

Софийски университет “Св. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

Философски факултет

Катедра “Библиотекознание, научна информация и културна политика”

Илко Н. Пенелов

Цензурата върху книгите в България 1944 – 1956

Научен ръководител: доц. д-р Красимира Даскалова

Дисертация за присъждане на образователна и научна степен “Доктор”

София
2007

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Увод	4
2. Гл. I. Цензурни институции	31
➤ Институции при Стария режим	35
➤ Външно влияние	38
➤ Институции на “новата” власт	41
➤ Министерство на пропагандата	42
➤ Дирекция на народната милиция.....	50
➤ “Агитпроп” към ЦК на БКП	53
➤ Министерство на народното просвещение	56
➤ Комитет за наука, изкуство и култура	59
➤ Главна дирекция на издателствата	67
➤ Народна библиотека в София	70
➤ Главлит.....	71
3. Гл. II. Списъци на забранена литература	79
4. Гл. III. Премахване на частното книгопроизводство и книготърговия	98
➤ Печатниците	100
➤ Издателствата.....	110
➤ Книготърговията.....	118
5. Гл. IV. Библиотечна цензура	124
➤ Българските библиотеки.....	132
➤ Конфискация на лични библиотеки.....	136
➤ Прочистване от “вредна” литература	137
➤ “Затваряне” на книги.....	161
➤ Комплектуване на чужди издания.....	164
➤ Цензура чрез каталозите.....	165

➤ Цензура над библиографската дейност	167
➤ Актуализиране списъците на забранена литература	170
➤ Състояние на библиотечния фонд.....	171
7. Заключение	187
8. Библиография.....	189
9. Приложения	198
➤ Книжовна продукция в България 1944 – 1956 г.	
➤ Списък на официалните административни актове, засягащи цензурата	
➤ Списък на използваните протоколи на прочистени библиотеки	
➤ Първо официално изземване на частните книгопечатни предприятия (1947 г.) Създаване на ДПО	
➤ Сътрудници на Главлит 1952 – 1956 г.	
➤ Списък на въпросите, представляващи държавна тайна (1953 г.)	
➤ Списък на използваните архивни фондове	

УВОД

Пролетариатът във всяка една страна, естествено, трябва най-напред да се справи с
буржоазията на своята страна
(Комунистически манифест)

... главната задача на теоретичните социални науки е да посочват нежеланите
социални последици от целенасочените човешки действия
(Карл Попър)

Цензурата върху печатните издания съпътства неизменно българската
обща и културна история след 1878 г. След напускането на политическите граници
на империята, в която типографията била забранена в продължение на векове,
българите създават своите първи печатарски центрове – Велико Търново, Русе,
Варна, Пловдив и София – едва през последните две десетилетия на XIX век.
Забавеното развитие на българското книгоиздаване и книгоразпространение
предизвиква и сравнително късното поставяне на въпросите, свързани с
административното уреждане на тези дейности. Проблемите, които съпътстват
усилията за балансиране на свободата на авторите и толерантността на обществото
и излъчената от него държавна власт, се изострят едва в периода между двете
световни войни. През 20-те и 30-те години на XX век се стига до въвеждането на
цензурни мерки, които усложняват книгоиздателската процедура и ограничават
разпространението на някои групи печатни издания. До политическия преврат на 9
септември 1944 г. в България съществува цензурна традиция, която съответства на
развитието на българското общество. Макар и проучвана, цензурата при Стария
режим все още се нуждае от едно обстойно изследване. То би дало възможност да
се съпостави със случилото се през следващите десетилетия и да се определи
степената на приемственост и специфичност на репресията върху книгите в края на
40-те и през 50-те години на миналия век.

Написването на представително, есенциалистко изложение върху
цензурата спрямо книгите в България след Втората световна война е възможно
само ако се предхожда от едно прецизно фактологично проучване на нейните

количествени характеристики. И макар на ранен етап да бяха уточнени параметрите на настоящата работа (преди всичко се наложи ограничаване на нейния хронологичен обхват до началото на т. нар. период на “размразяване” от времето на Хрушчов), стана ясно, че преди да се пристъпи към обобщения се налага голям обем подготвителна работа. Тя се изразяваше в издирването на първични извори и установяването на някои сигурни случаи на цензура от една страна и в събирането и организирането на съществуващите статистически данни за книжовния живот на обществото през първото десетилетие след Втората световна война, от друга. Едва след съпоставката на резултатите от тези два подхода към темата можеше да се разчита, че направените изводи и интерпретации ще бъдат сравнително надеждни. В периода на подготвителната работа се стигна и до формулиране на **задачите** на дисертацията.

Първо – да бъдат реконструирани, на възможно най-широка основа от проверени сведения, формите за ограничаване на разпространението и/или забраната на книги в България през разглежданото време.

Второ – да се прецизира и допълни наличната статистическа информация, свързана с книгата и нейните институции – издателства, печатници, книжарници, библиотеки. Само на тази база биха могли да се очертаят реалните измерения на цензурата в българското културно пространство.

Трето – проследяване на самите цензурни действия, при което да се отдаде предпочитание на “методологическия номинализъм”¹, без да се пренебрегват и някои типологични сходства с цензурните режими в другите държави от т. нар. източен блок в началния период на Студената война.

Четвърто – да бъдат формулирани някои наблюдения върху “системата” за контрол над съдържанието на книгите в България през годините на “култа към личността”. Понятието “система” в случая не носи претенцията за отграничаване на специфичен модел. Заключениеята по-скоро са ориентирани към изясняване на негативните последици от репресията върху книгите, отколкото в извеждане на детерминистични формули.

---

¹ Опозицията “есенциализъм” – “номинализъм” се употребява в смисъла, вложен от Карл Попър – *Попър*, К. Нищетата на историцизма. С., 2000, 37 – 44.

Към изпълнението на така поставените задачи можеше да се пристъпи след формулиране на едно работно понятие за цензурата, което да позволи създаването на изложение нямашо прецедент в българската изследователска традиция по темата. Разбираемо такова понятие трябваше да изхожда от теоретичните постановки на историята на книгата и библиологията, което отдава приоритет на първата и се обръща към втората, за да използва доказателствената сила на библиометрията.

1. Цензурата – проблем на историята на книгата

Цензурата² е явление, присъщо на културата като цяло и конкретните ѝ практики могат да се определят най-общо като “отрицателен факт” в рамките на отделната комуникативна форма, осъществявана чрез книга, периодично издание, картина, пиеса, филм, радио и телевизионна програма или друго средство, който съдържателно изменя съобщението³. Разглеждана функционално, тя е натиск на властта над културата, преодоляването на който е усилие и борба за правото на свободно изразяване и развитие на мисълта. Идеологическите, етическите и естетическите норми на обществото позволяват създаването на един “буфер”, в който възниква института на цензурата, като разделя създаваната от това общество култура на официална и неофициална. И тъй като разделението може да бъде предизвикано от различна по природа и функции власт, цензурата се определя като религиозна⁴, съдебна, политическа, административна, военна, морална, и т. н. Въпреки че в принципа на контрол при всички тях се откриват на пръв поглед множество сходства, изследванията трябва да се стремят да изяснят спецификата на надзора, осъществяван от различните власти. Само тогава те могат да се окачествят като приноси.

---

² Лат. *censura* – разглеждане, изследване, съдене, присъда, съждение, оценка, мнение, критика, преглед, рецензия

³ *Santerres-Sarkany*, S., R. Estivals. Censure des écrits. // Les sciences de l'écrit. Paris, 1993, p. 108.

⁴ В зависимост от превенцията, към която се стреми, религиозната цензура се подразделя на *доктринална* – упражнявана по отношение на текстовете и ефекта от тяхното четене и *еклезиастична*, когато забраната се отнася до вярващите читатели. – *Negroni*, B. de. Censure. // Dictionnaire encyclopedique du Livre. Tours, 2002, 481 – 482.

Като явление, цензурата принадлежи на обществения живот и нейното изучаване се разпростира и преминава границите на всички социални изследователски дисциплини. Между тях по-централно място заемат общата и политическата история, правото, философските концепции за обществото, социалната психология, комуникативните теории, етиката, естетиката и т. н. Всяка от тези дисциплини определя свой ракурс към темата за цензурата и създава собствени категории, за да определи съдържанието ѝ. Това поражда съществен методологически проблем, изразяващ се в невъзможността да се състави обхватна дефиниция на проучвания обект, което от своя страна обрича на фрагментарност опитите за неговото изследване. Настоящото изложение не прави изключение. То се задоволява с реконструкцията на относително кратък хронологически период от еволюцията на репресивната спрямо книгите в България практика и следва логиката на историческата ситуация, като избягва целенасоченото търсене на аналогии в диахронна перспектива.

Когато цензурата се превърне в проблем на историческото книгознание вниманието на изследвателя се съсредоточава върху комплекса от институции, лица и документи, съпътстващи появата и разпространението на книгите. Съществено при книговедското анализиране на тази съвкупност от обекти е да се установи какви и колко книги през разглеждания период са забранени и унищожени и да се възстановят (доколкото е възможно) основанията за това. Другият ползотворен аспект на такъв комплексен анализ е свързан с проследяването на измененията, които настъпват в “каналите” за създаване и разпространение на книги. По отношение на цензурата тук е важно да се установят промените в съотношението между държавно и частно книгопроизводство, степента на либералност на книжния пазар и възможностите на читателите да намират търсените от тях заглавия.

Съгласно тази постановка беше формулирано и работното понятие за **обекта** на предлаганата работа: **цензура е съвкупността от административни действия, предприети от органите на политическата власт и от различни организации, с които се ограничава или напълно се прегражда пътя на книгата от нейното създаване до етапа на разпространението.** Проблемът за

ограниченията на читателската рецепция не е засяган, тъй като той много повече кореспондира с темата за идеологическата пропаганда. Всеки опит в тази посока днес може да се окачестви като спекулативен. Що се отнася до съдбата на авторите – изложението се позовава на вече съществуващи изследвания, които коректно са посочвани. Като цяло дисертацията не засяга онзи “митологизиран” аспект на цензурната политика, който поставя в центъра на своето внимание взаимоотношенията между власт и интелигенция. В текста се отдава приоритет на престъпленията спрямо книгите и се намалява тежестта на онези, насочените срещу авторите. Където е необходимо се дават само кратки сведения за лица, изиграли важна роля в този конфликт, за които не бяха открити публикации, представящи ги в ролята им на цензори (Димо Казасов, Леонид Паспалеев, Любен Ханджиев и т. н.) или потърпевши (Стилиян Чилингиров, Венелин Ганев, Георги Генов и др.). По такъв начин рамките на репресията се разширяват многократно и се създава възможност за контекстуализиране на отделните случаи на цензура.

Така предложената дефиниция се нуждае от две допълнителни терминологични уточнения. Първото се отнася до състава на понятието цензура – в изложението то обединява формите на предварителната (превантивна, предпубликационна) и наказателната (постпубликационна) цензура. За целите на настоящото изложение такова деление е формално, съобразено с етапа, на който възниква санкцията.

Второто уточнение засяга по-широката употреба на термина административни действия. Упражняването на цензура във всички случаи е свързано с администрация. Тук ще се разбират както инициативите на органите на централната и местната държавна власт, фиксирани документално и реално проведени, така и решенията на самите научни и творчески организации по отношение на отделни автори или техни произведения.

Като отразява специфичния подход на книгознанието към темата, възприетото определение повлия и върху **структурирането** на събрания в предлаганата работа материал. Функционалното изследване на цензурата се интересува от една страна от мястото, обстоятелствата и лицата, чрез които тя възниква, а от друга се опитва да определи границите на нейното въздействие

върху възможностите за читателски избор. Освен това изложението се ръководи от принципа, че цензурата може да бъде изследвана само исторически и институционално. Така се стигна до обособяването на четири основни части, всяка от които се съсредоточава върху различните количествени характеристики на цензурата над книгите.

В **първата** са представени онези държавни, политически и културни институции, които със своята дейност провеждат решенията на българските правителства в областта на цензурата.

Втората включва наблюденията върху състава на създадените в периода 1945 – 1957 г. списъци на забранена литература. Направени са и приблизително точни изчисления за някои от тематичните области, включени в границите на забраненото.

Глава **трета** е посветена на одържавяването на частните предприятия в областта на книгопечатането, книгоиздаването и търговията с книги. Като резултат от тази реформа се появява структурно “нов” книжен сектор, който произвежда съдържателно “новата” българска книга, чиито характеристики отразяват действието на цензурата.

В **последната** част вниманието е съсредоточено върху разнообразните форми за ограничаване на читателите, обслужвани от библиотеките. Основният акцент е поставен върху съдържателните промени в библиотечния фонд на България, настъпили в резултат от външни репресивни разпоредби. За целта са събрани сравнително точни сведения за броя и работата на библиотеките в страната за периода 1944 – 1956 г.

Накрая са изказани обобщения и изводи относно ефективността на наложената през разглеждания период цензура. Направен е и опит да се очертаят и свържат системно нейните характеристики и трансформации. Някои от тях отвеждат към по-широкия ареал на тоталитарната практика за осъждане и забрана на книги в източноевропейските общества през годините на “култа”.

Установените факти и намерените материали по темата са представени в седем приложения. Изложението се позовава на тях в случаите, когато взети поотделно източниците са недостатъчно конкретни. Не всички литературни

източници, които са използвани в подкрепа на едно или друго твърдение са включени в библиографията към дисертацията. Подборът беше сведен само до онези, които са съдържателни и информативни.

2. Времеви обхват на проучването

Възприетата структура на дисертационния текст трябваше да подкрепи и хронологическото ограничаване на темата. Невъзможността да се работи върху “история на дългия период” беше обусловена от липсата на системни проучвания, както за предхождащите Втората световна война десетилетия, така и за годините след края на “ортодоксалния сталинизъм”. Решението да се “затвори” проучването на цензурата в краткия период 1944 – 1956 г. беше продиктувано от няколко съображения:

От една страна посочените години рамкират първоначалния стадий от развитието на режима на тотален идеологически контрол върху книгите, който може да се определи като *институционален*. Нито в предходния период, нито след 1956 г. в България са съществували толкова много цензурни инстанции с широка платформа за легитимни действия. Охраната на “държавната тайна” е поверена на специализирани формални структури, управляващи процедурите за ограничаване на книгата и четенето, както никога преди и след това. Самото понятие “държавна тайна” се въвежда в началото на 50-те години на XX век и се превръща в концентриран образ на политическата параноя (прил. 6), захранвана от заплахата за нов военен конфликт. Със закриването на Главното управление по въпросите на литературата и издателствата (Главлит) през юли 1956 г. се признава официално необходимостта от преминаване към нови цензурни форми, адекватни на едно различно външнополитическо статукво, при което контролът над книжното съдържание се осъществява по места, в различните ведомства, редакции, професионални групи и съюзи.

Друго основание за самостоятелното разглеждане на периода от втората половина на 40-те и началото на 50-те години на миналото столетие е свързано със структурата на българския книжен сектор. Отнесен спрямо последния

разглежданият период придобива характеристиката на *преходен*. Началото на трансформацията в книгопечатането, книгоиздаването и книготърговията се поставя далеч преди края на 1947 г., когато вече установените тенденции са само катализирани, а нейният завършек, с оглед цензурната процедура, не може да се свежда до административното уреждане на единното държавно производство и разпространение на книгите през 1950 г. Промяната неизбежно включва и моделирането на новата система от организации на книгата, което започва с първите конфискации на предприятия непосредствено след 9. 9. 1944 г. и продължава до изчистването на профилирания държавен монопол върху издателската дейност в началото на 50-те години.

Базовата политическа предпоставка за хронологическо ограничаване на темата също не бива да се пренебрегва. В годините 1946 – 1956 лидерите на БРП (к) – БКП (от края на 1948 г.), които са и ръководители на държавната политика – Георги Димитров⁵ и най-вече Вълко Червенков – си присвояват правото не само да дават лични оценки и присъди за книги и автори, но и да утвърждават принципа на върховенство на партийната цензура. Тъй като подобни възгледи и поведение не носят почерка на някаква индивидуалност, а проследяването на техните образци без съмнение отвежда към съветските стандарти на централизирана, йерархично подредена цензурна система, разглежданото време може да бъде определено като *период на безрезервното подражание*. В това определение се включва използването както на преработки, така и преки заемки от съветската практика при изработването на цензурните принципи и практика. През годините след 1956 цензурирането на книги в България започва да се освобождава от конструкцията на съветския си първообраз и двата модела се разделят, като съветския запазва апарата си от професионални цензори, докато в българския вариант се пристъпва към “дифузиране” на отговорността за цензурната дейност.

Политическият фактор се отразява многопосочно и води до раздвижване в областта на книгата. Показателен пример за такава рефлексия дават библиотеките в България. От създадените в началото на 50-те години специални фондове, които

---

⁵ Още преди да бъде избран за министър председател Георги Димитров е наричан “първи отечественофронтовец”

да съхраняват книгите на ограничен достъп, за първи път на читателите започват да се връщат отделни заглавия. Това се случва именно през 1957 г. в опит за частично либерализиране на културата. По същото време⁶ се слага край на безкритичното създаване на многобройни, но нищожни по фонд профсъюзни, читалищни и други “библиотеки”, които повече наподобяват пунктове за политическа пропаганда. Тези факти също могат да се отнесат към точните маркери на разглежданото време.

Предложените обяснения аргументират единствено възприетото ограничение в рамките на дисертацията. Те имат чисто функционална стойност и не са опит за установяване на някаква периодизация в еволюцията на цензурните форми в най-новата българска история. Още по-малко се цели “херметизирането” на разглеждания период и разделянето му от унаследената традиция за ограничаване свободата на словото.

3. Историческа перспектива

Резултатите от реконструкцията на всеки отделен исторически етап придобиват значение доколкото не остават в тесните рамки на проучваните време и среда⁷. Установените факти и изложените примери трябва да подкрепят един по-общ поглед върху историята на цензурата не само в България и не единствено през определените години. През XX век в Европа съществува натрупана значителна цензурна традиция.

В исторически план може да се твърди, че забраната на определени текстове се практикува още в епохата на Елинизма⁸. Или поне в Александрийската култура са налице достатъчно много книги, преписвани, за да се четат⁹, които могат да са обект на санкция. В Римската република възниква и самата длъжност

---

⁶ Има се предвид ПМС 167/17. 7. 1957 г. (ДВ, бр. 63/6. 8. 1957)

⁷ За опасността от “работа на парче” предупреждават изследователи като Люсиен Февр и Анри-Жан Мартен. – *Мартен*, А.-Ж. История на книгата и библиологията. // История на книгата. Книгата в историята. С., 2001, с. 141.

⁸ Като основен пример се посочва изгарянето на съчиненията на Протагор през 416 г. пр. н. е. – *Богданов*, Б. Литературата на Елинизма. С., 1999, с. 46.

⁹ *Богданов*, Б. Античното четене. // Четене и читатели. С., 1990, с. 76 и сл.

на цензора¹⁰. По времето на Октавиан Август (27 пр. Хр. - 14 г.) били унищожавани книги, предсказващи гибелта на империята¹¹, а при управлението на Нерон (54 - 68 г.) - такива, в които императорът бил осмиван¹². Гражданите на Римската империя били ограничавани най-вече в областта на политиката. Култовата забрана засягала, макар и не съвсем последователно, книгите на евреи и християни, заради отказа им да се прекланят пред фигурата или образа на императора.

Обратно, през Средните векове водещи стават конфесионалните основания за забрана и унищожаване на книги. Първият доктринален спор, който предизвиква цензурна реакция завършва с присъда над учението и текстовете¹³ на либиеца Арий (ок. 260 - 336) от Никейския събор през 325 г., подкрепен и от император Константин Велики (ок. 271 - 337). Така се поставя началото на дълготрайната практика за преследване и изгаряне на хора и книги, запазила се през цялото средновековие. Църквата въвежда и нова форма на цензура – през V век са съставени първите варианти на *Index Expurgatorius*¹⁴. Създава се възможността за постоянно актуализиране на вероизповедния контрол върху ръкописите, а след средата на XV век и върху печатните издания, който се прилага в лоното на всички деноминации. Съществен факт е, че първият документ на понтификата, който се отнася до книгопечатането е булата на папа Инокентий VIII от 17 ноември 1487 “*contra impressores librorum reprobatorum.*”¹⁵

В Модерното време, когато църквата няма възможност да надзирава целия спектър от издания – особено в областта на науката и политиката – към нейните усилия се присъединяват и органите на държавната власт, а в определени

---

¹⁰ Той е магистрат, отговорен за събирането на сведения и попълването на регистъра за населението и неговото имущество. По време на преброяване цензорът проверява и контролира нравите и държанието на гражданите. – *Brunt*, P. *Italian Manpower 225 BC-AD 14*. Oxford, 1971. – 21, 750 p.; *Даскалова*, К. Цензура. // Българска книга : Енциклопедия. С., 2004, с. 462. Известният цензор Марк Порций Катон Старши (234 - 149 г. пр. Хр.) дори издал закон за ограничаване на разточителството – *Astin*, A. *Cato the Censor*. Oxford, 1978. XI, 371 p.

¹¹ Официалният претекст за доживотното изгнание на Публий Овидий Назон (43 пр. н. е. - 17) в гетското селище Томи е излизането на неговата пародийно-дидактическа сбирка “Любовно изкуство” – *Батаклиев*, Г. Предговор. // Овидий, П. *Метаморфози*. С., 1974, с. 13.

¹² *Блюм*, А. Цензура. // Книга : Енциклопедия. М., 1999, с. 696.

¹³ *Nigg*, W. *The Heretics*. NY, 1962, p. 128; *Williams*, R. *Arius : Heresy and Tradition*. London, 1987, 368 p.

¹⁴ Някои данни за тях са представени в гл. I.

¹⁵ *Remy*, F. *La censure des livres*. Bruxelles, 1950, p. 7.

случаи и университетите.¹⁶ Опитът да се оспорва правото на предварителна цензура, много по-късно дава резултати в Англия¹⁷, а на Континента предизвиква разширяването на нейния периметър. Същевременно започват да се усъвършенстват методите за заобикаляне на официалната забрана. По време на Стария режим във Франция например, наред със съчиненията на големите просветители се разпространяват и един особен вид “философски” книги, писани, носени и продавани “под пелерината”, които също стават част от “корпуса на скритата литература”¹⁸. Днес те могат да се определят като прецедент в преследването на порнографски текстове.

Преходът от преобладаващо църковна към преобладаващо политическа цензура в отделните европейски държави започва през XVIII в. и се засилва през първите десетилетия на следващото столетие. Успоредно със стремежа към религиозна толерантност се развива реакция спрямо опитите за обществени реформи. Цензурните режими в Европа през този период зависят в най-голяма степен от личното решение на монарха, което по конюнктурни съображения довежда до временна либерализация на процедурите за книгопечатане дори при автократичните управления на Прусия и Австрия.¹⁹ Последната прави и опит за диференциран подход към новопоявяващите се книги, като категоризира възможностите за тяхното разпространение.

Географията на организираното цензурно действие се разширява все по-на изток, към териториите на Полша и Русия.²⁰ При императорите Павел I (1796 – 1801) и особено при неговия син Николай I (1825 – 1855) е установена силна полицейска цензура, която по традиция обслужва синодалните наказателни разпоредби, но преди всичко в нейна задача се превръща осигуряването на

---

¹⁶ Още от 1479 г. папа Сикст IV дава правото на ректора на университета в Кьолн да налага наказания спрямо тези, които продават или купуват “еретични” книги, а през 1486 г. архиепископът на Майнц възлага на факултетите на университетите в Ерфурт да преглеждат предварително всички преводи от гръцки и латински – *Remy*, F. Op. cit., p. 6.

¹⁷ Знаменитата парламентарна реч от 1644 г. Д. Милтън (1608 - 1674) е отхвърлена от Английския парламент, но се превръща в програма на по-късните усилия за премахване на цензурата.

¹⁸ *Darnton*, R. The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France. NY, 1996, XXIII, 440 p.

¹⁹ *Choldin*, M. A Fence around the Empire. Durham, 1985, 15 – 21.

²⁰ *Buchwald-Pelcowa*, P. Censura w dawnej Polsce. Warszawa, 1997. 289 s.; *Скабичевский*, А. Очерки истории русской цензуры (1700 – 1863). СПб., 1892. 496 с.; *Жирков*, Г. История цензуры в России XIX-XX вв. Москва, 2001, 15 – 176.

ограниченията, налагани от самодържавието спрямо излизащите и внасяните в империята издания.²¹

Обща характеристика на цензурните политики на европейските страни през XIX в. и особено след революциите от 1848 г. е преходът към законово уреждане на наказанията за книжовни “провинения”.²² И макар полицейски мерки да продължават да се прилагат спрямо редакции на периодични издания и автори на книги, законовата цензура до към края на столетието започва да се бюрократизира. Благодарение на това обстоятелство и на бурно развиващите се възможности за книгопечатане, радикални политически идеи, като републиканската, анархизма, марксизма и др., успяват да се разпространяват в книжна форма, въпреки официалната им забрана.

На този фон, възстановената през 1878 г. българска държава възприема в текста на своята конституция принципа за пълното освобождаване на печата от всякакъв вид цензура²³. Единствено Светият синод си запазва правото да преглежда предварително библейските и богослужебните книги, съчиненията с догматично съдържание и учебниците по “закон божий” (чл. 80). За злоупотребите с печатни издания се предвижда специален закон.

Първото съдебно дело “по печата” завършва с осъдителна присъда още в началото на 1880 г. То е последвано от редица други случаи, които поради неустановеността в правното положение на печата, са разглеждани според стария Отомански наказателен кодекс.²⁴ Приетите закони за печата от 1883 и 1887 г.²⁵ и допълненията към последния от 1893 и 1896 г. установяват възможностите за търсене на съдебна наказателна отговорност не само от авторите, но и от всички останали лица в Княжеството – редактори, печатари, издатели и разпространители – свързани с публикуването на печатните произведения, като я йерархизират.²⁶ За

---

²¹ А. Херцен остроумно нарекъл това време “епоха на “смъртоносната шпалта” – *Лемке*, М. Николаевские жандармы и литература 1826 – 1855. СПб., 1908. XV, 614 с.;

²² *Choldin*, М. Op. cit., p. 13.

²³ Преведеният от д-р Георги Странски (1847 – 1904) белгийски конституционен текст създава възможно най-либералната рамка за развитие на българското книгопечатане.

²⁴ *Танкова*, В. Конституционното право “свобода на печата” в България (1879 – 1881). // Ист. преглед, XLVIII, 1992, № 4, 40 – 41.

²⁵ ДВ, бр. 15/10. 2. 1883, ДВ, бр. 147/29. 12. 1887 г.

²⁶ *Дерманчев*, Г. Конституционализмът и една страна от нашия конституционен живот. // Бълг. преглед, IV, 1898, с. 101.

вносянето на неразрешени книги, вестници и списания от чужбина още през 1883 г. се предвиждат глоби и конфискации.²⁷ Цензурата се възлага за изпълнение пряко на Министерския съвет. До края на XIX в. в България е създадена законодателна практика за ограничаване текста на чл. 79 от Търновска конституция, осигуряващ фундаменталното право на свободно слово.

След краткотрайна отмяна на всички цензурни разпоредби в периода 1901 – 1904 г. се стига до гласуването на Закона за особата.²⁸ Прокарването му цели да ограничи възможностите за критикуване и осмиване на един амбициозен, но оставащ чужд и странен за българите княз. Делата по този закон се разглеждат в съдебни състави “без участието на заседатели” (чл. 11). Така обществото е лишено от правото му да бъде арбитър в съдопроизводството по едно от конституционно дадените му права.

Неприкосновеността на монарха е защитена в още по-големи детайли от поправката на закона, направена през 1907 г.²⁹ Това изменение влиза в противоречие с поне два конституционни текста и създава предпоставки за предварително преглеждане и конфискации на книги и периодични издания от властите по места.³⁰ Текстът на поправката е отменен само след година и половина. През 1908 г. правителството на Александър Малинов (1867 – 1938) успява да допълни и измени членовете на Наказателния закон, отнасящи се до печата и приравнява процедурата по този род казуси към всички останали наказателни дела.³¹ Нововъведението се оказва продуктивно и се запазва чак до края на 1921 г.

В междинния период на войните (1912/1918 г.) действат и разпоредбите на военна цензура, която засяга кореспонденцията от и за фронта, периодичните издания и пропагандните материали³². Във военните години българското книгоиздаване спада драстично, като само през 1912 и 1915 г. успява да произведе

---

²⁷ Пак там

²⁸ Внесенят от министъра на правосъдието д-р Никола Геннадиев (1866 - 1923) текст получава названието Закон за престъпленията, извършени чрез печата против Държавния глава и членовете на неговото семейство – ДВ, бр. 11/16. 1. 1904 г.

²⁹ ДВ, бр. 13/17. 1. 1907 г.

³⁰ *Дерманчев*, Г. Руската цензура в миналото както и в наше време и няколко думи за нашите закони по печата. С., 1907, 30 – 31.

³¹ *Гергова*, А. Книжнината и българите XIX – началото на XX век. С., 1991, с. 220.

³² По-подробно някои от аспектите на военната цензура разглежда *Белоконски*, П. Истина по време на война. С., 2000.

над 1 000 заглавия годишно³³. Вносът на книги следва ограниченията на войната. Общата фронтова мобилизация поглъща усилията и вниманието на голяма част от грамотното население. Участие в нея взимат почти всички известни за времето писатели, издатели и журналисти. Условието за формиране на опозиционно спрямо държавната политика действие, което да предизвика цензура, като цяло не са благоприятни. В края на Първата световна война политическата конфронтация ескалира твърде бързо и продължава достатъчно кратко, за да не се стигне до въвеждане на специални цензурни правила.

По време на земеделското управление продължава традицията да се преследват опонентите – в случая на “дружбашкия” режим. Книгоиздателските фирми след войните постепенно възстановяват дейността си,³⁴ но някои от тях са засегнати от правописната реформа на правителството, което забранява продажбата на вече отпечатани учебници³⁵. Появата на нови дружествени издателства след 1918 г. стимулира увеличаването на книжната продукция. Само през 1919 г. издаването на книги се удвоява спрямо предходната, а тенденцията за нарастване броя на заглавията се стабилизира.³⁶ Реакцията на правителството е да се върне към старата практика на специалния закон, който да урежда наказателната отговорност за “престъпните деяния, извършени чрез печата”.³⁷

Законът от 1921 г. остава в сила в продължение на тринадесет години, които са белязани с повишено политическо напрежение, репресивни методи на управление, терористични атентати, преследвания и убийства не само на политически фигури като Александър Стамболийски, Райко Даскалов, Петко Д. Петков, д-р Никола Генадиев,³⁸ но и на журналисти и интелектуалци³⁹. Много

---

³³ *Орешков*, П. Българската книга през войните (1912 - 1918). // Българска книга, I, 1930, № 3, с. 263 и сл.

³⁴ *Гергова*, А. Книгоиздаването. // България 20 век. С., 1999, с. 789.

³⁵ Най-известният пример е издателството на Александър Паскалев – *Гергова*, А. Лъкатушният път на издателя Александър Паскалев // Книжовни пристрастия. С., 2000. с. 152.

³⁶ *Орешков*, П. Българската книга след войните (1919 - 1928). // Българска книга, I, 1930, № 4-5, с. 379.

³⁷ Новият закон за печата е издаден на 18. 12. 1921 г. – ДВ, бр. 217/24. 12. 1921.

³⁸ Честите политически убийства дори предизвикват през 1928 г. появата на цяла книжна поредица “Галерия убити държавни мъже”, поддържана от библиотека “Зидари” в Плевен.

³⁹ По темата е писано много, но по-обобщаваща картина дават *Попов*, И. Счупеното перо. С., 1924. 48 с.; *Натан*, Т. Цензори и журналисти. С., 1980. 123 с.

писатели и поети⁴⁰ реагират емоционално на събитията от септември 1923 г. и това дава повод за произвол на властта, съпроводен от цензурни ограничения спрямо съчиненията на имена като Гео Милев, Христо Ясенев, Сергей Румянцев, на журналиста Йосиф Хербст и др. Най-краткият израз на тази емоция е даден от Гео Милев в статията “Полицейска критика”, написана по повод конфискуването на издания “Пламяк”, най-вероятно заради поместените в шеста книжка на списанието статии “Максим Горки за Ленин” и “Нарстуд” :

“Конфискува се 6 книжка на “Пламяк”. Може да се конфискува и настоящата книга. Може “Пламяк” да бъде спрян. Може да не съществува списание “Пламяк”. Но няма в света пожарна команда, която да може да угаси пламяка на мисълта.”⁴¹

На Гео Милев принадлежи и един от най-ярките протести срещу цензурата, основаваща се не на закона за печата, а на гласувания през януари 1924 г. Закон за защита на държавата (ЗЗД). Тя е повод за написването на прословутото “Отворено писмо до г. Борис Вазов”:

“. . . Тук сме на кръстопътя на поезия и . . . политика – и аз зная какво ще ми възразите: че ЗЗД не ограничава свободата на мисълта . . . Но прокурорът завежда дело срещу моята поема – по ЗЗД, чл. 5, - защо? Защото е озаглавена “Септември”. Ако това име е страшен призрак за нечисти съвести, не аз съм виновен за това”⁴²

Наложените в средата на 20-те години на миналия век полицейски мерки спрямо автори и текстове са сериозно отстъпление от принципите на Конституцията. Те са показател и за високия праг на търпимост в българското общество спрямо налагания му радикален политически натиск. Разкъсаната във военното време социална структура започва да се реконструира с цената на големи жертви, което е последица от отсъстващата демократична традиция. В този смисъл

---

⁴⁰ В българското литературознание след 9. 9. 1944 г. тези писатели ще бъдат традиционно обединявани от “септемврийската тема” в българската литература. Сред тях са Никола Фурнаджиев, Асен Разцветников, Ангел Каралийчев и др.

⁴¹ Милев, Г. Поетът. Т. 1. С., 1995, с. 227. Авторът отбелязва все пак, че преводните книги и книжките на списанието от № 1 до 5 са му върнати, след протест до прокуратурата.

⁴² Пак там, с. 232.

насилието над книгите и периодичните издания между 1923 и 1925 г. са показателни за твърде ограничените рамки, в които е разбираана личната свобода.

Политическото напрежение намалява при управлението на Андрей Ляпчев (1926 – 1931) и особено в годините на Народния блок (1931 – 1934), но законодателната рамка на цензурата остава непроменена до суспендирането на Закона за печата на 12 юни 1934 г. и заместването му от нова Наредба за печата.⁴³ С нея за първи път се въвежда задължителна предпубликационна цензура върху вестниците и списанията и се създава първата контролираща печата служба – отдел “Печат и контрола” към Дирекцията на обществената обнова. За всички периодични издания е въведен разрешителен режим, а налагането на санкции за нарушителите е възложено на Министерството на вътрешните работи и народното здраве. Наредбата обаче не предвижда предварително преглеждане на книгите.⁴⁴ Все пак датата 14 юни 1934 г. може да се приеме за начало на институционалната цензура в България, доколкото създава прецедент за ограничаване на печатното слово априори. Година по-късно отделът и неговия бюджет е прехвърлен към Министерството на външните работи и изповеданията.⁴⁵

В периода на авторитарния режим (1934 – 1944 г.) цензурата засяга печатните издания на всички опозиционни политически сили и особено гравитиращите към забранената БРП (к) и другите леви организации⁴⁶. Полицията установява, че като редактори и отговорни лица за някои вестници и списания са посочени имена на хора, които не взимат реално участие в редактирането им. Това предизвиква въвеждането на по-детайлен регламент за издателската дейност.

В приетия през април 1938 г. Закон за временен надзор върху печата⁴⁷ се определят строги санкции за използването на фиктивни имена. Освен това с него се променя статута и периметъра на цензурата – учредената служба за “надзор върху печатните произведения” е въздигната на пряко подчинение на Министерския съвет и се ръководи лично от неговия председател и от Министъра на външните

---

⁴³ ДВ, бр. 58/14. 6. 1934, с. 1.

⁴⁴ Повече данни за нея са дадени в частта, посветена на цензурните институции.

⁴⁵ Наредба-закон за печата и контрола по печата – ДВ, бр. 121/1. 6. 1935, с. 1.

⁴⁶ Най-подробния списък на такива издания съдържа обобщаващия библиографски труд на Велчо **Ковачев** *Нелегалният периодичен печат в България*. С., 1986. 426 с.

⁴⁷ ДВ, бр. 83/15. 4. 1938, 1 – 2.

работи и изповеданията⁴⁸. Под надзор на печатните произведения законът вече разбира “*всички писмени произведения и изображения, възпроизвеждани по механически или химически начин и предназначени за разпространяване или публично излагане*” (чл. 2). Въпреки че и тук се визират най-вече периодичните издания, в новата формулировка за първи път, по подразбиране, се включва и книгоиздателската продукция.

Така до 9. 9. 1944 г. се оформя, макар и непоследователна политика на цензурни ограничения върху печатната продукция. Нейното засилено влияние или отслабване се определя от степента на отклонение от конституционната норма. Цензурата се подхранва от политически нестабилните моменти в историята на България след Освобождението и се вмества в обществения живот, когато парламентарната демокрация е в криза. Опитите през 1881, 1911 и 1934 г., да се сведе конституционната форма на управление до режим на засилени правомощия на монарха, легитимират своята неправомерност чрез цензурни санкции. Намеренията на Александър I Батенберг, Фердинанд I и Борис III са твърде различни, но ограниченията, които едноличните им управления налагат върху печатното слово, установяват и поддържат традицията на несвободното общуване. Това се превръща в “добрата” предпоставка, която правителствата след 9. 9. 1944 г. ще използват, за да я доусъвършенстват.

4. Социална среда

Преди да пристъпи към въпроса за цензурата, историческото изследване на книгата, наред с наследеното от предходните времена, трябва да определи и основните характеристики на *обществото*, което тази цензура ограничава. По такъв начин всички установени в процеса на работата числови параметри се поставят в естествения порядък на реалната социална рамка и се създава

---

⁴⁸ В периода 1935 – 1940 г. двете длъжности се заемат от Георги Къосеиванов (1884 - 1960) – дипломат, приближен до двореца. Вероятно тази е причината да се упомене длъжността и на министър-председателя като отговорен за изпълнението на закона. Още повече, че към гласуването на този нормативен акт очевидно се подхожда като към временно решение на проблемите с печата.

възможност за оценка и анализ на структурните промени в сектора на книгата, предизвикани от действието на цензурата.

В края на Втората световна война България е принудена да се откаже от всички територии, присъединени след 1941 г. Населението, което остава извън границите на страната, приема безусловно юрисдикцията на една различна от българската държавна власт. Затова то остава извън наблюденията и оценките.

Репресиите след 9. 9. 1944 г. и смъртните присъди⁴⁹, издадени от т. нар. Народен съд също се отразяват на структурната характеристика на българското общество. Освен това, по политически причини в периода 1944 – 1948 г. много българи емигрират. Създадените от тях задгранични организации от края на 40-те години като Българския национален комитет “Свободна и независима България” в САЩ, Българския национален фронт в Германия, Съюза на свободните българи и др., поради липса на координираност в действията и противоречията помежду им, не успяват да създадат силно, опозиционно на официалния курс, информационно влияние⁵⁰. През следващите години връзките им с България все повече намаляват и те трайно напускат културното пространство, което ще бъде обект на настоящото проучване.

Така данните от първото следвоенно преброяване през 1946 г. показват, че населението на България е 7 029 349 души и нараства до 7 613 709 души⁵¹ през крайната за разглеждания период 1956 г. Урбанистичните тенденции през тези години са чувствителни. От 24, 5 % през 1946, относителният дял на градското население се увеличава до 33, 6 % през 1956.

Това се отразява и на степента на грамотност, която също се повишава, но значително по-бавно. Ориентацията за състоянието на грамотността дават данните от 1956 г. Според тях, 28, 1 % от българите над 7 годишна възраст имат

---

⁴⁹ Данните за броя на убитите варират от 10 000 до 30 000 души – *Мешкова*, П. и Д. Шарланов. *Българската гилотина*. С., 1994, с. 162.

⁵⁰ Кратки характеристики на отделните организации и техните намерения са представени в сборника *Другата България* : Документи за организациите на българската политическа емиграция. С., 2000, 7 – 47, 101 – 126.

⁵¹ Данните са от официалната статистика.

незавършено начално образование, 36, 5 % са с начално, а с основно остават 24, 9 %.⁵² На другия полюс са 1, 7 % висшисти и 8, 9 със средно образование.

Цифрите показват, че огромната част от българите остават на нивото на общата първична образованост, която с известни изключения, не включва активно читателско поведение. В този смисъл, следва да се избягва механичното генерализиране на оценките за читателските ограничения, наложени чрез библиотеките и търговската мрежа по административен път.

Важен социален маркер за разглежданото време е експанзивното нарастване на членовете на Българската комунистическа партия. Създаването на партийни структури във всички обществени сектори и масовото навлизане на марксистката пропаганда в ежедневието са сред ключовите фактори, наложили доминацията на БРП (к) над политическите ѝ съюзници и опоненти. В границите на разглеждания период партията, ръководена от Г. Димитров, В. Коларов и В. Червенков се масовизира до степента, която ѝ е необходима, за да овладее държавния апарат и организациите в областта на науката и културата.

Лошото финансово и икономическо състояние на българското общество в края на Втората световна война е сред предпоставките, които пряко влияят на налагането на цензура. Ниската покупателна способност на населението като цяло е от особено значение за бавното възстановяване на частния книжен сектор в периода 1944 – 1948 г. Хартиената криза през 40-те години, обхванала цяла Източна Европа също се превръща в ефективен инструмент за засилване контрола над производството и разпространението на книги.

От характеристиките на интелектуалния живот в България съществено е да се вземе под внимание насието срещу част от интелигенцията – писатели, художници, учени. Арестите, побоите, убийствата, изселването, вдвояването в лагери или обикновеното сплашване на някои от тях със сигурност повлияват върху творческата активност на пишещите. И въпреки че последствията от този “натиск” да не могат да бъдат изчислени, те са съществен белег на времето след 9. 9. 1944 г.

---

⁵² Даскалова, К. Грамотност. // Българска книга : Енциклопедия. С., 2004, с. 132.

5. Проблемът за метода

Направената ретроспекция и предпоставената социална рамка кореспондират пряко с възприетия подход към темата за цензурата върху книгите в България през годините след Втората световна война. Като опит в областта на книгознанието предлаганият текст използва вече установени в изследователската практика методи⁵³. Тъй като темата за цензурата или не е засягана, или е оставала в периферията на повечето изследвания (преди всичко от областта на политическата история) върху периода,⁵⁴ основният метод при работата беше **архивното изследване**. Възстановяването на събитията и връзките помежду им трябваше да създаде общия фон на наблюдаваното явление. Това наложи, първоначално усилията да бъдат насочени към извличане на данни от различни архивохранилища,⁵⁵ които да бъдат съпоставени с вече съществуващите оценки за разглежданото време. Описателното представяне на темата обаче създаваше твърде голяма неопределеност, когато трябваше да се определи “ефекта” от цензурата.

Затова се пристъпи към събиране на количествени данни. Така в ролята на допълнителен метод беше привлечена **библиометрията**. Този етап от проучването се оказа съпроводен от известни затруднения. Наличната статистическа и друга числова информация се оказа разпръсната и непълна, което в някои случаи се оправдаваше, особено за първите следвоенни години, с невъзможността да бъде събирана своевременно. В други случаи – например по отношение данните за прочистената от библиотеките литература, взети от запазените протоколи – проблем се оказа липсата на единни критерии за отчитане. Резултатите от някои по-късни опити за ретроспективно установяване на различните цифрови стойности, най-вече свързани с общата библиотечната

---

⁵³ Въпросът за методите на книговедския анализ е разглеждан от *Гергова*, А. Книжнината и българите XIX – началото на XX век. С., 1991, 18 – 20; *Даскалова*, К. Грамотност, Книжнина, Читатели и Четене в България на прехода към модерното време. С., 1999, 15 – 18. Исторически преглед на методите на историята на книгата и връзката ѝ с библиологията прави *Мартен*, А.-Ж. История на книгата и библиологията. // История на книгата. Книгата в историята. С., 2001, 119 – 143.

⁵⁴ Изключение правят изследванията на Весела Чичовска и Владимир Мигев, изброени в библиографията, които пряко поставят някои от проблемите на идеологическото ръководство на културата и нейното ограничаване, чрез цензурата.

⁵⁵ списъкът на прегледаните фондове е отделен като приложение № 7

статистика, се оказаха незадоволителни⁵⁶. Некоректното отразяване на данните е проблем, вече отбелязван от позицията на Българския библиографски институт и на Народната библиотека в София, още в края на 40-те и началото на 50-те години, при опитите да се обобщи картината на библиотечното дело в страната.⁵⁷

В работата можеше да се разчита на сравнително добрата *статистика за книгите* след 9. 9. 1944 г. (прил. 1), разработена от сътрудниците на Българския библиографски институт (ББИ).⁵⁸ Нейно достойнство е, че за разлика от официално публикуваните сведения в статистическите годишници, разграничава реалния брой издадени заглавия от “потока” на служебните издания. Затова данните на ББИ се възприемат като меродавни, още повече, че те се потвърждават и от резултатите, получени на базата на ретроспективния библиографски репертоар на книгите, изработен в Народната библиотека в София.⁵⁹ Все пак трябва да се отбележи, че при съпоставката на данните със съдържанието на библиографския репертоар “Български книги 1944 – 1969” беше установено, че книжната статистика не прави разграничение между книга и брошура. Затова по-коректно е да се говори за обем на книжната или печатната продукция, а не за брой заглавия книги.

Прекомерното вглеждане в количествените данни очертаваше заплаха от създаването на твърде схематизирана реконструкция. Отчетен беше и фактът, че нестабилността на някои числа можеше да обрече на илюзорност опита за тяхната интерпретация. Това наложи да се прибегне до друг, индуктивен метод – да се използват като основа за анализа някои “**проверени случаи**”. По такъв начин трябваше да се компенсира и “равнодушната” представа за налаганата цензура, която създаваше статистическия подход. Методът се оказа и единствено възможен на съвременния етап от развитието на изследванията, посветени на промените,

---

⁵⁶ Имат се предвид данните на статистическите годишници и някои специални проучвания, направени от Комитета за наука, изкуство и култура – ЦДАРБ, ф. 143, оп. 9, а.е. 157, л. 3-4, 25; *Матеева*, Ц. Организация на библиотечното дело в НРБ. – С., 1954. – 28 с.

⁵⁷ *Божинова*, Б. Анкета за състоянието на библиотеките и на библиотечния персонал в България в края на 1945 година. // Год. ББИ (1945 – 1946), 1, 1948, 392 – 404; *Михайлов-Добрев*, Г. Относно неотложните проблеми на българското библиотечно дело. // Изв. ДБВК (1953). С., 1955, 63 – 70.

⁵⁸ *Цветанов*, Ц. Българската книга след девети септември. С., 1952. 80 с.; *Книги* и периодични издания в Н. Р. България 1956. С., 1958. 62 с.

⁵⁹ *Калайджиева*, К. Книгоиздаването в България за периода 1944 – 1969. // Български книги 1944 – 1969, Т. 1. С., 1976, III – LXIV. Данните са посочени в приложение 1.

настъпили в края на 40-те и началото на 50-те години на XX век в сектори като издателското дело и библиотеките.

Съчетаването на избраните методи следваше да се приложи спрямо целия “жизнен цикъл” на книгите – автори, печатари, издатели, книжари, читатели. Но за да се избегнат някои повторения, както и абсолютното формализиране на изложението, проблеми като този за съдбата на авторите и ограничаването на читателите не бяха обособени като отделни части на дисертационния текст. Тези въпроси са базовото основание за изследването на проблема за цензурата по принцип и насоката на цялото предлагано тук изложение се определя от желанието да се обяснят последиците от цензурата спрямо тези две функции в комуникативната верига. По такъв начин се отдава и дължимото на есенциалистките претенции на библиологията спрямо историческото изследване на книгата.

6. Извори и източници на изследването

Унищожаването, спирането и политическото редактиране на печатни текстове в годините следващи Втората световна война, са засвидетелствани в различни по форма и местонахождение свидетелства. Сред тях на първо място следва да се отбележат фондовете от автентични документи, запазени в Централния държавен архив на Република България (ЦДАРБ). Архивите на българските държавни институции от проучвания период – Министерство на пропагандата, Комитет за наука, изкуство и култура, Управление “Полиграфиздат”, Главлит и др. съдържат богат първичен материал за проучване. Именно той залегна в основата на настоящия текст.

Наред с институционалните архиви бяха прегледани и някои фондове на лица, взели непосредствено участие в наблюдаваните събития. Сред тях с особено значение се оказаха скромната сбирка от документи на журналиста Димо Казасов в ЦДАРБ⁶⁰ и архивите на писателите Георги Караславов, Тодор Генов, Ангел

---

⁶⁰ За съжаление все още същинската част от документалното му наследство е притежание на неговите наследници.

Тодоров, Змей Горянин, Фани Попова-Мутафова и др., съхранявани в Националния литературен музей в София. Личната кореспонденция и документите, свързани с дейността на Съюза на българските писатели очертават по-релефно нагласите и реакциите сред писателите в годините на постепенното идеологизиране на творческите организации в страната.

Трета категория документи, съществено допринесли за проучването, са запазените, архивни фондове на български издателства – частните, национализирани през 1948 г. и държавните. Чрез тях най-точно се проследява постепенното монополизирание на издателската дейност от страна на държавата. Най-богат на сведения се оказва фондът на издателство “Хемус” АД, съхраняван в Народната библиотека в София.

В желанието да се надмogne тясно националното разглеждане на темата бяха проучени интересните архивни материали, свързани с темата, които притежава Open Society Archives към Централноевропейския университет в Будапеща. Събраните данни послужиха по-скоро за създаването на макрорамката на изследването. Те биха намерили по-пълно приложение при написването на една сравнителна история на цензурата в Източна Европа след Втората световна война.⁶¹

Освен чрез работата в различни архивохранилища, като първоизточници бяха използвани различни издания – сборници от документи, спомени, дневници, литературни анкети и др.⁶² По такъв начин картината на цензурата постепенно се изясняваше и уплътняваше. Сред този род източници с особена стойност е непубликуваната досега част III на книгата “Път през годините” от Константин Константинов, ръкописът на която се намира в Народната библиотека в София и литературната анкета с писателя Христо Радевски, проведена от Йордан Василев.

7. Състояние на изследванията по темата

Освен върху първични източници, текстът на дисертацията стъпва и върху вече съществуващите публикации, посветени на цензурата. Работата се

---

⁶¹ Данните за използваните архивни фондове са представени в приложение № 7.

⁶² Повечето от тях са цитирани под линия на място, а само някои са включени в библиографията към текста.

съобразява с постиженията на българската обща политическа история върху периода.⁶³ Възприети са установените принципи на хронология на новата българска история. Заемането на факти от политическата история обаче е ограничено и само доколкото рефлексират в културния живот на страната.

Добре е да се отбележи, че проблемите на историята на цензурата в България като цяло до сега са разработвани твърде безсистемно. Цялостно изследване на практика липсва. Единствено излезлият неотдавна сборник “Политическата цензура в България”⁶⁴, в който са събрани вече печатани текстове от известни изследователи и някои по-съвременни разработки на млади автори, представя проблема в продължителен диахронен план.

Първите публикации, посветени на цензурата са свързани с проблема за свободата на словото и печата. Те са дело на историка Георги Т. Дерманчев (1862 – 1935).⁶⁵ Като прави преглед на различни законодателни актове регламентиращи издателската дейност, той се интересува най-вече от тяхната съобразеност с текстовете на Търновската конституция. На същата тема, но в разширени хронологични граници, са посветени и някои съвременни изследвания.⁶⁶ Проблемът е разглеждан не само исторически, но и от правна гледна точка.⁶⁷

Взаимоотношенията между власт и интелигенция също са били обект на различни проучвания.⁶⁸ Освен обобщаващи трудове, от 90-те години насам се появяват и текстове, посветени на отделни лица и произведения, засегнати от цензурата.⁶⁹ Това направление е твърде перспективно и то може да допринесе и в

---

⁶³ *Исусов*, М. Политическият живот в България 1944 – 1948. – С., 2000. – 424 с.; *Огнянов*, Л. Държавно-политическата система на България 1944 – 1948. – С., 2006. – 248 с.

⁶⁴ *Политическата цензура в България* / Състав. Филип Панайотов. – Варна : Варненски свободен унив. Черноризец Храбър, 2003. – 295 с.

⁶⁵ *Дерманчев*, Г. Конституционализмът и една страна от нашия конституционен живот. // Бълг. преглед, IV, 1898, 101 – 106; *същият*. Руската цензура в миналото както и в наше време и няколко думи за нашите закони по печата. С., 1907. – 31 с.

⁶⁶ Напр. *Танкова*, В. Свободата на печата 1879 – 1947 : Документален сборник. С., 1991. – 184 с.; *същата*. Конституционното право “Свобода на печата” в България (1879 – 1881). // Ист. преглед, XLVIII, 1992, № 4, 29 – 45.

⁶⁷ *Тренков*, Х. Свободата на печата : Същина и ограничения. // Год. ББИ, 1, 1945-1946. С., 1948, 255 – 265.

⁶⁸ *Попов*, И. Счупеното перо. С., 1924. – 48 с.; *Натан*, Т. Цензори и журналисти. С., 1980. – 123 с.; *Мигев*, В. Българските писатели и политическият живот в България (1944 – 1970). С., 2001. – 296 с.

⁶⁹ *Миланова*, С. Политическият процес срещу журналиста Цвети Иванов през 1946 година. // Ист. преглед, L-LI, 1994-1995, № 2, 155 – 177.; *Русков*, Й. Цветя на злото : Из хербариума на ДС. С., 2000. – 144 с.; *Даскалова*, К. Автор, общество, цензура. Щрихи към персоналната генеалогия на

бъдеще за по-детайлното разбиране на цензурната практика след Втората световна война.

Създаването и функционирането на специализирани органи, които провеждат цензурната политика на държавата засега са привличали вниманието на неголям брой изследователи. Въпреки това на тази тема вече съществува задълбоченото изследване на Весела Чичовска, посветено на изграждането на цензурна система от институции за контрол над българската култура в края на 40-те и през 50-те години на ХХ век.⁷⁰ В хода на настоящото изложение твърденията, формулирани от авторката, се възприемат изцяло, като се допълват с някои материали, недостъпни в началото на 90-те.

Прегледът на съществуващата литература спомогна за по-доброто осмисляне на първоначално натрупания архивен материал. Всички заети тези са коректно цитирани, а в редките случаи, когато се изказва несъгласие с някое от вече съществуващите твърдения, това се прави аргументирано.

8. Постановка на проблема

Да се проучва цензурата, в общество, чиито официални власти не признават нейното съществуване, е истинско предизвикателство към историята на книгата, която се стреми да възстанови и обясни всички социални характеристики на книжовния живот. “Жизненият цикъл” на книгите в българското общество, в края на 40-те и началото на 50-те години на миналия век, изпитва силен политически натиск, в резултат от който настъпват трансформации във всички негови компоненти. Създателите, производителите, разпространителите и ползвателите на печатни текстове постепенно загубват своето самостоятелно значение в комуникативната верига. От относително либералната книжовна среда

Фани Попова-Мутафова. // Историята на книгата – начин на живот. С., 2002, 318 – 346.; *Трифенова*, Ц. Писатели и досиета. С., 2004. – 375 с. и др.

⁷⁰ *Чичовска*, В. ГЛАВЛИТ (1952-1956) : Изграждане на единна цензурна система в България. // Ист. преглед, 1991, № 10, 38 – 69 – статията остава и до днес най-авторитетният източник по въпроса, който се цитира от всички останали.

при Стария режим, в продължение на няколко години, се преминава към пълен контрол над всички лица и дейности, свързани с книгата.

Авторите, от създатели на текстове, способни да влияят при тяхното тиражиране, след 1948 г. все повече се превръщат в “надстройка”, която укрепва и разширява, но в същото време напълно зависи от социалистическата база в условията на социалистически производствени отношения.⁷¹ *Печатарите* запазват правото си на самостоятелна дейност до края на 1947 г., след което са включени в единното Държавно полиграфическо обединение. *Издателите* работят под строг контрол, в условията на хартиена криза, до средата на 1948 г., когато са ликвидирани. *Книжарниците* и *библиотеките* са периодически прочиствани от най-разнообразна по съдържание литература. И накрая *читателите* са затворени в тесните рамки на ограничения държавен книжовен поток. Свързващата нишка в тази антиутопична картина е цензурата.

В опит тя да бъде анализирана бяха формулирани следните тези:

- Импулсите за налагане на строг контрол върху печатните издания в България през първото десетилетие след Втората световна война идват под влияние на външнополитически фактори. В страната се разгръща пълната културна експанзия на Съветския съюз, която се направлява от политическите аспирации на сталинизма.
- Цензурата е резултат от налагането на марксистко-ленинската методология в науките (особено в хуманитарните и обществените) и т. нар. “социалистически реализъм” в изкуството. Изработени са единни, схематични правила, според които се преценява дали едно съчинение е годно да стигне до “народа” и да го “възпитава” в “правилната” посока, или не.

---

⁷¹ *Аврамов*, Л. и В. Таджер. Авторско и издателско право върху научни и литературни произведения. С., 1956, 9 – 11.

- Контролът върху публикуването и разпространението на книги в България следва хода на обществено-политическото развитие на страната. Засилването на междупартийната конфронтация предизвиква и интензифицирането на цензурата.
- Българските правителства след Втората световна война използват цензурата като средство за запазване на политическата си власт. Прегледът на съдържанието на печатните издания се третира като задача, която е от значение за сигурността на държавата.
- До края на разглеждания период е изградена единна цензурна система от институции, която обхваща всички канали за разпространение на печатни материали. Създават се специализирани цензурни длъжности, които поемат задачата за текущ контрол на книжното съдържание. В средата на 50-те години, контролът вече се извършва от професионални цензори, които са пряко подчинени на министър-председателя, който е и ръководител на Българската комунистическа партия.
- Наложена цензура йерархизира културните дискурси. Тя превръща българската култура в пирамидална структура, в рамките на която няма значение кой говори, а изказването на различно мнение неизбежно се санкционира.

ГЛАВА I. ЦЕНЗУРНИ ИНСТИТУЦИИ

Един от основните способи за измерване силата и ефективността на цензурата в историческото развитие на всяко общество е проучването и анализирането на дейността на съществуващите цензурни институции. Самото понятие “цензура” иманентно носи значението “институция”. Прилаганите от такава институция процедури и създадените от нея продукти с прохибитивно съдържание оформят обема на т. нар. “явна” цензура. Всички сведения, свързани с активността на цензурните институции са основата, върху която могат да се направят сравнително сигурни обобщения по отношение цензурната “политика” през определен период и да се изкажат надеждни предположения за влиянието, което тя оказва върху културното развитие на обществото като цяло.

По същество дейността на цензурните институции “субстантивира” цензурата. Обглеждането на документираното ѝ присъствие придава достатъчна конкретност и свежда степента на абстракция на книговедския анализ до желаната яснота. Макар да съставлява само тънък слой в системата от забрани, “явната” цензура дава представа за ядрото от теми, които монополът на властта (без значение каква е тя) определя като табу и се опитва да пресича всички възможности за публичното им дискутиране.

Наблюдаваната практика показва, че политическите управления прибягват до услугите на структури (или институции), работещи срещу свободното обръщение на информацията (в случая от интерес са преди всичко са нейните печатни форми) в периоди на своето утвърждаване или в моменти на несигурност, като очакват да си осигурят социален “комфорт” за действия и реформи във важни обществени сектори – производство, стопанство, добив на полезни изкопаеми, политика, култура, отбрана и т. н. Затова, по силата на идеологическата им логика, отделните режими поставят под наблюдение публикуването на идеи, свързани с формата на управление на държавата, правното регламентиране и дейността на политическите партии и организации, частната инициатива във финансовата сфера, търговията и банковото дело, образователните програми и проблемите на възпитанието, изследванията в областта на историята, философията, психологията,

географията, земеделието, военната теория и практика и т. н. Друго “благоприятно” качество на цензурата, налагана чрез институции е, че наред с охраната на принципино неразрешените теми, тя поема отговорността и за налагане на всички временни забрани (конфискации, спиране от печат и др.), които съпровождат политическата конюнктура.

Понятието “цензурни институции” в България след края на Втората световна война, обхваща група органи на централната държавна власт. Към тях следва да се прибавят и някои обществени и научни организации, които в започнатия в края на 40-те години на XX век преход от народнодемократично към социалистическо общество, увеличават своята зависимост от държавата и поради това засилват идеологическата си функция. В определени случаи, в категорията на цензурните институции попадат професионалните съюзи и общности от областта на науките и изкуствата, които в България след Втората световна война поемат ролята на цензурен авангард, осигуряващ възможно най-надеждния контрол върху интелектуалната продукция.

Доколкото този вид цензура е документирана, най-често в протоколи и доклади от заседания на споменатите организации, става ясно, че тя се аргументира с преценките и категориите на *политическия* анализ или буквално преповтаря идеологическите постановки на управляващия партиен дискурс, дори когато трябва да се смени някаква собствена позиция с диаметрално противоположната⁷². Задачата, която политическата власт поставя, особено след като БРП (к) я монополизира през 1948 г., пред българските научни и творчески организации, е да йерархизират говоренето в областта на културата, като за целта използват цензура. Правото да формулира цензурните *основания*, както и да ги коригира, политическата власт все пак запазва за себе си. В периода 1944 – 1956 г. тя създава поредица от служби или цели институции, които да упражняват това нейно право.

През разглежданите години може да се твърди, че се достига до модел на цензурна *мрежа* от институции, които в кратки срокове обхващат контрола над всички източници и ресурси за производство и разпространение на печатни

---

⁷² Един от най-ярките примери в това отношение е промяната в отношението на Съюза на българските писатели към романа на Д. Димов “Тютюн”, което става след личната намеса на В. Червенков – *Случаят* Тютюн 1951 – 1952 г. С., 1992. – 332 с.

текстове. Изграждането ѝ започва непосредствено след 9 септември 1944 г., в условията на военновременните ограничения върху свободата на печата. Първите институции на новосформираното правителство на Отечествения фронт (ОФ), които са натоварени с цензурни функции, започват работа под въздействие на външнополитически фактори. От края на 1947 г., след като влиза в сила Парижкия мирен договор и България възстановява международното си положение, се създава възможност за ориентиране на цензурната практика в зависимост от вътрешния социален и партиен живот на страната.

Развивайки целите на репресивната си политика, към края на 40-те години на ХХ век, новите цензурни институции преосмислят ролята си и разширяват своите правомощия. Възприема се възгледа, че най-добрата основа за ефективен контрол върху книгите може да се постигне след цялостното реформиране на всички обществени сектори, свързани с тяхното производство и разпространение. Така например, на мястото на съществуващата до края на 1947 г. *полиграфическа и книгоиздателска* система, се внедрява, по пътя на директните административни разпоредби, изчистен модел на държавен монопол. *Вносът* на печатни издания от чужбина също започва да се контролира служебно. Получателите на пратки с книги, независимо дали става въпрос за абонаменти на обществени организации или на частни лица, дори не разбират за конфискуването на изпратените им книги, фирмени каталози или научни списания, идващи предимно от Западна Европа⁷³. *Библиотеките* започват да “насочват” своите читатели и също се включат в общата схема за контрол върху достъпа до книгите. Възходящото идеологизиране на културата в началото на 50-те години на миналия век, създава възможността цензурата да вплете напълно своите механизми във всички фази на книжовния цикъл.

Причините за създаване на цензурни институции в България след Втората световна война могат да се обяснят от една страна със съществуването на предхождаща традиция, а от друга – с моментните обществени обстоятелства в

---

⁷³ Този аспект на цензурата е много слабо документиран и в настоящия етап за неговите размери може да се съди по отделни информации в доклади за общата работа на цензурните институции и по-специално на Главното управление по въпросите на литературата и издателствата в годините 1953 – 1956. Такива данни са приведени в настоящата част.

страната. Тези два фактора отразяват особеностите на българското общество и неговата способност да отстоява своите демократични ценности. Те обхващат всички компоненти на културата – популярността и значението, което имат обществените и творческите обединения и организации, състоянието на българската образователна система във всички степени, броят на обществените библиотеки и достъпът до техните фондове, вносът и износът на печатни материали в и от страната, публикационната активност на учените, писателите и журналистите и др.

Към тези вътрешни за културата фактори следва да се добавят и възможностите за внедряване на външни цензурни модели, които са в състояние да се насложат върху жизнения цикъл на книгите в България в навечерието на Втората световна война. Преди всичко тук трябва да се вземе под внимание организираната практика за забрана на автори и изгаряне на книги в националсоциалистическа Германия от началото на 30-те години, но също така и тази в Съветския съюз през 40-те и 50-те години на миналия век. Открояването на привнесения опит в институционализирането на контрола и забраната има за цел да определи до каква степен цензурата възниква като вътрешен за обществото рефлекс и евентуално да се артикулират особеностите на някакъв български инвариант на политическа цензурна система.

Състоянието на изследванията върху периода от 30-те до края на 50-те години на XX век по отношение на институциите, упражнявали цензурен контрол не позволява аналитичното разглеждане на този проблем. Цензурната технология досега е оставала в слаба позиция спрямо далеч “по-атрактивните” за изследване резултати от репресивната практика – съдбите на отделни или групи забранени автори или унищожаването на техните произведения⁷⁴. Това налага тук да се приложат някои сведения за отделните институции.

---

⁷⁴ Единственият сериозен обзор, посветен на цензурните институции през периода остава статията на Весела **Чичовска**. ГЛАВЛИТ (1952 – 1956) : Изграждане на единна цензурна система в България. // Ист. преглед, XLVII, 1991, № 10, 38 – 69.

Институции при Стария режим

Институционалната превантивна цензура върху печатните материали, наложена от политическата власт, както вече беше отбелязано, е въведена в България след 19-майския преврат през 1934 г. До този момент наказателните действия по Закона за печата се прилагат от Министерството на правосъдието, което се подпомага от **Бюро “Преса”** към вътрешното министерство⁷⁵. Цензурата в края на 20-те и началото на 30-те години зависи от сътрудничеството между органите на прокуратурата и полицията. Създаването на специализирана политическа служба става възможно едва след суспендирането на Търновската конституция, с което се премахват всички правни препятствия за официалното предварително преглеждане на авторските ръкописи.

Освен периодичните издания, до преврата от 19 май 1934 г. на предварителен контрол са подложени и някои жанрови групи книги. Според Закона за детската литература, гласуван от XIX Обикновено народно събрание, **Министерството на народното просвещение** разполага с *върховния надзор над всички книги и списания, предназначени за деца и юноши*.⁷⁶ Принципно е забранено издаването на текстове *с неморално съдържание* и такива *с явна и грубо партийна тенденция, чрез която би се будило деление, омраза, съсловна ненавист и ожесточение между децата*. Министерството има право да определя глоби и конфискува всички издания, неполучили разрешение. Прегледът на съдържанието се извършва след отпечатването на книгата от специално създадена служба (**Комитет за детска литература**), въз основа на задължително предадените от всяка печатница два екземпляра.⁷⁷ За рецензенти на детските книги и списания могат да бъдат хонорувани членове на “Комитета” или външни лица.

---

⁷⁵ **Василев**, Й. Христо Радевски : Литературна анкета. С., 1993, 79 – 80. Бюро “Преса” към МВР е създадено на 1. 4. 1927 г. със задачата ежедневно да следи и подготвя информация за съдържанието на ежедневните и периодичните издания. Неговите сътрудници събират сведения за печатарите, книжарите, издателите и продавачите на вестници. Но както отбелязва и изследователката на периода Таня Натан, Бюро “Преса” не е репресивен орган и не се занимава пряко с изземване и унищожаване на изданията – **Натан-Пауновска**, Т. Цензори и журналисти : (Левият печат и бюро “Преса”. Закони за преследване 1926 – 1934). // Политическата цензура в България / Състав. Ф. Панайотов. Варна, 2003, с. 82.

⁷⁶ ДВ, бр. 195/29. 11. 1920 г.

⁷⁷ Правилник за прилагане на Закона за детската литература – ДВ, бр. 254/12. 2. 1921 г.

От 1921 г. насетне правото да спира и конфискува всяко произведение на художествената литература (оригинално, преводно или внесено отвън), *насочено срещу личната и обществена нравственост* се дава на специална **Комисия** към просветното министерство.⁷⁸ Всички парични санкции, налагани от нея, се отделят за *поощрение на родната литература и изкуство*. По такъв начин цензурните действия се представят като общественополезни. Духът и на двата споменати закона е морализаторски и е погрешна стъпка от гледна точка на либералните ценности, но тяхното гласуване при управлението на БЗНС е разбираемо. То е част от политиката на засилено влияние на държавата в областта на културата.

През 1934 г. контролът върху печата е възложен на създадената **Дирекция на обществената обнова**. Тя е първият политически пропаганден орган с цензурни функции. Макар и парадоксално, тя започва своята дейност в сградата на Народното събрание – символизираща конституционното, демократично управленско начало, което се основава на фундаменталното право на гражданите да се изразяват свободно. Ръководството ѝ е поверено на публициста Петър Попзлатев, а малобройните ѝ сътрудници изпълняват преди всичко пропагандни функции⁷⁹. За работата на тази организация си спомня писателя Христо Радевски:

“Тогава се носеше предварително всичко в цензурата. Можеш и ръкопис да занесеш, и машинопис или пък вестниците на страници. Вестникът не се конфискуваше, но е цензуриран. Занесеш го, цялата страница ти я задраци и се чудиш после какво да туряш. Беше позорна работа.”⁸⁰

Съдбата на “Обновата”, както я назовават журналисти и писатели, е твърде кратка. Вероятно това се дължи на административните трансформации, съпътстващи многократните смени на състава на българското правителство в средата на 30-те години на XX век. Още през юни 1935 г. службите за пропаганда и цензура са разделени и последната преминава на подчинение към **Дирекцията на**

---

⁷⁸ Закон за поощрение на родната литература и изкуство – ДВ, бр. 134/14. 9. 1921 г. В състава на петчленната комисия влизат началника на отделението към МНП, отговарящо за културните учреждения, директорите на Народната библиотека в София и на Народния театър, един член на БАН и един професор от Софийския университет.

⁷⁹ **Чинков**, П. Сега ще чуете нашия коментатор. С., 2001, с. 266. Според Христо Радевски Петър Попзлатев е директор на пропагандата, а на Обновата – писателя Владимир Полянов – **Василев**, Й. Цит. съч., с. 81.

⁸⁰ **Василев**, Й. Цит. съч., с. 80.

печата при Министерството на външните работи и на изповеданията. Практиката за преглеждане на изданията се запазва. За атмосферата в това учреждение свидетелства през 1954 г. един от неговите бивши сътрудници – адвокатът Крум Алексиев:

“По повод уволнението на Аспарух Иванов⁸¹ всички служещи в цензурата бяха предупредени, че да не се опитват да услужват на комунистите, защото ще ги последва участието на Аспарух Иванов, но и че ще бъдат интернирани или дадени под съд.”⁸²

Сред сътрудниците на тази служба могат да се посочат и имената на известни по онова време публицисти, литератори, историци и др. Сред тях са Звезделин Цонев⁸³, Светлозар Димитров⁸⁴, Любен Петров, Борис Аврамов, и др. Писатели и журналисти с леви убеждения свидетелстват за извършваната предварителна и наказателна цензура, която е значително по-строга по отношение на периодичните издания, отколкото спрямо книгите.⁸⁵

От 1941 г. цензурната служба е прехвърлена към **Дирекцията на националната пропаганда**⁸⁶. През 1942 г. службата за преглеждане на съдържанието на книгите се помещава на втория етаж, в къщата на известния лекар проф. Димитър Моллов (1875 – 1935) на бул. “Цар Освободител”, където авторите продължават сами да носят съчиненията си за проверка⁸⁷. Тази организация обаче няма добре изградена структура и достатъчен капацитет, за да обхване всестранно контрола над издаваната книжна продукция и нейната работа се концентрира върху отстраняването на политически недопустимите “грешки”.

---

⁸¹ Също сътрудник на “контрола по печата”. Уволнен през лятото на 1937 г. заради “пропуснатата” статия на Васил Павурджиев във в. “Заря”, озаглавена “Царя е слуга на народа”.

⁸² НЛМ, ф. “Георги Караславов” (необработен).

⁸³ **З. Цонев** (1903 – 1970) Последен директор на Контрола по печата до 9. 9. 1944. След тази дата е въдворен в лагера Св. Врач.

⁸⁴ **Светлозар Димитров** (1905 – 1958) Осъден в качеството му на цензор от 6-ти състав на Народния съд на 4. април 1945 г.

⁸⁵ Спомените на Христо Радевски, Вичо Иванов, Иван Мартинов и др. са под формата на интервюта в посветените им литературни анкети.

⁸⁶ **Чуканов**, К. Българската национална пропаганда и нейната институционализация през 40-те години на XX век. // Анамнеза, I, 2006, № 3, с. 85; **Белокопски**, П. Истина по време на война. С., 2000.

⁸⁷ **Янчев**, Т. Иван Мартинов : Литературна анкета. С., 1982, с. 43 и сл.

Контролиращи наблюдения извършва и царската **Канцелария по печата**, оглавявана от д-р Петър Костов⁸⁸. Нейното внимание е насочено върху периодичните издания (предимно ежедневниците) и проследява работата на редакциите и публикациите, имащи отношение към политиката, водена от царя и към частния живот в двореца. Завеждащият канцеларията разполага и с правомощия да санкционира редакторите, виновни за публикуването на материали, уронващи авторитета на особата и членовете на неговото семейство.

В десетилетието 1934 – 1944 г. може да се говори за постоянно съществуваща институционална цензура. Тя санкционира и редактира текста на автора. Но тази цензура не поставя естетически или художествени рамки в своите оценки и е твърде пресилено да се говори за някаква определена политика в тази област. Много издания от разномислещи автори или дори такива с ляв уклон “минават” със знанието и мълчаливото съгласие на цензурните служители.

Контролът се засилва едва в годините на войната (1941 – 1944) и това изостря значително конфликта между официалната власт и привържениците на опозиционните сили (най-вече на БРП/к), което е главното основание за бързата контрареакция на цензурните институции, създадени непосредствено след 9 септември 1944 г. В този смисъл може да се обобщи, че една от причините за тоталния контрол върху съдържанието на печатните издания, наложен от правителствата след Втората световна война, е резултат от съществуването на цензурни институции в предходните години, но тя не може да бъде водеща.

Външно влияние

Международното положение на България до Втората световна война, като страна по Ньойския договор, ориентира дълготрайно контактите ѝ в областта на културата и образованието към държавите със сходно положение в Европа – Германия, Унгария, Чехословакия, Италия⁸⁹. Двустранните отношения с тези

---

⁸⁸ *Доброславски*, Т. М. Свободата на печата и монархията. // Републиката. С., 1946, с. 130. Д-р Петър Костов е осъден от Народния съд като дворецов секретар по печата.

⁸⁹ *Протич*, А. Международната културна пропаганда. // Българска книга, I, 1930, № 3, 241 – 254.

страни се развиват в много направления, но пряко въздействие върху подбора и тематиката на произвежданите в България книги имат само някои от тях.

През 20-те и 30-те години на миналия век все повече български учени, писатели, художници, архитекти и педагози като Петър Мутафчиев, Георги Райчев, Светослав Минков, Райко Алексиев, Дечко Узунов, оформят мисленето си под влияние на автори и текстове от немскоезичната (по-ограничено и от италианската) културна среда и се завръщат обратно в България. В резултат от тази тенденция вносът на немски книги и преводите от немски (респ. италиански) език нарастват. Създават се немски и италиански културни дружества в България, които разпространяват свои издания.

От друга страна Германия се превръща и във важен доставчик на хартия, машини за книгопечатане и допълнително оборудване. В края на 30-те и началото на 40-те се засилва зависимостта на България от германската икономика, което в крайна сметка довежда и до присъединяването на страната към съюзниците на Третия райх.

В такава обстановка е логично да се наблюдава и влияние на институционално ниво. Българската Дирекция на националната пропаганда се организира през април 1941 г. до голяма степен по подобие на учреждението на Йозеф Гьобелс в Берлин⁹⁰ – Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda – но за разлика от него изпитва сериозни организационни проблеми и става истински ефективна едва през 1942 – 1943 г.⁹¹ Тя дава зелена светлина за появата на издания, насочени срещу Съветския съюз, Великобритания и САЩ и спира всички онези, които оспорват външнополитическата ориентация към Пакта, доминиран от Германия. Дирекцията стимулира публикации⁹² в областта на правото и

---

⁹⁰ **Чинков**, П. Цит. съч., с. 253; **Чуканов**, К. Цит. съч., с. 79 – правят уговорката, че в страните от Антантата действат подобни институции, които също са послужили като образци на българския вариант.

⁹¹ **Чуканов**, К. Цит. съч., с. 84 и сл. Отделът по печата към германската легация в София също организира лекции и сказки, за да подпомогне общата популяризация на идеите за националсоциалистическите стремежи и реформи. Някои от тези сказки са отпечатани – напр. **Шамлер**, Х. Същност и задачи на печата в нова Европа. Свищов, 1942.

⁹² Има се предвид поредици като “Библиотека Нова Европа”, редактирана от проф. Л. Владикин и рекламирана като “единствена, най-добре подредена и най-евтина идеологична, политико-стопанска и социологична библиотека” или

философията на фашисткото и националсоциалистическото общество и държава⁹³, а също и на идеите за расовата биология и антисемитизма.⁹⁴

Но пропагандата не успява да развие огледална на самата себе си цензура. Вероятно твърде късното формално организиране на първата е причина за липсата на реципрочност в действията на двете системи за ограничаване на интелектуалната свобода. Засега не разполагаме със сведения, че в България са забранявани автори на етническо основание, нито за публично унищожаване на съчиненията на писатели и учени от еврейски произход, каквото познава практиката в Германия, след демонстрацията на Opernplatz в Берлин на 10 май 1933 г. Вероятно този факт може да се обясни с характерния за България през тези години “патриархален консерватизъм” или с “монархическия авторитаризъм”, които застават срещу “тоталитарната вълна”⁹⁵. И все пак в страната действа Закон за защита на нацията⁹⁶ и редица други, произтичащи от него административни актове, с които се оформя достатъчна репресивна рамка за появата на силна институция за превантивна цензура. Но тя остава аморфна, без да изгради ефективна оперативна система. В опита да се обясни този парадокс следва да се вземат предвид както времевия фактор, така и липсата на необходимите кадри и добро финансиране, за да се покрие книгоиздаването в цялата страна. От друга страна не бива да се пренебрегва и възможността именно под немско влияние да се стимулира gelenkte Presse, а не толкова изявената цензура.⁹⁷

Основният извод, който може да се направи по отношение външното влияние в изграждането на цензурни институции до Втората световна война е, че моделът на тоталитарните държави (Германия, Италия, Унгария), с които България е съюзник, не успява да изкристализира в завършена идеология и не се превръща в стимул за развитие на целенасочена цензурна политика. За разлика от сферата на

---

⁹³ напр. книгата на Paul *Ritterbusch*. *Demokratie und Diktatur*, излязла в Германия през 1939 е преведена на български през 1941г.

⁹⁴ Излизат съчинения от автори като Lothar Stengel-von Rutkowski – директор на Института за изучаване на човешката унаследена същина и расовата политика.

⁹⁵ *Цветков*, П. и Н. *Поннетров*. Към типологията на политическото развитие на България през 30-те години. // Ист. преглед, XLV, 1990, № 2, с. 76.

⁹⁶ ДВ, бр. 16/23. 1. 1941.

⁹⁷ В такъв дух е разговорът между министър-председателя Богдан Филев и Директора по пресата в Германия в деня на присъединяването на България към Тристранния пакт. – *Филев*, Б. Дневник. С., 1990, с. 274.

пропагандата, следвоенните правителства не наследяват образец на цензурна институция, въпреки че формално бюджета на “Цензурата” е прехвърлен към новосъздаденото Министерство на пропагандата.

Институциите на “новата” власт

На 28 октомври 1944 г. България подписва споразумение за примирие със СССР, САЩ и Великобритания. Според Чл. 8 от това споразумение се предвижда *“издаването, вносът и разпространението в България на периодическа и неперодическа литература, поставянето на театрални зрелища и кинофилми, работата на радиостанциите, пощата, телеграфа и телефона стават по споразумение със съюзното (съветско) главно командване”*.⁹⁸ Така създадената в началото на ноември същата година Съзна контролна комисия⁹⁹ (СКК) на държавите от антихитлеристката коалиция поема във военновременния период пълномощията в областта на цензурата. С българските държавни органи комисията контактува чрез специално Комисарство за изпълнение на Съглашението за примирие към Министерството на външните работи. Според Весела Чичовска доминиращата съветска мисия в Комисията *“налага свои критерии при определяне на съдържанието на дейността на цензурните органи, работещи към двете културни министерства – на народната просвета и на пропагандата”*¹⁰⁰ По такъв начин новото статукво благоприятства не само запазването, но и засилването на административните действия и контакти по въпросите на цензурата.

Едновременно с това, във вътрешнополитически план, след 9 септември 1944 г. в България се извършва подмяна на основните органи на държавната власт. От една страна се премахват старите представителни учреждения – отстранено е правителството на Константин Муравиев, разпуснато е Народното събрание, забранена е дейността на много политически и обществени организации¹⁰¹. Заедно

⁹⁸ Отечествен фронт, № 48, 30 окт. 1944, с. 1.

⁹⁹ За тази комисия – **Пинтев**, С. Начална дейност на Съюзната контролна комисия в България. // Ист. преглед, XXXV, 1979, № 4-5, 196 – 204.

¹⁰⁰ **Чичовска**, В. ГЛАВЛИТ (1952 – 1956)..., с. 40; **Външната** политика на Народна република България. Т. 1. 1944 – 1962. С., 1970, 15 – 17.

¹⁰¹ Руските емигрантски, легионерската, “Отец Паисий” и др.

с това започва реструктурирането на министерските ресори и създаването на нови държавни органи, като от особено значение за политиката на новата власт спрямо книгите е появата на Министерството на пропагандата (МП). Синхронното унищожаване и изграждане на институции се извършва в изпълнение на първата програма на Отечествения фронт и цели да доведе до промяна във формата на управление на страната¹⁰². Новосъздадената държавна структура, на централно и местно ниво, става зависима от комитетите на управляващата коалиция ОФ, които в определени случаи и сами поемат функцията на фактически органи на държавната власт, а контролът върху цялостната правителствена политика се извършва от нейния Национален комитет¹⁰³. Подобно преплитане на партийни и държавни роли, което от конституционна гледна точка е нерегламентирано, поражда необходимостта от легитимация на дейността на всички институции в едно управление, носещо освен това бремето на несъобразеното с установената парламентарна процедура за вземане на властта. В ролята на правно основание за представителност на новите държавни органи се привежда теорията на Ленин за социалистическата демокрация, при която масовата държавна организация на трудещите се класи е постоянната и единствената основа на цялата държавна власт и на държавния апарат¹⁰⁴. По такъв начин се осигурява фундаментът, върху който да започне изграждането на новия държавен модел, в чиито рамки постепенно започват да се оформят всичките му административни звена.

Министерство на пропагандата

Първата и водеща официална цензурна институция, която властта на Отечествения фронт създава е **Министерството на пропагандата** (МП), което просъществува малко повече от три години, в периода от 12 септември 1944 до 11 декември 1947¹⁰⁵. Създаването му се свързва с необходимостта от изпълнението на две важни задачи – бързото “ликвидиране на фашизма” във всички сфери на

---

¹⁰² ЦДАРБ, ф. 28, оп. 1, а.е. 1, л. 7.

¹⁰³ Радев, Я. Държавни представителни органи в България (1944 – 1947). С., 1965, 16 – 20.

¹⁰⁴ Пак там . . . с. 10.

¹⁰⁵ Документалният фонд на Министерството се съхранява в Централния държавен архив на република България, под № 2 и обхваща 3 описа със 176 архивни единици.

обществения и културния живот в България и пропагандирането на програмата на управляващата коалиция¹⁰⁶. През целия период то е оглавявано от журналиста Димо Казасов, който гравитира към партията на министър-председателя Кимон Георгиев и на министъра на външните работи проф. Петко Стайнов – Народен съюз “Звено”. Богатата биография¹⁰⁷ и склонността към полемични изяви на Казасов, оказват безспорно влияние върху моделирането на новоучреденото ведомство.

Министерството на пропагандата влиза под това название в състава на първото правителство на ОФ и е преименувано от 1 януари 1945 г. в **Министерство на информацията и изкуствата (МИИ)**¹⁰⁸ без да се изменят функциите му. Като негов ресор е определено *идеологическото преустройство и превъзпитание* на обществените нагласи още през военновременния период¹⁰⁹. Конкретните му функции са свързани с информационното обслужване на правителствената политика и неутрализирането на ефекта от дотогавашната прогерманска ориентация – задача, чието стриктно изпълнение се следи до края на август 1946 г. от СКК. Министерството получава правото да си служи със средствата на печата, радиото, киното, театрите, библиотеките и музеите, разглеждани от властите като средства за влияние върху емоционалните настроения, с помощта на които трябва да се убеди обществото в неизбежността и необходимостта от случилия се пореден политически преврат.

От края на 1945 г. с Постановление на Министерския съвет¹¹⁰ към Министерството на пропагандата са предадени от Министерството на външните

---

¹⁰⁶ **Чичовска**, В. Културната политика на народнодемократичната власт (1944 – 1948). // Ист. преглед, XXXV, 1979, № 4 – 5, с. 115.

¹⁰⁷ Димо Тотев Казасов (1886 – 1980) е социалдемократ. Участва в преврата на 9 юни 1923 г. и в правителството на проф. Александър Цанков. Председател е на Съюза на журналистите и Дома на изкуствата и печата. От 1943 г. става член на Централния комитет на ОФ.

¹⁰⁸ В мотивите за това преименуване Димо Казасов отбелязва: “. . . *Широкото разпространение, както на информацията, като източник на знания и осведоменост, тъй и на произведенията на изкуствата и на науката, става както чрез вестника, списанието и книгата, тъй и чрез радиото. Ето защо едно щастливо съчетание е съвместителството на всичките горни длъжности в едно Министерство, което по силата на техния характер трябва да носи наименованието Министерство на информацията и на изкуствата. За не излишно считам да отбележа, че в повечето от европейските държави съществуват Министерства на информацията, вместо такива на пропагандата.*” – ЦДАРБ, ф. 780к, оп. 1, а.е. 11, л. 7. Очевидно е, че с това преименуване се търси възможност за избягване една формулировка, която извежда на преден план репресивната страна от дейността на Министерството.

¹⁰⁹ ПМС № 1/12. 9. 1944

¹¹⁰ ПМС № 1/8. 9. 1945 – ДВ, бр. 290/12. 12. 1945 г.

работи още две служби – Дирекцията на печата (в чиято структура са службите за “културни връзки с чужбина”, “информация” и “документация”) и Дирекцията на пропагандата. Със същото е прехвърлен и бюджета на създадената през 1938 г. към Министерския съвет служба “Цензура”. С този акт правителството официално превръща вече преименуваното Министерство на информацията в първия правителствен цензурен орган. То поема координацията на всички контролни и забранителни мерки по отношение на книгите и печата, които се издават на територията на страната.

Със създаването си, Министерството разгръща дейност в няколко социални области – информация, печат, изкуство, обществено възпитание, радио, фотография, кино и филмопроизводство. По мнението на министър Димо Казасов ефектът от пропагандата като управленски метод, цели *“намеса в духовния живот на личността с цел да го видоизмени”*, който *“трябва, за да не срещне съпротива, да действа по един невидим и неподозиран начин”*.¹¹¹ В пресата се появяват и по-крайни изказвания, обвързващи дейността на новосъздаденото ведомство с изпълнението на реваншистки задачи спрямо интелектуалци, изразявали подкрепа за предходните правителства.¹¹² Чрез своята служба “Проучване на пропагандни материали у нас и в чужбина” министерството изпълнява възложените му цензурни функции, прикривайки ги под етикета *“борба за морално-политическото изкореняване на фашизма, на великобългарския шовинизъм и на всички антинародни и реакционни идеологии”*¹¹³.

В областта на *информацията* Министерството на пропагандата е натоварено да осигурява нуждите на управлението и администрацията от сведения в сферата на политиката, икономиката и културата, а също и във връзка с дейността на различните организации в страната. То поема и координираща функция по отношение на разпространяването на изобретенията и иновациите. В амбициозния замисъл на тази функция се разпознава намерение за бързото обхващане на наличния интелектуален потенциал и канализирането му в единна, успоредна на правителствената линия посока, в момент, когато всички устои и институции на

¹¹¹ *Казасов*, Д. Революцията и пропагандата. // Отечествен фронт, № 58, 7 ноем. 1944, 1,4.

¹¹² *Йорданов*, К. Отговорност и култура. // Народ, № 6, 10 окт. 1944, с. 2.

¹¹³ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 2, л. 90.

държавата са разстроени и в етап на преустройство. Правото на Министерството на пропагандата да събира сведения от всякакъв характер, въз основа на външнополитическите ангажименти на България, е първият пробив в нарушаването на свободното действие и сдружаване между хората.

По отношение на *печата*, в ресора на Министерството попадат регистрирането и съхраняването на документацията върху цялата книжна продукция в държавата. Това обхваща книгите, периодичните издания, брошурите, позивите, акцидентните материали и т. н. Нещо повече, създадената Дирекцията за културни институти се опитва да осигури *“правилното развитие на оригиналната и преводна литература”*¹¹⁴, като въвежда предварителна проверка на преводните заглавия, която се обвързва с усложнената процедура за отпускане на хартия. С дейността на друга своя Дирекция, отговаряща за печата и пропагандата, Министерството следи откриването на нови полиграфически предприятия в страната¹¹⁵.

Съществен акцент в отношенията на Пропагандното министерство с *всекидневния печат* е по мнението на Димо Казасов, да се установи *“единство при осветлението и обсъждането на вътрешната и външна политика, която ОФ следва.”*¹¹⁶ В тази връзка, от 1 януари 1945 г. е ограничен броя на излизашите в София ежедневници до 6 – “Отечествен фронт”, “Работническо дело”, “Изгрев”, “Политика”, “Народ”, “Народна войска” и до едно заглавие в по-големите областните градове – Пловдив, Варна, Русе и Бургас.¹¹⁷ Но това положение е отменено още през септември същата година и на министъра на информацията и изкуствата е предоставено правото сам да определя кои от излизашите партийни органи да продължат съществуването си и кои да го прекратят¹¹⁸. Същото разпореждане се отнася и за неполитическите издания – професионални, литературни, научни, художествени – които се нуждаят и от специално предварително разрешение, в което да са определени размера, тиража и периодичността на заглавието. По отношение съдържанието на поместваните в

---

¹¹⁴ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 2, л. 102.

¹¹⁵ Пак там, л. 92.

¹¹⁶ ЦДАРБ, ф. 780К, оп. 1, а.е. 11, л. 3.

¹¹⁷ ПМС № 12/19. 12. 1944, ДВ., бр. 292 от 30. 12. 1944, с. 2.

¹¹⁸ ПМС № 12/7. 9. 1945, ДВ., бр. 238 от 12. 10. 1945, с. 2.

периодичния печат материали и анализи, Министерството на информацията, до края на своето съществуване, носи отговорност и следи за верността и коректния тон на публикациите, отнасящи се до страните участнички в СКК¹¹⁹.

Пропагандното министерство се разпорежда и със *сведенията, идващи от чужбина*, като отсява “*всичко, което е ценно из областта на политическия, стопанския, културния, научния и пр. живот в света*”.¹²⁰ То следи и отстранява “грешките”, “непълнотите” и “неверностите”, допускани в периодичния печат при представянето на събития извън страната. По такъв начин входящата информация се представя в желаната от правителството формулировка, като и в този случай цензурата подчинява своето действие на пропагандата.

Разпределянето на количествата *хартия* между издателства и печатници също е сред преките правомощия на Министерството на пропагандата¹²¹. Недостатъчното вътрешно производство и разстроените доставки на суровини от чужбина са причина за ограничаване на хартиеното потребление. Дори притежанията на частните издателства могат да се използват само след разрешителна заповед или по нареждане. За да затегне контрола, още през октомври 1944 г., Министерството създава свой отдел **Печат и хартия**, в който се събират сведенията за складираните наличности из страната¹²². До каква степен са обхванати е трудно да се прецени. Едва ли със скромния си състав от 3-4 души¹²³ отделът е успял да регистрира всичко. Същественото е, че се създава прецедент за пренасочване и отнемане на хартиени запаси, собственост на отделни предприятия, кооперации и др. организации.

Прехвърлянето на хартия от едно място на друго също е подчинено на централната администрация. Започва извършването на обиски за хартия¹²⁴ и

---

¹¹⁹ С писмо № I-5345 от 15. 11. 1946 г. на Д. Казасов до главните редактори на столичните и провинциалните вестници министърът изисква публикуваните материали да отбелязват източниците на своята информация, а за всички “злоупотребления със свободата на печата” предупреждава, че се предвиждат санкции – ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 50, л. 37.

¹²⁰ ПМС 12/19. 12. 1944 (ДВ, бр. 292/30. 12. 1944).

¹²¹ ЦДАРБ, ф. 780к, оп. 1, а.е. 11, л. 3.

¹²² ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 4, л. 146.

¹²³ Пак там – Първоначално са назначени Димитър Крайничанец за началник на отдела, Цонко Цонков като началник служба и Христина Велинова като деловодителка. От ноември са включени и още двама служители – Григор Паликарски – началник служба и една машинописка.

¹²⁴ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 49, л. 128.

тяхното изземване. През ноември 1944 г. от северозападна България са “натоварени” за София 100 000 килограма хартия за производствените нужди на вече конфискуваното от държавата частно предприятие “Съединени печатници” на Атанас Дамянов, което правителството стопанисва чрез отдел Печат и хартия¹²⁵.

През месец април 1945 г. държавата налага монопол върху хартиените отпадъци и производството на хартия¹²⁶. Нито един печатарски лист не може да напусне складовете или хартиените фабрики без разрешение от Министерството. Номера и датата на издаденото разрешително задължително се отпечатват като приложение към библиографското каре на книгата или отделно, върху нейната корица. По такъв начин доставката на хартия се превръща в траен способ за проверка на всяко издание и преди, и след неговото публикуване.

На министъра на пропагандата е възложено да одобрява и таблица на минималните *авторски хонорари*, изработена от Съюза на българските писатели. В нея се определят тарифите за оригиналните произведения и за преводите. Авторските хонорари се нормират от правителството и стават задължителни, което е още една форма на вмешателство в политиката на частните издателства.

Много от *културните институции* в България, работещи с и в зависимост от книгите¹²⁷ също са подчинени на Министерството на информацията. Чрез Камарата на народната култура (КНК), прехвърлена към него от състава на Министерството на просвещението в края на 1944 г.¹²⁸, то управлява дейността на читалищата. От края на 1945 г.¹²⁹ и най-големите народни библиотеки и музеи са включени в неговия ресор. Българският библиографски институт в София, който започва да води текущата регистрация на книгите и периодичните издания и осъществява държавния библиотечен книгообмен с чужбина също получава бюджетната си издръжка от ведомството на Димо Казасов. Извън столицата, областните началници и организаторите на областните служби на информацията и изкуствата са задължени да “обхождат читалищата” поне два пъти годишно и да

---

¹²⁵ Пак там, а.е. 4, л. 146.

¹²⁶ ПМС № 4/27. 4. 1945 (ДВ, бр. 110/15. 5. 1945).

¹²⁷ За нуждите на пропагандата самото Министерство се превръща в сериозен издател на книги и бюлетини.

¹²⁸ ПМС 10/6. 10. 1944.

¹²⁹ Указ № 292/6. 12. 1945, ДВ, бр. 297/20. 12. 1945.

извършват всички видове ревизионна дейност, включително и свързаната с прочистването на библиотеките¹³⁰.

Чрез своята служба “Пропагандни материали”¹³¹, оглавявана от Леонид Паспалеев¹³², Министерството на информацията съставя и издава първите *списъци на “фашистка литература”*. Комисията, създадена за тяхното изработване започва да се формира през ноември 1944 г.¹³³ и включва освен Л. Паспалеев като председател, Анна Христова¹³⁴ от страна на Народната библиотека в София, писателят Арманд Барух като представител на Отечествения фронт и завеждащият бюро “Печат” към Дирекцията на народната милиция Петър Панайотов.¹³⁵ От 1 март 1945 г. е дадено началото на постоянния състав на тази комисия. Тя преглежда депозирани в Софийската народна библиотека книги и на тяхна основа издава първите в историята на наказателната цензура в България три политематични списъка на книги, подлежащи на унищожение.¹³⁶

Същата комисия изработва и наредбата за практическото *прочистване на библиотечните фондове*.¹³⁷ Прилагането на тази наредба и цялостното по-нататъшно проследяване на изземванията на литература е възложено на службата “Пропагандни материали”. В София нейните сътрудници сами оценяват и определят “фашистките” заглавия. В продължение на три дни, трима чиновника преглеждат складираните книги на Министерството на просвещението на ул.

---

¹³⁰ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 4, л. 77.

¹³¹ Службата е в състава на Дирекцията по печата, оглавявана последователно от Георги Михайлов и Владимир Топенчаров.

¹³² Л. Паспалеев (1897 – 1976) е литератор – поет и преводач от руски.

¹³³ Първоначално в нея са поканени представители на дружеството на педагозите, на писателския съюз, на книгоиздателите, на философското, географското и историческото дружества (ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 86, л. 3). За член на комисията от страна на Съюза на работниците по просветата е определен неговия подпредседател Сава Чукалов (ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 81), който е известен преводач и лексикограф. Вероятно тези представители от началото на 1945 г. или са имали статут на непостоянни членове, с експертно присъствие, или са отстранени от състава на комисията, която е редуцирана до посочените по-горе имена.

¹³⁴ А. Христова работи в Софийската народна библиотека от 1929 г. В продължение на 11 години е пазител, а след 1940 е библиотекар III степен (ЦДАРБ, ф. 142, оп. 1, а.е. 530, л. 164).

¹³⁵ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 53.

¹³⁶ В доклад на Леонид Паспалеев до Дирекцията на печата се споменава, че са прегледани изданията, депозирани между 1. 1. 1938 и 9. 9. 1945 г. (ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 86, л. 15), но прегледа на самите списъци показва, че в тях са включени книги, издадени през 1917.

¹³⁷ Повече данни за това почистване са посочени в глава III.

“Стара планина” № 10 и ги изпращат до една в Княжевската книжна фабрика за претопяване.¹³⁸

Прочистванията в по-малките градове се извършват от областните инспекции на пропагандата. В своите регулярни отчети до Министерството, те прилагат и сведенията за хода на кампанията по места,¹³⁹ които службата на Л. Паспалеев събира и обобщава¹⁴⁰. Самооценката, която прави служба “Пропагандни материали” отбелязва, че успешно е поставено “*началото на прочистването на фашистката литература с изземването на 150 000 екземпляра или около 30 тона фашистка литература*”.¹⁴¹ Сравнено с по-късните прочиствания, предприетото от Министерството на пропагандата може да се окачестви като не много планомерно. На места то води до изпреварващ произвол, а другаде се извършва със закъснение.

Обобщената оценка за дейността на първата цензурна институция в правителството на ОФ, е че тя успешно централизира вътрешния и външния книжен поток в страната. Министерството на информацията успява да наложи контрол и върху дейността на издателствата и печатниците, като забранява и спира от производство отделни техни издания. Намесата му в работата на библиотеките, галериите, музеите и читалищата, поставя началото на трайната политика за държавен патронаж в областта на културата.

Под прикритието на изискванията на Съюзната контролна комисия и на съществуващото военно положение Министерството успява да осигури “правилното” поднасяне на новите съобщения, идващи от фронта и тези, свързани с дейността на т. нар. Народен съд. То успява да захрани синхронното звучене на политическите печатни органи на партиите в коалицията, от което зависи стабилността на Отечествения фронт¹⁴² във военновременния период – един въпрос от първостепенен интерес за съветското правителство, изразено от Вячеслав

---

¹³⁸ Комисията е в състав Л. Паспалеев като председател, Пенчо Пенев – началник служба в Министерството на пропагандата и Бончо Бонев като представител на КНК – ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 86, л. 44.

¹³⁹ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 4, л. 88; оп. 1, а.е. 85, л. 29, 32, 33 – 35, 107; оп. 1, а.е. 86, л. 135.

¹⁴⁰ Министерството на пропагандата предава данните на Комисарството за изпълнение на примирието, което от своя страна ги докладва на Съюзната контролна комисия.

¹⁴¹ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 2, л. 116.

¹⁴² *Сталин* и българският комунизъм : Из секретните руски и български архиви. С., 2002, 184 – 185.

Молотов на срещата с българската делегация, водена от проф. Петко Стайнов, за сключване на предварителното примирие.

Закриването на Министерството на информацията не е случаен акт на административно преструктуриране, тъй като всички негови функции продължават да бъдат актуални и в края на 1947 г. Според Весела Чичовска причините за прехода към нова институционализация на цензурата са предимно политически¹⁴³. Наред с предпоставките от политически характер следва да се вземат под внимание и чисто организационните несполуки на Министерството. В средата на 1946 г. главният инспектор на Министерството Ангел Гергов резюмира накратко положението в някои от областните инспекции, посетени от него с цел да се оптимизира тяхната работа. Констатациите му са унищожителни:

“ . . . намален персонал по бюджетни причини, непопълнени с месеци стоят вакантни места както за инспектори, така и за организатори, текучество на персонала, формално отношение към поставените задачи и тяхното подценяване, неразработване и разучаване пратените окръжни и директиви на Министерството, не достатъчно сработване с културно-просветните отдели при ОФ и читалищата, не напълно сработване на персонала и други.”¹⁴⁴

Това показва, че две години след своето създаване, Министерството не успява да намери вярната формула, за да отстои своето място в процеса на всестранната идеологизация на българското обществено съзнание. То отмира заедно с времето на коалиционните правителства и запазва образа си на институция на преходния период.

Дирекция на народната милиция

В първите месеци, следващи политическата промяна на 9 септември 1944 г., събирането на информация за наличните и текущо излизащите печатни издания в България и концентрирането ѝ в единен център се оказва важна задача за Министерството на пропагандата. Нейното значение се определя не само от

---

¹⁴³ Чичовска, В. ГЛАВЛИТ (1952 – 1956) . . . с. 43.

¹⁴⁴ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 4, л. 89.

разпоредбите на СКК в тази насока. От решаването ѝ зависи възможността за противодействие на “реакционните” обществени сили и от образуване на организирана съпротива срещу властта на четирите партии – БРП(к), БРСДП, БЗНС и НС Звено. Затова в усилията си да установи актуалната картина на книгоиздаването в страната Министерството прибегва до сътрудничество със специализираното **Бюро “Печат”** към Дирекцията на народната милиция (ДНМ).

“Съдействието” на службите от отдел “Държавна сигурност” е търсено от Л. Паспалеев във всички случаи, когато се забавя изпълнението на официалните административни разпоредби. Пример в това отношение е случаят с издателство “Смрикаров” в края на 1945 г., което отказва да представи по два екземпляра от своите издания за преглед в Министерството на информацията.¹⁴⁵ Най-често кореспонденцията се заключава в кратки депеша, които не съдържат подробности за необходимостта и мотивите за извършване на определени действия:

“16. VIII. 1945 г. До Директора на милицията. Бюро печат. Моля да се из земе книгата на Ив. Орманджиев – Най-нова история на България, книгоиздателство Хр. Данов. За същото моля да бъде уведомен. Началник служба : Л. Паспалеев.”¹⁴⁶

От месец декември 1944 г. отдел “Държавна сигурност” се превръща в оперативния орган, оторизиран да издава конкретните заповеди за изземване на “вредни” заглавия на основание 12-то постановление на МС¹⁴⁷. Тези заповеди компенсират с изпреварваща информация работата по изготвяне на списъците на фашистка литература. Съдържанието на заповедите е стандартно, без излишни квалификации по отношение на определените за конфискация издания.¹⁴⁸ На органите на милицията (комендантствата и областните инспекторати по държавна сигурност) се дава правото да реквизират екземплярите, намиращи се в издателствата, печатниците, книгоразпространителите и дори от частните лица (автори и преводачи).

---

¹⁴⁵ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 86, л. 6.

¹⁴⁶ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 86, л. 22.

¹⁴⁷ Разгледано в гл. III.

¹⁴⁸ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 35, 58, 59, 62, 68 – 72.

Бюро “Печат” носи отговорността за поддържане на регистър със сведения за издаваната след 9. 9. 1944 г. книжна продукция. Още в първите месеци на правителството на Отечествения фронт ДНМ обявява публично наличието на наказателна цензура. Със заповед на Директора на милицията, по 3 екземпляра от всички печатни произведения, излизаци в страната се предават в бюро “Печат” в София, а внасяните от чужбина произведения, предназначени за масово разпространение, официално обявявани пред същото.¹⁴⁹ Наред с това от декември 1945 г.¹⁵⁰ Бюрото поотделно започва да уведомява частните издателства текущо да подават информация за авторите, наименованията и тиражите, които възнамеряват да издават.¹⁵¹

Сътрудниците на бюро “Печат” поемат ролята на оперативни служители, които извършват конфискации дори от самите автори. В първия списък на забранена литература под № 364 - 378 са класифицирани като “фашистки” книгите на публициста Христо Цонев Устабашиев¹⁵² под надслов “Великобългарското защо”¹⁵³. На 3. 9. 1945 г. длъжностни лица от Бюрото, изземват 94 екземпляра от книгите в дома на автора.¹⁵⁴ В заявление до министъра на пропагандата авторът избира интересен подход, за да защити своите произведения:

“ . . . Дълга да съобщя, че моята книжнина е чисто народностна-духовна, разглеждайки светлата, света и мъдра бъднина на нашия народ чрез библейски дух, немаща никакво съотношение с духа на фашизма, та моля наредете да бъде прегледана от една комисия, на която да си дам обясненията за всяка книга, от които обяснения ще се установи, че в библейски притчи съм се изказал против фашизма, вследствие на което бившата Дирекция на полицията не позволяваше да се разнася по народа.”¹⁵⁵

---

¹⁴⁹ За печатните произведения и филмите. // Отечествен фронт, № 95, 23 дек. 1944, с. 4.

¹⁵⁰ Заповед № 2358-ВД на ДНМ-ДС, Бюро “Печат”

¹⁵¹ **НБКМ-БИА**, ф. 501, а.е. 4, л. 51 (издателство Т. Ф. Чипев); **НЛМ**, фонд на Издателство “Завети” (в обработка).

¹⁵² В първия списък са включени 14 заглавия от този автор.

¹⁵³ Книгата е публикувана под псевдонима Росицов – **Богданов**, И. Речник на българските псевдоними. С., 1989, с. 237, 519.

¹⁵⁴ **ЦДАРБ**, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 15.

¹⁵⁵ Пак там – правописът е запазен, както е в ръкописа.

Разбира се комисия не е съставена и екземплярите не са върнати на автора. Книжките на Х. Устабашиев за дълго остават в списъците на забранена литература.

“Агитпроп”

Един специфичен, чисто политически орган, който активно участва в определянето на цензурните мерки в България непосредствено след 9 септември 1944 г. и контролира разпространяваните печатни продукти и институциите, обвързани с издаването им е **“Агитпропотделът”** (от 1949 г. преименуван в отдел **“Пропаганда и агитация”**) на БРП (к). Той е сред първите обслужващи отдели на централния комитет на компартията, създаден, за да провежда идейно-политическата и агитационно-пропагандната ѝ дейност. Отделът се ръководи от устава на партията и работи в зависимост от решенията, приети от нейните конгреси и пленуми. Обществените сектори, които надзирава, се дублират до голяма степен с ресорите на Министерството на пропагандата – издателствата, книготърговия, библиотеки и др. От 1947 г. под негово наблюдение са и организации като Върховния читалищен съюз, Съюза на работниците по просветата, професионалните съюзи и др.

Агитпропотделът е подчинен на секретаря на ЦК на БРП (к) за агитация и пропаганда – Вълко Червенков (1944-46 г.), Рубен Аврамов (1946-47 и 1949-50 г.) Енчо Стайков (1954-66). Той се ръководи от завеждащ (М. Николов 1949, М. Григоров 1951-53, Е. Аврамова 1955-56), пряко подчинен на секретаря. Структурата на АПО¹⁵⁶ се изменя динамично в зависимост от приоритета на момента, но следва и примера на отдела **“Агитация и пропаганда”** към ВКП (б).

От своето създаване на 22 септември 1944 г. отделът се стреми да обхваща в работата си цялата административна рамка, в която протичат културните прояви в страната. **“Агитпроп”** е ефективен инструмент за събиране на информация, на чиято основа се определя партийната позиция по въпросите,

---

¹⁵⁶ Абревиатурата се среща в документалните източници наравно с останалите названия на отдела и тук ще бъде използвана по същия начин.

свързани с културата, в това число и политиката спрямо книгите. Инструментариумът, с който си служи АПО е задължителната отчетност на партийните групи, изградени към всички професионални и творчески съюзи. От особено значение в случая е партийния т. нар. “актив” в Съюза на българските писатели¹⁵⁷. Изразявайки мнението на БРП(к) по въпроса за “задачите на литературата” след 9. 9. 1944 г., отделът обявява пред ръководството на СБП още на 12 април 1945 г., че сред тях са разкриването на “контрареволуционната същност на пацифизма” сред интелигенция¹⁵⁸, на “всички деяния на германските агенти на идеологическия фронт, както и пораженията, извършени върху съзнанието на народа ни от великобългарските шовинистически, расистки и реакционни писачи”, “правилното ръководство” на литературното творчество и изработването на “нова постановка и цялостно разрешаване на въпроса за литературното наследство”.¹⁵⁹

Агитпропотделът трайно се интересува, влияе и следи прочистването на издателствата, книжарниците и обществените библиотеки в страната. В тази насока, през август 1945 г. е изпратено писмо до областните и околийските комитети на БРП(к), в което ЦК ги призовава да възложат на местните агитпропотдели да обсъдят въпроса и да разработят “конкретни мероприятия за провеждането на тази чистка”. Секретариатът по агитация и пропаганда съветва конкретните действия да се съгласуват с комитетите на ОФ, ръководствата на читалищата и училищата и другите местни органи.¹⁶⁰ През юни 1949 г. отделът изготвя и партийното становище за състава на комисията по второто прочистване на библиотеките.¹⁶¹ Ангажимента да наблюдава работата по съставяне на списъците със забранена литература и да дава мнения за методите на прочистване се запазва и през 50-те години.¹⁶²

---

¹⁵⁷ Докладчик по въпросите на литературата и книгите към секция “Писатели и издателства” на АПО. първоначално е Крум Кюлявков, а от началото на 1945 г. Пантелей Зарев – ЦДАРБ, ф. 1Б, оп. 15, а.е. 64, л. 9; *Мигев*, В. Българските писатели и политическия живот в България (1944 – 1970 г.). С., 2001, с. 17.

¹⁵⁸ Вероятно се имат предвид писатели като Константин Петканов и Константин Константинов, които отстояват възгледа за ненамеса на писателите в политическите борби.

¹⁵⁹ ЦДАРБ, ф. 1Б, оп. 15, а.е. 65, л. 2 – 3.

¹⁶⁰ ЦДАРБ, ф. 1Б, оп. 15, а.е. 75, л. 2.

¹⁶¹ ЦДАРБ, ф. 1Б, оп. 15, а.е. 388, л. 1 – 2.

¹⁶² ЦДАРБ, ф. 1Б, оп. 15, а.е. 681, л. 6 – 15.

АПО взима дейно участие и в обсъждането на законопроекта за *издателствата* още през юли 1945 г.¹⁶³ Първоначалното становище на отдела относно контрола на книжните издания е формулирано ясно от завеждащия сектор “Печат” Илия Кюльовски. Той предлага “*за да се избегне всякакво опущение и вредителство в нашия културен живот*” да се създадат художествени или научни съвети към издателствата, които да “*одобряват предварително всяка книга*”.¹⁶⁴ Само три месеца по-късно (ноември 1946 г.) на пленум на ЦК на БРП(к), след изборите за Велико народно събрание, се утвърждава “*решителен и без колебание*” курс за отстраняване “*от народното стопанство на спекулативния и паразитен капитал, като частният капитал и частната инициатива бъдат правилно съобразени с общите интереси на народа*”.¹⁶⁵ Тази позиция подготвя приемането и на програмата “За строителството на социалистическата култура”, в която “*се поставя като императив, ръководството на културните институти, включително на издателствата*”.¹⁶⁶ Съчетаването на двете идеи засилва отрицателното отношение към частните издателствата, което изкрystalизира в началото на 1948 г. в мнението “*да се ликвидират частните издателства*”.¹⁶⁷

От началото на 50-те години Отдел “Пропаганда и агитация”¹⁶⁸ се занимава предимно с текущото контролиране на полиграфическото и съдържателното ниво на издателската продукция. В своята работа и през този период сътрудниците му продължават да се допитват лично до Вълко Червенков вече като министър-председател. През целия период на неговото управление до 1956 г. за партийните структури той остава върховен цензор.¹⁶⁹ Неговите оценки са определящи за съдбата на дадените му за преглед издания.

Агитпроп е най-дълго просъществувалата цензурна институция в България, разформирана в края на 80-те години на миналия век. Той е органът, който обвързва политическата цензура с идеологическите критерии на комунистическата партия. Сътрудниците на отдела са хората, които пренасят

---

¹⁶³ ЦДАРБ, ф. 1Б, оп. 15, а.е. 64, л. 11.

¹⁶⁴ ЦДАРБ, ф. 1Б, оп. 15, а.е. 127, л. 9. Докладът на И. Кюльовски носи датата 3 август 1946 г.

¹⁶⁵ *Българската* комунистическа партия в резолюции и решения. Т. 4. 1944 – 1955. С., 1955, с. 71.

¹⁶⁶ *Гергова*, А. Книгоиздаването. // България 20 век. С., 1999, с. 794.

¹⁶⁷ ЦДАРБ, ф. 1Б, оп. 15, а.е. 290, л. 1.

¹⁶⁸ Това название АПО приема след V конгрес на БКП (декември 1948 г.).

¹⁶⁹ ЦДАРБ, ф. 1Б, оп. 15, а.е. 617, л. 26 – 28, 47, 52 – 54, 82 – 83.

партийните стандарти в държавното управление на културата. Сред тях освен Вълко Червенков са имена като Рубен Леви, Енчо Стайков, Елена Гаврилова и др.

*Министерство на народното просвещение*¹⁷⁰

Просветното министерство също е сред институциите, които разполагат с цензурни правомощия върху определени групи печатни издания – преди всичко учебната, детската и литературата за младежи. Тъй като просветната политика в следвоенна България претърпява радикални съдържателни промени в учебните програми и общите планове на всички нива,¹⁷¹ тя се отразява върху издаването на посочените по-горе категории издания. Нестабилността в управлението на образователната система е предизвикана не на последно място от честите промени в ръководството на институцията. За разглеждания дванадесет годишен период на министерския пост застават петима министри – проф. Станчо Чолаков, Стоян Костурков, Минчо Нейчев, д-р Кирил Драмалиев и Демир Янев.

Първоначалните ограничителни мерки, които Министерството предприема са по отношение на *учебните издания* – традиционно най-голямата група от книжната продукция на България. Още през първата учебна година са отстранени учебниците за основните, прогимназиалните и гимназиалните училища.¹⁷² Светкавичната им забрана, особено на онези по хуманитарните дисциплини е придружена от обвинения във великобългарски шовинизъм.¹⁷³ В статия, появила се на страниците на министерското списание е направен официален коментар на предприетото действие:

“ . . . Ако се изчака да се реформира образователната ни система и тогава, с оглед на новите учебни програми, да се заместят досегашните учебници в основните и средни училища с нови . . . значи през учебната 1944/1945 година

---

¹⁷⁰ Названието се запазва от 1944 до 1953 г., след което се обединява с Министерството на културата.

¹⁷¹ Проблемът е подробно разработен и задълбочено анализиран от Весела Чичовска в нейната монография Политиката срещу просветната традиция. С., 1995. 459 с.

¹⁷² Наредба-закон за заместване някои учебници и учебни помагала в основните и средни училища с други – ДВ, бр. 288/26. 12. 1944 г.

¹⁷³ **Чичовска**, В. Просветната политика в България 40-те – 50-те години. // Ист. преглед, L-LI, 1994-1995, № 2, с. 62 и сл.

обучението по хуманитарните предмети в нашите училища да се води по учебници и учебни помагала, които са били в употреба до 9. IX. 1944 год. и следователно са пропити с фашистки и расистки идеи, нещо недопустимо и от педагогическа и от обществено-политическа гл. т.”¹⁷⁴

С това се поставя началото на близо четири годишен период на “тежки политически трусове” (по израза на В. Чичовска) в цялата образователна система. Те са свързани с чистките сред учителите и университетските преподаватели и с изваждането на някои предмети от учебните програми. Издаването на учебници, вече като монопол на Министерството на просвещението от началото на 1945,¹⁷⁵ е проблем, който години наред не намира своето решение. Тъй като учебното съдържание на програмите следва вътрешните и външнополитическите обрати и идеологическите реформи, се създава необходимост от постоянна актуализация на букварите, читанките, учебниците по литература, география и т. н. От друга страна това предизвиква практиката учебници за долния и средния образователен курс¹⁷⁶ да попадат в списъците на забранена литература от 1952 г. насетне.¹⁷⁷

Втората голяма цензурна отговорност на Просветното министерство е свързана с *детската и юношеската литература*. То по традиция притежава правото да контролира изцяло издаването на книги, списания и вестници за деца до 18 годишна възраст – един принцип, потвърден със Закона за изменение и допълнение на закона за детската и младежката книжнина от 1946 г.¹⁷⁸ **Дирекцията за висше образование и културни институти**, начело на която застава писателя Георги Томалевски (1897 – 1988) одобрява (респ. да преглежда предварително) всички представени заглавия. С окръжно писмо от края на 1946 г. се настоява Дирекцията да получи от издателите пълна информация за детската им продукция след 9 септември 1944.¹⁷⁹

---

¹⁷⁴ **Бояджиев**, Х. Просветното ни законодателство след 9 септември 1944 год. // Училищен преглед, XLIII, 1944, № 5, с. 389.

¹⁷⁵ ДВ, бр. 40/19. 2. 1945 г.

¹⁷⁶ Дирекцията за висше образование от началото на 1948 г. излиза от ресора на МНП и е прехвърлено към Комитета за наука, изкуство и култура. Издаването на учебници и преглеждането на тяхното съдържание също започва да се извършва от Комитета. – **Чичовска**, В. Просветната политика . . . с. 63.

¹⁷⁷ Списъци на забранена литература. С., 1952, 31 – 35; **ЦДАРБ**, ф. 55, оп. 13, а.е. 19, л. 44.

¹⁷⁸ ДВ, бр. 209/13. 9. 1946 г.

¹⁷⁹ **НЛИМ**, фонд на издателство “Завети” (необработен)

Освен разрешението за отпечатване, което е независимо от това на Министерството на информацията, МНП има право и на последващ контрол – на етапа на разпространението на изданията. Необходимостта от повторна цензура се обяснява и се оправдава от опасенията да не се допусне отклоняване или пълно изменение на вече одобрения предпечатен вариант на текста. По такъв начин се гарантира ангажимента на държавата за надеждно възпитание на все още телесно и душевно “незакрепналите” млади читатели.¹⁸⁰ Според установения правилник Министерството трябва да предотврати появата на всички заглавия, *“които будят у децата расова, национална и шовинистична омраза, които са с противославянски дух, които насаждат фашистко, реакционно, противонародно, безнравствено, религиозно фанатично, противодемократично, противорепубликанско съдържание”*.¹⁸¹ Параметрите на ограничението са зададени достатъчно широко, за да бъдат категоризирани като “противорепубликански” всички приказки за красиви принцеси и добри крале.

По силата на споменатия закон, през 1947 г. към Министерството е учредена съвещателна комисия за надзор на детската и младежка книжнина, подчинена на служба “Култура”.¹⁸² В нейния състав от 13 души, влизат представители на различни организации, чиято дейност има пряко или от управленско естество отношение към детската книга. Комисията изработва законопроект, който да отчита новите тенденции и образователните приоритети.

Същата комисия разглежда и въпроса за *издателите на детска литература*. С анкета от 13 общи въпроса, предварително изпратени до ръководствата на организациите участнички в комисията, Министерството организира “дискусия” относно тематиката и оформлението на детските и юношеските книги в “новите” условия. Между поставените проблеми е и този за организациите, които трябва да издават детската литература.¹⁸³ Провокативно зададени, въпросите целят да дискредитират частните издатели и да омаловажат техните постижения в предходните десетилетия, като се постави под един

---

¹⁸⁰ Правилник за прилагане на закона за детската и младежка книжнина, § 1 – ДВ, бр. 275/29. 11. 1946 г., с. 1.

¹⁸¹ Пак там.

¹⁸² ЦДАРБ, ф. 142, оп. 4, а.е. 354, л. 32.

¹⁸³ ЦДАРБ, ф. 142, оп. 4, а.е. 354, л. 50.

знаменател създадената от тях продукция. В тази насока са събрани и мнения на хонорувани референти за работата на частните издателства. Така Министерството на просвещението допринася за тяхното унищожаване през 1948 г.¹⁸⁴

То участва и в общата програма за *прочистване на книги от библиотеките* през 1945 г. като координира изземването на литература от училища, детски домове, сиропиталища и др. негови подразделения.

Комитет за наука, изкуство и култура

Във второто правителство на Георги Димитров, от края на 1947 г. е учреден нов държавен орган, който формално заема мястото на Министерството на информацията и изкуствата, но по своя състав е много по-тясно свързан с “Агитпроп” отдела към ЦК на БРП (к). Приоритетите на новосъздадения **Комитет** (КНИК) са изведени от първия му председател в годините 1948/1949 – Вълко Червенков¹⁸⁵ – и са следвани от неговите приемници Сава Гановски и Рубен (Леви) Аврамов¹⁸⁶. Сред тях основно място заема задачата “*да осъществява единно ръководство на научните и културни институти, учреждения и организации, на висшите учебни заведения*”, да “*планира, съгласува и контролира научно-изследователската и художествено-творческа дейност*” и “*учебно-преподавателската работа във висшите учебни заведения*”. Същевременно Комитетът трябва да осъществи “*пълното премахване на фашистките и великобългарски шовинистически остатъци в областта на идеологията и културата в Народна република България*”¹⁸⁷.

Според Весела Чичовска, в края на 40-те години КНИК е един от трите центъра, които следят и преценяват културната дейност в България, наред с отдела “Агитация и пропаганда” и Министерството на вътрешните работи.¹⁸⁸ Но сред тях

---

¹⁸⁴ Повече данни за инициативата на МНП са изложени в глава II.

¹⁸⁵ **Червенков**, В. Задачите на Комитета за наука, изкуство и култура. // Работническо дело, бр. 1 от 1. ян. 1948, с. 1. Много точна характеристика на В. Червенков и възгледите му за управлението на държавата и по-специално на културата и науката дава **Огнянов**, Л. Всевластен комунистически лидер. // Български държавници 1944 – 1989. С., 2005, 100 – 116.

¹⁸⁶ Първият е председател на КНИК от 1949 до 1952, а вторият го оглавява между 1952 и 1957 г.

¹⁸⁷ **Червенков**, В. Цит. съч., с. 1.

¹⁸⁸ **Чичовска**, В. ГЛАВЛИТ (1952 – 1956). . . // Ист. преглед, 1991, № 10, с. 43.

Комитетът заема водещо място при формулирането на принципите за оценяване на културните продукти. Генериращата функция на КНИК се подчертава от Червенков и в прощалната му реч от 16. 8. 1949 г. пред сътрудниците на Комитета, преди да поеме вицепремиерския пост в правителството на Васил Коларов:

“В цялата своя работа бъдете непримирими борци против буржоазната идеология във всичките й форми и разновидности, особено против национализма. Никакви компромиси с идеологията на врага! Развивайте и укрепвайте навсякъде болшевишка войнственост против буржоазната идеология! Зорко бдете против вражеските прояви, против контрабандите на идеологическия фронт!”¹⁸⁹.

Жалоните на политиката на КНИК в областта на цензурата също са поставени от Червенков:

. . . Ние трябва да поведем повсеместно настъпление срещу буржоазната капиталистическа идеология. Враждебните на марксизма-ленинизма идеологии трябва да бъдат разбити на пух и прах, безмилостно изкормени от нашата действителност, те нямат право на съществуване. . .¹⁹⁰

или:

. . . Ние воюваме срещу буржоазната идеология не на живот, а на смърт. Ние не бива да оставим и няма да оставим ъгълче на идеологическия фронт, гдето да се притайват теориите и възгледите на класовия враг. . .¹⁹¹

В превод от езика на пропагандата, това означава пълна ревизия на културното наследство и прилагане на идеологическите схеми в произведенията на творци и учени. Комитетът започва да осъществява идейно-политическото ръководство на *творческите съюзи* и да централизира културните прояви в страната посредством изградените към тях партийни организации¹⁹². Чрез Комитета, като официален държавен орган, ЦК на БКП “туря ред” (Червенков) сред партийната група сред художниците¹⁹³. Същото е отношението и към

---

¹⁸⁹ Червенков, В. За науката изкуството и културата. С., 1953, с. 265.

¹⁹⁰ Червенков, В. Марксистко-ленинската просвета и борбата на идеологическия фронт. С., 1949, с. 42.

¹⁹¹ Пак там, с. 44.

¹⁹² Червенков, В. Задачите на Комитета за наука, изкуство и култура. // Червенков, В. За науката, изкуството и културата. С., 1953, 100 – 101.

¹⁹³ Личното вмешателство на Червенков в работата на СБХ продължава и след като той е председател на МС. През 1950 г. във в. “Литературен фронт” (бр. 50, 17 авг. 1950) публикува

останалите хора на изкуството. В реч пред партийното събрание на писателите-комунисти, произнесена в началото на 1949 г. председателят на КНИК формулира още един принцип на “правилното” управление в областта на културата:

“Едно нещо е абсолютно необходимо – казва Червенков – да съществува пълно сътрудничество между Комитета за наука, изкуство и култура и вашата организация по всички линии, като всички добре разберат, че общото ръководство на литературния фронт принадлежи на Централния комитет на Комунистическата партия”¹⁹⁴.

В областта на *издателското дело* едно от първите действия на Комитета след неговото създаване е да **отмени издадените дотогава разрешителни** за отпечатване на книги и списания. Всяко заглавие, което предстои да излезе през 1948 г. се нуждае от ново разрешение на КНИК¹⁹⁵. Оперативното управление на книжния сектор е възложено на отдел “**Музеи, библиотеки и книгоиздаване**”. В неговата структура, освен референт-ръководители в трите сектора, работят и референт-рецензенти към книгоиздаването – трима през 1948 и началото на 1949 г., макар предвиденият брой да е за петима.¹⁹⁶ Тяхната ежедневна дейност е свързана с преглеждането на литературата под печат, профилирана според съдържанието – художествена литература; философия и естествени науки; политическа и икономическа литература; медицина и биология; математика и техника. Всички референт-рецензенти следят политическото качество в съдържанието на излизащата книжнина и изготвят ежемесечни доклади (устни или писмени) за референт-ръководителя по книгоиздаването, който от своя страна ги представя на председателя на КНИК.¹⁹⁷

Секторът “**Книгоиздаване**” поема техническата работа и процедурите за *ликвидиране на частните книгоиздателства*, спира издаването на всички частни

известната си заплашителна статия срещу художника Александър Жендов. Страхът от присъдата на Червенков сред приятелите му го съпровожда до неговата кончина през 1953 г. Христо Радевски си спомня, че на погребението му всички мълчали – *Василев*, Й. Христо Радевски : Лит. анкета. С., 1993, с. 241.

¹⁹⁴ *Червенков*, В. За науката, изкуството и културата. С., 1953, с. 206.

¹⁹⁵ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 4, а.е. 1, л. 72 – Заповед № 64/10. 1. 1948 – *Печатниците и издателствата, които работят без разрешение на Комитета са отговорни по Закона за защита на народната власт*.

¹⁹⁶ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 283, л. 4 – 6.

¹⁹⁷ Пак там, л. 15.

списания и бюлетини и прегрупира държавните¹⁹⁸, а също поема и контрола върху дейността на държавната ликвидационна комисия, ръководена от адвоката Борис Апостолов¹⁹⁹. Още в рамките на 1948 г. се отчита пълното централизиране на доставките на хартия за книгоиздателствата, което спира потока от “булевардна” и “реакционна” литература на книжния пазар. Преглеждането на издетите притежания на ликвидиранияте издателства се възлага на четиричленна комисия начело с референт-ръководителя по книгоиздаването Емил Стефанов.²⁰⁰

Освен това сътрудниците на сектора носят отговорност за документалното обезпечаване на процеса по *изграждане на държавния книгоиздателски сектор*. В приоритетните им задачи за 1948 и 1949 г. са предвидени одобряването на проекто-закона за авторското право, създаването на правилник за книгоиздаването в страната²⁰¹, съдействие при изграждането на издателство “Наука и изкуство” и др. Целта на концентрирането на действията по провеждане на административната реформа в книгоиздателския сектор е бързото и без остатък овладяване на средствата и продуктите на частната инициатива. Съществуването им в свободно състояние е нежелателно в момент на идеологическа експанзия на ръководството на БКП спрямо коалиционните ѝ партньори в ОФ и спрямо “вътрешните врагове”. Изразител на тази експанзия става председателят на Комитета В. Червенков.

Към КНИК, още от месец септември 1948 г., започва да функционира и друг помощен орган, който планира репертоара и налага контрол над представленията в страната – **Репертоарно бюро (РБ)**. Неговите задължения са определени още при създаването на Комитета. РБ трябва да преглежда и дава мнение за всички постъпили драматургични текстове (вкл. оперни и оперетни либрета и циркови текстове). В неговите правомощия е да посочва слабостите и качествата на предлаганите за поставяне произведения. В международен план РБ поддържа контакти с издателства и сродни на него институции в чужбина, чрез

---

¹⁹⁸ Пак там, л. 27.

¹⁹⁹ Назначен с наредба № 3428/ 12. 7. 1948 г. Друг член на комисията е Ради Бонев. – ЦДАРБ, ф. 143, оп. 1, а.е. 100в, л. 19.

²⁰⁰ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 283, л. 11.

²⁰¹ Пак там, л. 1.

които набавя “подходящи” за нуждите на българските театри творби. То определя и кои български съчинения могат да се изпратят за представяне зад граница.²⁰²

В работата по подбора на заглавията РБ в генерални линии се ръководи от съждението на председателя на КНИК – В. Червенков – изказано пред V конгрес на БКП:

“От репертоара на нашите театри днес решително се изхвърлят пиесите с упадъчно, безидейно, еснафско или антихудожествено съдържание и цялата репертоарна политика на театъра е ориентирана към съвременната съветска драма, драмите на руската и световна класика и пиесите на нашата нова млада драматургия.”²⁰³

РБ не просто се намесва в изготвянето на репертоара и репертоарните планове на театрите, то императивно ограничава възможността за художествена интерпретация, чрез темите²⁰⁴ и по посока засилване на “идейно-възпитателното” значение на показваната творба. Главната задача на бюрото е приемането и разглеждането на всички постъпващи авторски ръкописи на оригинални и преводни драматургични произведения – пиеси, либрета, повести. В рецензиите се отбелязват аргументи от гледна точка на литературните им достойнства и отнасящи се до политическата “правилност” и идейната ангажираност на тяхното съдържание.

РБ работи с щатни рецензенти, сред които болшинството са писатели и преводачи – Веселин Ханчев²⁰⁵, Арманд Барух²⁰⁶, Любомир Огнянов-Ризор²⁰⁷, Михаил Величков, Гочо Гочев²⁰⁸, Георги Крънзов, Цветан Минков, Стефка Прохаска и др. Отношението към начинаещите автори и към онези които са публикували и преди 9. 9. 1944 е диференцирано. Покровителствено и толерантно

---

²⁰² ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 236, л. 3.

²⁰³ Червенков, В. Марксистко-ленинската просвета и борбата на идеологическия фронт. С., 1949, с. 56.

²⁰⁴ Темите се свеждат до антифашистката борба, кооперативното движение на село, трудово-производствените “успехи” на новите заводи, американските войници и работници, които искат да станат комунисти под влияние на тежките условия на работа, продажността и подкупността на властите в западните страни, бригадирското движение, времето на национализацията, преодоляване съпротивата на остатъците от кулашките “елементи”. . .

²⁰⁵ В. Ханчев (1919 – 1966). От 1949 до 1951 г. е драматург на Софийската народна опера.

²⁰⁶ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 234, л. 13, 29; а.е. 235, л. 61, 129, 130.

²⁰⁷ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 234, л. 146.

²⁰⁸ Г. Гочев (1913 – 1991)

към някои слабости в произведенията на авторите от първата категория се трансформира в неприязненост и дребнавост спрямо предложените от втората група творци сценарии. Наред с основателни критики към стиловите и композиционните качества на драматургичните текстове, рецензентите задължително формулират и чисто идеологически аргументи, за да отхвърлят дадено произведение. Така например Веселина Стефанова изтъква следните “недостатъци” на либрето за опера със заглавие “Борислав и Тамара”, от Живко Годен²⁰⁹:

“И каква е собствено идеята на произведението? Дали тази: Любовта побеждава? Или тази: Царя е обиколен от врагове и трябва да се осланя на верните си хора? – неизвестно. Би трябвало да има и герои, които да се борят за доброто на народа, а такива герои няма. И как е могъл авторът да допусне такава мисъл у “Борислав и Тамара”: “Но когато обич окрилява, в миг човек и роден край забравя.” Що за хора без родина са тия влюбени. Ние днес учим хората на тъкмо обратното: Никога да не забравят родния край.”²¹⁰

Опитът към всяка творба да се налагат тесните рамки на идеологическите трафарети води до абсурди. Сред препоръките, които прави за “поизглаждането” на текста на либретото на И. Шницлер²¹¹ за световноизвестната оперета на Йохан Щраус “Цигански барон” (“Der Zigeunerbaron”, 1885 г.) рецензентът към РБ Арманд Барух пише следното:

“1. Да се изясни пределно (или при нужда оперетата да се освободи от тези места) отношението на графовете Баранкай към Австрия, която е държала дълго време Унгария под робство. 2. Да стане ясно какъв е младия Баранкай, за какво се бори, от появяването си до финала. 3. Да се изясни защо Жупан е враг на народа, а графовете негови приятели. . . 5. Целият текст на куплетите за брака (стр. 83, 84) следва да падне или се замени с друг. 6. Дуетът на стр. 71, 72 отнасящ се до Виена, макар и в устата на Арсена и Мирабела, е твърде тривиален и дава реакционно-романтична представа за Австрийската столица.

---

²⁰⁹ Псевдоним на Атанас Мицов Яранов (1878 – 1945).

²¹⁰ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 235, л. 34.

²¹¹ В рецензията неразбираемо защо името е написано “Л. Шницлер”. Става въпрос за Ignaz Manuel Schnitzer (1839-1921).

Посочените места могат да се изправят, но от това оперетата няма да измени основния си остарело-буржоазно-оперетъчен дух. Бароните и графовете ще останат централните фигури и би било мъчно оперетата да бъде препоръчана за репертуара на който и да е театър. Друг би бил въпроса ако се намери преработения текст, по който оперетата се играе в СССР.”²¹²

Тези примери показват, че на българската публика е отказано правото да се забавлява. Задължителните класови противопоставяния чрез диалозите в играните сценични произведения и предпоставянето на точно определена рецепция, осакатяват и обезцветяват многогранното сюжетно внушение, което публиката очаква. Догматизмът, експониран във всички критически отзиви и в оценките на рецензентите при РБ довежда до появата на множество бездарни и сковано-схематични кандидат-сценарии, чиито произведения само заради неспособността за изпълнение на сцена са отхвърлени.

Най-голям е броят на драматургичните текстове, спрени поради “*идейна неяснота*”²¹³. Липсата на отчетлива социална ангажираност на автора е сигурна атестация за санкциониране на неговия текст. Той не може да очаква обективно оценяване (макар и от колективен орган) на своята творба. Почти винаги протоколите на РБ, изготвени за председателя на КНИК, преповтарят оценките и критиките на индивидуалните рецензенти. Процедурите по оценяване на постъпващите драматични творби се формализират, като отговорността за приемането или отхвърлянето на едно заглавие се прехвърля върху докладчика, който единствен се запознава подробно с текста. Приемането за официално на едно субективно мнение, размива отговорността от спирането на литературни произведения и прикрива отсъствието на сериозна дискусия върху разглежданите текстове.

Комитетът получава правото да се разпорежда с големи количества от наличната *хартия* в страната. На всяко тримесечие той изпраща до Държавното обединение “Книжно-мукавена индустрия” заявките си, направени по предварителни разчети. Освен за нуждите на самия Комитет и на издателствата

---

²¹² ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 235, л. 350.

²¹³ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 234, л. 144.

“Народна просвета”, на БРП (к) и “Наука и изкуство” (от 1949 г. насетне), през КНИК преминава и хартията на Управление “Периодичен печат”, на Софийския университет²¹⁴ и на някои други организации.²¹⁵ За всяка от тях се определят вида и точното количество необходима хартия.²¹⁶ За разлика от Министерството на информацията преди него, КНИК работи в условия на държавен монопол върху книгопечатането и е значително улеснен при контрола на нарядите. От 1950 г. всички задължения, свързани с доставката на хартия се поемат от Главната дирекция на издателствата, полиграфическата промишленост и търговията с печатни произведения.

КНИК е държавният орган, който администрира и *правата върху издаване* на български автори зад граница, независимо дали са класици или съвременни. Всякакви опити за самостоятелни преговори от страна на частни лица за авторскоправни взаимоотношения с чужди издателства са невъзможни. Това се отнася и за страните, участващи в Съвета за икономическа взаимопомощ. Директно към Комитета например се обръща сараевското издателство “Свйетлост”, когато иска да издаде сборник с разкази на Чудомир.²¹⁷

Като държавен орган в областта на културата КНИК поема и отговорността за цензурата в тази сфера. В наследство от Министерството на информацията Комитетът поема грижата за по-нататъшното изпълнение на 12-то ПМС от 1944 г. за *изземване на вредната литература*. От края на 1949 до края на 1950 г. КНИК провежда една от най-мощните кампании за прочистване на “вредни” книги в библиотеките и книготърговската мрежа.²¹⁸

Големият принос на Комитета за наука, изкуство и култура в областта на цензурата е, че успява да подчини административно книгоиздателската дейност на културните и научните организации и ги прави ресурсно зависими в тяхната дейност. Благодарение на това КНИК може да пристъпи към императивното налагане на марксистко-ленинската методология в науката и социалистическия

---

²¹⁴ Още през 1948 г. КНИК използва законодателни текстове, включително и новия закон за висшето образование, за да прекрати автономното книгоиздаване при Университета и останалите висши училища в страната – *Чичовска*, В. ГЛАВЛИТ (1952 – 1956) . . . // Ист. преглед, 1991, № 10, с. 43.

²¹⁵ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 234, л. 51, 53.

²¹⁶ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 234, л. 13, 14.

²¹⁷ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 1, а.е. 100в, л. 75.

²¹⁸ Повече данни са дадени в гл. III.

реализъм в литературата. С това Комитетът дава изчистен пример как материалната страна на книгата може да определя нейното съдържание. Това се оказва един от “най-далновидните” способности за цензуриране на печатните текстове, който съществува до края на 80-те години на XX век.

Главна дирекция на издателствата, полиграфическата промишленост и търговията с печатни произведения

През 1950 г. е създадена на пряко подчинение на Министерския съвет една Главна дирекция, натоварена с изключителни пълномощия в сферата на книжното производство. Учредяването ѝ се свързва с намерението да се упражнява общо ръководство на всички предприятия в областта на полиграфията, книгоиздаването и разпространението на книги, независимо от пряката им ведомствена подчиненост.²¹⁹ Основната задача, поставена пред новото ведомство, възглавено от бившия министър на информацията Димо Казасов, е да въведе плановото книгопроизводство, което се моделира въз основа на тематичното разделяне и профилиране на продукцията между държавните и обществените издателства²²⁰. Това е, според разбиранията на социалистическото (съветското) производство, оптималната форма за работа на книжния сектор. При нея се избягват дублирания в изработваната продукция, а параметрите на издателския процес се залагат предварително в общ държавно гарантиран документ.²²¹ Въвежда се и “централно разпределение на техническите поръчки”²²², с което се дава възможност за проследяване на тяхното изпълнение. В същността на такава “оптимизация” е заложен принципа за единен контрол върху целия “жизнен цикъл” на книгите. При нея се предвижда намаляване броя на предприятията – печатници, издателства и книжарници – за сметка на увеличаването на бюрократичната система, която изготвя и следи изпълнението на единния план.

---

²¹⁹ ПМС 2205/31. 7. 1950 г. (ДВ, бр. 196/19. 8. 1950).

²²⁰ **Казасов**, Д. Защо се създаде Главната дирекция на издателствата, полиграфическата промишленост и търговията с печатни произведения. // Полиграфия, II, 1950, № 2, с. 3; **Гергова**, А. Градиво и за днешния ден. // Полиграфия, X, 1989, № 1, с. 24.

²²¹ **Воронцов**, В. Назрели въпроси в книгоиздателствата. // Полиграфия, V, 1954, № 1, с. 23 и сл.

²²² **Казасов**, Д. Дейността на Главната дирекция пред 1951 година. // Полиграфия, III, 1952, № 1, с. 8.

Дирекцията има правото да *спре отпечатването* на дадено заглавие, дори ако то е започнало преди нейното създаване.²²³ Тя може да *конфискува издания*, неразрешени за разпространение. През 1951 г. тричленна комисия на Дирекцията обследва дейността на издателство “Стоян Атанасов” по обвинение, че извършва незаконна търговска дейност и разпространява “вредна литература”, след ликвидирането на предприятието.²²⁴ На 22 март същата година, комисия, назначена от Д. Казасов “проверява” и дава предложение да се изземат всички “антихудожествени, порнографски и други книги” от книжарницата на Сл. Г. Бонев на ул. “Бигла” № 34 в столичния квартал “Лозенец”²²⁵.

Главната дирекция създава и специализирани комисии, които да преглеждат предложенията за вписване на заглавия в *списъците на забранена литература*. Съставът на комисиите се изменя за различните видове издания²²⁶. Като резултат от работата на т. нар. “Комисия по българската литература” в периода декември 1952 - януари 1953 г. е изработен списък от 291 заглавия “*вредни произведения и автори, които не се нуждаят от рецензиране*”.²²⁷ В него влизат книги, издадени между 1889 и 1948 г., предимно художествена литература и публицистика, много от които не са попаднали в издания няколко месеца по-рано двоен списък.²²⁸

В заседанията на Комисията участват членовете на Съюза на българските писатели²²⁹ Цветан Минков, Веселин Йосифов и Георги Веселинов, към които временно се присъединяват Стефан Каракостов и Любомир Огнянов-Ризор. Не е известно дали този списък е публикуван или прилаган, но той показва нов подход при съставянето на цензурните списъци. Те вече се възлагат на хора,

---

²²³ Такъв е случаят с том III от “История на България” на Иван Пастухов – ЦДАРБ, ф. 274, оп. 3, а.е. 3, л. 112.

²²⁴ ЦДАРБ, ф. 274, оп. 3, а.е. 3, л. 123.

²²⁵ ЦДАРБ, ф. 274, оп. 3, а.е. 3, л. 57.

²²⁶ ЦДАРБ, ф. 112, оп. 1, а.е. 29, л. 3.

²²⁷ ЦДАРБ, ф. 274, оп. 2, а.е. л. 105, 113-114, 120-121, 127-128, 133-134, 139-140, 144, 146, 150-151, 156-157, 162-163, 171-172, 178-179.

²²⁸ Списъци на забранена литература. С. : ГДИППТПП, 1952. V, 130 с.

²²⁹ Според описанието към списъка, в комисията, излъчена от писателския съюз, влизат Веселин Йосифов, Цветан Минков, Георги Веселинов, Светослав Минков, Богомил Нонев, Валери Петров, Тодор Ценков, Любомир Огнянов, Виктор Шаренков, Александър Муратов и Марко Марчевски, а окончателния вариант е прегледан от Иван Руж и Стоян Каролев. – ЦДАРБ, ф. 274, оп. 2, а.е. 114, л. 102.

които работят в преглеждания жанр. Това е крачка “напред” след практиката на комисиите от чиновници (от 1945) или на общите експертни комисии (от 1949).

Спецификацията на *издателствата*, задачата чието решение се очаква от Главната дирекция, е разбрана като ограничаване на тяхната дейност в рамките на определена “литературна група”. В държавния годишен тематичен план Главната дирекция залага всички показатели за броя заглавия, общия тираж, издателските коли, тиражно-издателските коли и количеството хартия, което е необходимо за всяко издателство поотделно.²³⁰ Така на 1 януари от календарната година е известно колко и какви книги ще произведе народното стопанство през следващите дванадесет месеца. Изменения в плановете се прокарват много трудно. Книгоиздателският процес се превръща в една изключително тромава и консервативна процедура.

В нея продължава да намира място и идеята за научните и художествените съвети към издателствата. Тяхната контролна функция е несъмнена. През август 1951 г. Димо Казасов одобрява съставите на тези съвети при девет издателства.²³¹ В мнозинството си, избраните съветници са членове на БКП. Във времето на нарастваща идеологизация на културата, грижата за книгите все по-последователно се възлага на хора с проверени политически убеждения – Георги Караславов, Ангел Тодоров, Любомир Огнянов, Андрей Гуляшки, проф. Александър Бурмов, проф. Димитър Ангелов, Ангел Балевски и др.

Не на последно място трябва да се отбележи, че Дирекцията изготвя и държавната таблица за тиражите и обема на издаваните *вестници и списания*.²³² Всички полиграфически консумативи, отпускани за нуждите на отделните заглавия, се доставят и употребяват съобразно тази таблица и следват принципа за постепенното профилиране на периодичния печат, като не се допуска дублиране в тематичните направления. Науките и изкуствата се разделят в свои печатни издания, чиито редакционни колегии “охраняват” дискурсивните практики. Промените в периодичността и формата също се съобразяват с общите параметри на държавните разчети.

---

²³⁰ ЦДАРБ, ф. 274, оп. 2, а.е. 80, л. 3.

²³¹ ЦДАРБ, ф. 274, оп. 3, а.е. 3, л. 203.

²³² ЦДАРБ, ф. 274, оп. 3, а.е. 101, л. 38 – 45.

В резултат от възложените ѝ задачи Главната дирекция постепенно създава своя *изчистена структура*, като от началото на 1952 г. разделя ресорите си в три обединения – полиграфическо, издателско и търговско.²³³ Акцентът при нейното изграждане се поставя върху повишаването на производствената ефективност, която подобрява показателите на държавния стопански план и демонстрира превъзходството на социалистическия тип производство. Рационализацията в този случай води до монолитност на книгоиздателските процеси и разпространението на книги, характерна за системата на пропагандата. Така книгите и техните читатели могат да взаимодействат в рамките на контролирано многообразие, което трябва да притъпи динамиката на културните разделения в българското общество.

Народна библиотека в София

През втората половина на 40-те години на миналия век в сектора на библиотеките настъпват големи организационни промени, предизвикани от идеологическата роля, която им отрежда социалистическото строителство²³⁴. Представата за националната библиотека се развива като за “истински завод на културата”. Тя е поставена в центъра на цялостната библиотечна политика на държавата и на нея са възложени определени правомощия и отговорности в охраната на квалифицираната информация, представляваща държавна тайна. От това произтичат и нейните характеристики като цензурна институция.

С цялостната си дейност в периода 1945²³⁵ – 1957 Народната библиотека присъства неотменно при решаването на въпросите, свързани с *прочистването на забранената литература* от фондовете на българските библиотеки. Още в първите години към нея са насочени голям брой от иззетите в цялата страна книги. Тя получава и всички колети от чужбина, задържани в Столичната митница.²³⁶

---

²³³ Пак там, а.е. 99, л. 15; Заповед № 17/17. 1. 1952 г. на главния директор.

²³⁴ Повече данни по въпроса са представени в гл. III.

²³⁵ До края на 1944 г. библиотеката се концентрира върху нанесените ѝ от войната поражения.

²³⁶ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 46.

Участието на сътрудници от библиотеката в изработването на *списъците на вредна литература*, през целия разглеждан период, е задължително. Дори и след 1956 г., НБ продължава задачата по тяхното попълване, издаване и прилагане.

В Народната библиотека се създава и първият в България *специален фонд* за издания с контролиран режим на ползване. Той се превръща в образец за аналогичните звена в други библиотеки на страната – държавни, ведомствени, научни и към висши училища – които получават право да поддържат такива фондове. Библиотеката създава инструкциите и регламента за ползване на специалните фондове. Диференцирането на възможностите за четене остава, което тя прилага, се запазва до края на 80-те години, което е показателно за значението на този вид цензурна практика.

Сравнена с представените дотук институции Народната библиотека по-скоро изпълнява спомагателна функция. Неуредиците след войната, забавят за кратко нейната активна употреба в борбата на ОФ и БКП да монополизират книжния сектор на България. Въпреки това, през целия период от 1944 до 1957 г., ръководството на библиотеката или нейни сътрудници (Георги Михайлов-Добрев, Анна Христова, Начо Филипов, Мария Керешка, Юлий Дараков) са инициатори или участници във формирането и формулирането на задължителните за цялата страна цензурни практики.

*Главно управление по въпросите на литературата и издателствата
(Главлит)*

В края на 1952 г. Министерският съвет пристъпва към създаването на първата и последна официално призната цензурна институция в България – Главлит.²³⁷ Тя съществува в продължение на по-малко от четири години – до 1 август 1956 г. – и е оглавявана последователно от двама началници: Елена Гаврилова (от декември 1952 до април 1955) и Кръстю Стойчев (април 1955 – юли

---

²³⁷ ЦДАРБ, ф. 112, оп. 1, а.е. 2, л. 1.

1956).²³⁸ Новото, което отличава Главлит от останалите институции са големите правомощия, които управлението получава. Интересно е да се отбележи едно изказване на Елена Гаврилова, твърде показателно за усещането, което тя се опитва от самото начало да внуши на своите сътрудници:

*“ . . . ние си проправяме път сега в тази област – политическия контрол по печата и информацията. Преди нас в тази област друг опит няма. Ние ще растем заедно с опита, който набираме . . . ”*²³⁹

Това мнение е твърде пресилено, за да отговаря на фактическото положение. То по-скоро е индикатор за прехода към нов етап в цензурната практика. Главното управление е замислено като държавен орган, който със свои специфични методи трябва да подпомага комунистическата партия и държавата в изграждането на социалистическото общество.²⁴⁰ Учредяването на Главлит е продължение на идеите на Вълко Червенков за борбата на идеологическия фронт, изказани пред V конгрес на БКП, още през 1948 г. Задачите на Управлението са в областта на политическия, икономическия и което е много специфично, на военния контрол върху печатните произведения, библиотеките, музеите, радиоразпръскването, театрите и всички останали пропагандни средства и институти. Възложено му е да осуетява и публикуването на сведения, представляващи *държавна тайна*²⁴¹.

Създаването на Главлит е логическият завършек на стремежа да бъде централизиран *надзора* върху издаването и разпространението на книги на територията на Народна република България в средата на 50-те години на миналия век. Управлението поема всички цензурни функции, изпълнявани дотогава от Комитета за наука, изкуство и култура и от Главната дирекция на издателствата, като съчетава цензурната практика с правото на идеологически контрол. То може

---

²³⁸ Кратки данни за тях са представени в списъка на сътрудниците на Главлит – прил. 5.

²³⁹ ЦДАРБ, ф. 112, оп. 1, а.е. 7, л. 1.

²⁴⁰ ЦДАРБ, ф. 112, оп. 1, а.е. 1, л. 2. Целият контекст, в който се създава и функционира Главното управление е представен изчерпателно в цитираната статия на В. Чичовска,. Тук се конкретизират и допълват някои подробности, засягащи контрола върху печатните материали.

²⁴¹ ПМС № П-984/20. 12. 1952 г.

да наказва пряко или да предава за съдебно наказание нарушителите на неговите разпоредби.

Наред с наблюдаваните от предходните институции области, Главлит получава нови, изключителни правомощия – да преглежда литературата с военно съдържание, а от средата на 1954 г. – започва да контролира вноса и износа на печатни произведения в и от страната. Това става по силата на поверителна наредба на Министерския съвет, където наред с “розовото масло”, “порнографските произведения” и “живите гълъби” са упоменати като забранени *“вредни за НР България в политическо и идеологическо отношение печатни произведения, клишета, негативи, фото-плаки и ленти . . . , ръкописи, рисунки, ноти и други подобни”*.²⁴²

Главното управление контролира и регулярно извършвания от Народната библиотека в София и Българския библиографски институт внос и обмен на книжни материали, на който те имат право като част от текущата им работа. Въпреки че и двете организации работят в рамките на установената нормативна уредба, според наблюдаващите служители на Главлит, сред внасяните и изнасяните книги се срещат *“много стари, ненужни, идейно и научно неиздържани”*²⁴³, поради което е необходим допълнителен контрол.

Концентрирането на всички компоненти на цензурната власт в Главлит е резултат от безкритичното възприемане на принципите за тотален контрол над печата, създадени от Павел И. Лебедев-Полянский (1882–1948),²⁴⁴ Борис М. Волин (1886–1957) и Сергей Б. Ингулов (1893–1938)²⁴⁵ през 20-те и 30-те години на XX век в Съветския съюз.²⁴⁶ Дори инструктивните документи на Управлението следват

---

²⁴² Наредба за забранените за внасяне от чужбина и за изнасяне от Н. Р. България предмети, печатни произведения и други материали. – ЦДАРБ, ф. 112, оп. 1, а.е. 30, л. 54 – 55.

²⁴³ ЦДАРБ, ф. 112, оп. 1, а.е. 30, л. 52.

²⁴⁴ Организатор и ръководител на съветското Главно управление от 1922 до 1931 г. – *Мезьер*, А. Словарь русских цензоров. М., 2000, с. 76; *Перхин* В. П.И.Лебедев-Полянский как цензор // Цензоры России и цензура. СПб., 2000, 158 – 175.

²⁴⁵ За него *Ермаков*, А. Ножницы небытия. // Учительская газета, 2003, № 51 (9976), 12 – 16.

²⁴⁶ Един от мотивите за създаването на Главлит е че може да се стъпи на “богатият опит на Съветския съюз” – ЦДАРБ, ф. 112, оп. 1, а.е. 1, л. 2.

съветски образци.²⁴⁷ Ежедневната работа, неформалните съвещания, наричани “летучки”, отношенията с редакциите, печатниците, библиотеките, книжарниците и т.н. също се определят според съветските стандарти.

От съветския модел е взета и идеята цензурирането да се основава на предварително одобрен от правителството *Списък на въпросите, представляващи държавна тайна*²⁴⁸ (прил. 6). Това налага работата на Главлит да се обвърже с действията на Дирекцията на народната милиция и на Военното министерство в тази насока. Трите институции се обединяват от задачата по опазване на огромно количество сведения за състоянието на страната, като Главлит поема първостепенна роля, с правото, като политически и идеологически контролен орган, да издава в своя периметър на действие правилници, нареждания и инструкции, които имат задължителен характер за всички учреждения, организации и частни лица в България.

Главлит изгражда мрежовидна *структура*, с Централно управление в София и пълномощници в окръжните и някои по-важни околийски градове, в редакциите на периодичните издания, печатниците, издателствата и всички останали културно-просветни институти в страната (прил. 5). Според приетия правилник за устройството на Главлит, за да изпълнява всички възложени му задачи, Централното управление организира девет *отдела*, всеки от които концентрира вниманието си върху различните аспекти на държавната цензурна политика – 1. обществено-политическа, военна и икономическа литература; 2. ежедневен и периодичен печат; 3. радиопредавания; 4. научна литература и учебници; 5. художествена и детска литература; 6. филмови и други произведения на изкуството; 7. внос и износ на литература; 8. библиотеки и музеи и 9. инспекторат.²⁴⁹

Кадрите на Главното управление са събирани по определени канали. В мотивите за създаването на Главлит се изтъква, че служителите му трябва да бъдат

---

²⁴⁷ По въпроса за задачите на цензора, контролираните от него обекти и методите на неговата работа, е преведена съветската инструкция – ЦДАРБ, ф. 112, оп. 1, а.е. 5, л. 15 – 36.

²⁴⁸ Проектът на този списък е създаден със съдействието на пристигналия в България през 1953 г. съветски инструктор Виктор Владимирович Катишев – ЦДАРБ, ф. 112, оп. 1, а.е. 35, л. 14.

²⁴⁹ ЦДАРБ, ф. 112, оп. 1, а.е. 3, л. 3.

предимно *“партийни членове или проверени съчувственици на партията.*²⁵⁰ Ръководството, завеждащите отдели и политредакторите²⁵¹ естествено следва да притежават и необходимата идеологическа подготовка, да са партийци *“и само в редки, крайно изключителни случаи – проверени безпартийни комунисти, равни по всички други качества на партийците”.*²⁵² Проектът за създаване на Главлит дори представя необходимостта идейно-политическите сътрудници да получат статут на *“номенклатурни работници на ЦК на БКП”*, на които се дават съответните звания и чинове по линия на запаса в Държавна сигурност и Народната отбрана. Няма сведения това да е превърнато в практика, но показва желание за близост с органите на реда и охраната на държавата.

Начело на управлението, както беше споменато, е поставена Елена Генчева Гаврилова, която до 9 септември 1944 г. е активистка на РМС, по-късно работи в отдел *“Агитация и пропаганда”* към ЦК на БКП, в КНИК и завежда личния кабинет на Вълко Червенков. Нейният *“принос”* за създаването на *“главлитовската”* цензура в България е подробно представен и анализиран от В. Чичовска.²⁵³ Резултатите от две и половина годишното ѝ управление са най-сериозният опит на БКП да се присъедини към фронта на единната за Източна Европа сталинистка доктрина, за заздравяване на *“диктатурата на пролетариата”*. В границите на националната култура, действията на Управлението, ръководено от Е. Гаврилова могат да се окачествят като *“успешен”* опит за отродяване на читателите от постиженията на българските творци.

Работата като *сътрудник* на Главлит носи спецификата на политически функционер, подчинен на своеобразна, близка до военната дисциплина. Политредакторите не спазват християнския календар (особено по Коледните празници работят и пътуват в командировки). Често не използват годишните си отпуски, а предпочитат те да им се заплатят. Когато са на работното си място и преглеждат материали или извършват справки по телефона, в стаята им не могат да влизат външни лица. Право да ги посещават в обособените им помещения имат

²⁵⁰ ЦДАРБ, ф. 112, оп. 1, а.е. 1, л. 3.

²⁵¹ За разлика от съветските си колеги, българите не желаят да приемат званието *“цензори”*.

²⁵² Както бел. 175.

²⁵³ Чичовска, В. ГЛАВЛИТ. . . с. 49 и сл.

само лица, определени от ръководството на съответното издателство, редакция или печатница. Всяка събота до 18 часа политредакторите предават седмичен отчет.²⁵⁴

Служителите, завеждащите отдели и редовите политредактори, в централното управление приемат денонощни дежурства. Задачата им е да дават необходими справки, при поискване от “отговорните държавни и административни места” и да разрешават текущо изникналите въпроси. Режимът на работа се оказва непосилен за някои от тях и се стига до мъмрения и административни наказания. В дневния ред на редовните и извънредните “летучки” често се включват критики и самокритики (задължителен елемент при всички видове събрания през разглежданите години) по повод допуснати грешки в работата.²⁵⁵

Действията на сътрудниците на Главлит довеждат до невъзможност публикуването на каквато и да е конкретна информация от областта на отбраната на страната, промишлеността, строителството, полезните изкопаеми, селското стопанство, транспорта, комуникационните съоръжения, пътната мрежа, търговията и финансите, здравеопазването, науката, техниката и мн. др. Сътрудниците, особено прикрепените към издателства и редакции, “замъгляват” всички опити за тиражиране на съдържателни статии и репортажи, като препоръчват косвено представяне на фактите, свързани с посочените по-горе области. Стремешът да не се публикуват никакви конкретни данни довежда и до спиране на Статистическите годишници на НР България в периода 1949 – 1956 г.

Новото в *практиката* на политредакторите на Главлит е прикритостта на техните действия. За разлика от предхождащите го цензурни институции Главното управление се опитва да прилага нова, по-гъвкава методика при текущото цензуриране. Работното място на цензора е отделено от редакцията. В него задължително трябва да има: 1. списък с въпросите, представляващи държавна тайна; 2. необходимите за работа справочници; 3. печат на Главлит и тампон; 4. Тетрадка за отбелязване движението на преглежданите материали и 5. бюро със секретен ключ. Освен това, “главликовците” по места водят *тетрадка за вписване*

---

²⁵⁴ ЦДАРБ, ф. 112, оп. 1, а.е. 5, л. 10.

²⁵⁵ Пак там, а.е. 7, л. 1 – 4; а.е. 30, л. л. 4 – 7.

на намесите в преглежданите материали” и “бележник за особените случаи в работата.”²⁵⁶

Политическият преглед на книгата започва след приключване на издателската редакция. Но политическият редактор няма право да нанася каквито и да било поправки в самия текст.²⁵⁷ Той или тя не трябва да препоръчва свой вариант за промяна, а само устно да изложи пред главния редактор на издателството или директора на печатницата кои факти, данни или изрази следва да бъдат отстранени и да обясни основанието за това. В случай, че редакторът не се съгласи с исканите промени, въпросът се отнася към ръководителя на отдела – Иван Александров или ръководителя на Главното управление. Накрая политредакторът подписва окончателния вариант на цензурирания текст, без да влиза в какъвто и да е контакт с автора.

Главлит е крайната форма на политическата параноя, достигната при управлението на Вълко Червенков. В условията на пълен държавен монопол върху книгоиздаването се създава орган на текущата цензура, който въпреки краткотрайното си съществуване се разраства значително. От 18 души в началото на 1953 г. до 122 през юли 1956 г.²⁵⁸ По данни на В. Чичовска много от съкратените служители преминават на работа в Министерството на културата, в Министерството на пощите, Българската телеграфна агенция, в радиото и редакциите на някои вестници.²⁵⁹ Така че закриването на Главното управление, което се обяснява с намалелия брой въпроси, представляващи държавна тайна,²⁶⁰ не е радикално скъсване със създадената практика. Причините за това закриване, които изтъква В. Чичовска са, че Главлит си е “свършил работата” и че ликвидирането му се използва като доказателство в подкрепа на пропагандата, че страната се либерализира.

---

²⁵⁶ Правилник за работата на отдел “Книги и списания” – ЦДАРБ, ф. 112, оп. 1, а.е. 5, л. 5.

²⁵⁷ Пак там, л. 7. За съжаление в достъпните архивни документи не бяха открити свидетелства за конкретната работа на политредакторите.

²⁵⁸ *Светлев*, Н. Мастононтът “Главлит”. // Раб. дело, № 77, 18 март 1990, с. 3.

²⁵⁹ *Чичовска*, В. ГЛАВЛИТ (1952 – 1956) . . . с. 69.

²⁶⁰ ПМС от 21. 7. 1956 г. – ЦДАРБ, ф. 112, оп. 1, а.е. 4, л. 4 – 6.

От гледна точка на историята на цензурата към тези твърдения може да се добави и още едно – през 1956 г. властта на комунистическата партия се отказва от скъпо струващата хипертрофирана форма на контрол, който с постоянните си аспирации създава объркване дори и в нейните редици. Тя запазва само онези елементи на “униформата”, които са доказали своята ефективност не само през XX век, но и далеч по-рано в историята. Най-същественят от тях е постоянно редактирания *списък на забранената литература* и свързаните с изпълнението му специални звена в библиотеките, които охраняват включените в него заглавия.

Цензурните институции, функционирали в България през периода 1944 – 1956 г. са носители на определена политическа идеология, което е базовата предпоставка да се говори за *политическа* цензура. Превръщането на не особено популярната в българското общество до 9 септември 1944 г. марксистка идеология в общодържавна, съчетано с преобръщането на социалното статукво, което тя предполага, създават предпоставките за появата на “изправителни” институции, които са призвани да тушират всички възможни сътресения, съпътстващи радикалната промяна. Пасивното и примирено отношение спрямо ерозиращата плурализма дейност на цензурните институции и липсата на съпротива срещу административния произвол са базова предпоставка за необезпокояваната еволюция на цензурните форми, до момента, в който институционалната цензура става излишна. Тази еволюция в България е достигната с помощта на вече разгледаните няколко органа на държавата и на БКП, функционирали между 1944 и 1956 г.

ГЛАВА II. СПИСЪЦИ НА ЗАБРАНЕНА ЛИТЕРАТУРА

Съставянето на списъци на забранената литература е една от най-дълго запазилите се форми на цензура, позната в обществата, които поставят устройството си в зависимост от писмени текстове. Съществуването на такива списъци в Европа през античното време (гръцко и римско) е твърде хипотетично. С по-голяма сигурност са сведенията за първите Index Expurgatorius на християнската църква, след като тя окончателно установява каноничните си текстове²⁶¹. В генетичния си период, от V век сл. Хр. насетне²⁶², списъците се разпространяват под формата de libris recipiendis vel non recipiendis. Няколко такива списъка са познати и в средновековна България, като превод от гръцки²⁶³ или съставени от български книжовници²⁶⁴.

Класическите списъци от вида Index librorum prohibitorum принадлежат на Католическата църква и се появяват като реакция, от една страна на интензивното разпространение на книгопечатането в Европа²⁶⁵ през втората половина на XV и особено през XVI в., а от друга – като опит да се ограничи нарастващото влияние на реформисткото движение²⁶⁶. Отпечатването на такива

---

²⁶¹ Според решенията на Лаодикейския събор (ок. 369 г.).

²⁶² Списъкът на папа Инокентий I (401 – 417) е от 405 г., а с декрет от 496 г. папа Геласий I (492 – 496) официално издава своя разширен вариант, в който посочва и някои манихейски текстове.

²⁶³ В първия Симеонов сборник, запазен в препис от 1073 г. е поместен списък, който се приписва на Григорий Богослов (329 – 389) и Йоан Дамаскин (кр. на VII в. – ок. 753). Вероятни източници на тази компилация са били и списъците на Исидор Пелусиот и папа Инокентий I. – *Дуйчев*, И. Най-старият славянски списък на забранените книги. // Год. ББИЕП (1952-1953), 3, 1955, с. 50 – 60.

Семеновкер, Б. Греческие списки истинных и ложных книг и их рецепция на Руси. // Труды Отдела древнерусской литературы, 40, 1985, 206 – 228; *Иванова*, К. Симеоновият сборник като литературен източник. // Симеонов сборник. Т. 1. С., 1991, с. 29.

²⁶⁴ За такъв се приема списъкът, запазен в Номоканон от сбирката на Михаил Погодин, намираща се днес в Руската национална библиотека в Санкт Петербург. По темата следва да се отбележат *Иванов*, Й. Богомилски книги и легенди. С., 1925, 52 – 53; *Ангелов*, Б. Списъкът на забранените книги в старобългарската литература. // Изв. ИБЛ, 1, 1952, с. 107 – 159.

²⁶⁵ Още V Латерански събор (1513 г.) забранява издаването на книги без разрешение, а местните църкви и инквизитори следят за спазването на забраната. Връзката между развитието на книгопечатането и цензурната реакция изследват *Eisenstein*, E. The Printing Press as an Agent of Change. V. 1. Cambridge, 1979. 21, 450 p.; *Martin*, H.-J. The French book : religion, absolutism, and readership, 1585-1715. Baltimore, 1996. 12, 117 p.

²⁶⁶ Класическото съчинение, излязло през 1906 – 1907 г., което повечето западни автори цитират по темата е *Putnam*, G. The censorship of the Church of Rome and its influence upon the production and distribution of literature. NY, 1967; По-нови изследвания са: *Christie-Murray*, D. A History of Heresy. Oxford, 1989. 256 p.; *Church censorship* and culture in early modern Italy / ed. by G. Fragnito. Cambridge, 2001. 10, 264 p. и др.

списъци продължава повече от четири столетия²⁶⁷ и официално приключва през 1966 г.²⁶⁸ Създадената традиция благоприятства оформянето на тези издания като самостоятелна група, със свои принципи на построение.

Структурата на църковните индекси включва две основни части. В първата (*Regulae Indicis*) се обяснява политиката на “осъждане” на книгите и се изброяват областите на конфесионалната забрана. Самият списък, който обема втората част, включва имена и творби представени в две категории – *автори* с всичките им произведения (“*opera omnia*” или “*libri et scripta omnia*”) – какъвто е случаят напр. с Мартин Лутър²⁶⁹ или Еразъм от Ротердам²⁷⁰ – или отделни текстове на дадения автор, които със своето съдържание засягат *тема*, забранена принципно от църквата (напр. любовната – *opera fabulae amatoriae*). По такъв начин се градира степента на осъждане и се открояват нюансите на еклезиастичната цензурна практика. Основните принципи на изграждане на църковните индекси се оказват достатъчно ефективни, за да бъдат възприети и от политическата власт, в практиката ѝ да капсулира извън нормата автори и текстове, противоречащи на нейната управленска идеология.

Някои изследователи не приемат традиционната нагласа спрямо индексите, която е склонна да надценява оказаното от тях негативно въздействие върху издаването и разпространението на книги в ранно-модерна Европа. Елизабет Айзенщайн предпочита да вижда в католическите списъци стимул за повишаване активността на печатарите от протестантските културни и политически центрове.²⁷¹ Благодарение на тяхната предприемчивост забранените книги били разпространявани дори в Италия. Тя припомня думите на един от венецианските кореспонденти на Йоханес Кеплер (1571 – 1630), който го уверява, че “книги на

---

²⁶⁷ Първият списък се появява през 1559 г. и се вписва в усилията на папа Павел IV (1555 – 1559) да предпази вярващите от новата ерес на реформистите. През 1564 г. е издаден известният *Index Tridentina* на папа Пий IV, а от 1571 г. папа Пий V (1566 – 1572) утвърждава Съвет (Конгрегация) за Индекса, чиято главна задача била периодичното обновяване на списъка.

²⁶⁸ Последната редакция на списъка е направена през 1948 г., но неговото действие остава в сила до 1966 г. -

²⁶⁹ *Hendrix*, S. *Luther and the Papacy : stages in a Reformation conflict*. Philadelphia, 1981. 12, 211 p.; *Bainton*, R. *Here I Stand : The Life of Martin Luther*. London, 2002. 432 p.

²⁷⁰ *Bainton*, R. *Erasmus of Christendom*. London, 1972. – 399 p.; *Coetzee*, J. *Erasmus : Madness and Rivalry*. // *Giving Offence : Essays on Censorship*. Chicago, 1996, 83 – 103.

²⁷¹ *Айзенщайн*, Е. От скрипториума до печатницата. // *История на книгата. Книгата в историята*. С., 2001, с. 334.

известни немски учени биха могли да се купят тайно и се четат още по-внимателно, ако са забранени".²⁷² Айзенщайн разглежда ефекта от забраната на книгите във връзка с движението (включващо производство и разпространение) сред печатарските центрове в Западна Европа, което от своя страна подпомага изясняването на динамичната "география на книгата" в условията на съществуващите религиозни и династични граници.

Една подобна теза е валидна доколкото се отнася за неголямата група на литератите от времето на Ренесанса и Реформацията. Все пак трябва да се отбележи, че читателите на Коперник, Галилей и Кеплер са твърде изолирано малцинство, носител на своеобразен консерватизъм по отношение на по-широкото разпространение на знания. В този смисъл може да се предложи твърдението, че индексите със забранени книги на запад в значителна степен постигат предназначението си.

Списъците на забранена литература са форма на цензура с двупосочно действие. Тяхното съдържание е основа за налагането на наказания спрямо създателите и разпространителите на "осъдени" текстове – санкционирането на автора или книготърговеца се извършва публично и е традиционно най-зрелищното средство за всяване на страх у монасите-проповедници, теолозите и най-вече учените от XVI век насетне. От друга страна, индексите изпълняват превантивна функция, спрямо читателите, като се опитват императивно да отклонят тяхното внимание от съдържанието на вече обособения корпус от "вредни" текстове. Подобна амбивалентност прави списъците на забранена литература предпочитано средство на институционалната репресия върху книгите и четенето дори и през XX век.

Съставянето на списъци на забранена литература е практика, която няма прецедент в новата културна история на България до Втората световна война. Тя се развива в условията на първата мащабна акция за ретроспективно унищожаване на книги от библиотеки, издателства, книжарници и дори частни лица в края на 1944 г. Въпреки по принцип негативното отношение към подобни списъци, тяхната роля, наред със забраната, е да внесат обозримост и "порядък" при определянето на

---

²⁷² *Eisenstein*, E. *The Printing Press as an Agent of Change*. V. 2. Cambridge, 1979, p. 639.

“вредните” теми и заглавия и да не се допусне произвол в процеса на унищожаване на книгите. Така се оправдава и появата на списъците в български условия в края на войната, когато се налага определяне на параметрите на прохитлеристката пропаганда при Стария режим.

Съставът на списъците пряко отразява политическото статукво в страната, като се променя в резултат от всички по-значими сътресения и поврати в нейната управленска структура. По този начин политическата администрация в България въвежда и постепенно разширява употребата на още една от функциите на институционалната цензура – да бъде средство в междупартийната борба. Измененията в съдържанието на списъците са един от ключовете за разбиране на структурните изменения на цензурата върху печатните материали в България в периода 1944 – 1956 г.

Авторите, които попадат в редовете на официалните списъци, са само малка част от представителите на българската интелигенция и нейните чуждестранни “възпитатели”, чието присъствие в издателските планове е нежелателно, а след 1947 г и невъзможно.

Към документиране на публичната забрана се пристъпва с известна предпазливост, тъй като официално за “вредни” се обявяват само невъзможните за “пренастройване” според “новите” идеологически стандарти автори и текстове. Останалите “неудобни”, като Теодор Траянов, Атанас Далчев, Йордан Стубел, Чавдар Мутафов, Петър Мутафчиев, Васил Златарски и мн. др. престават да се преиздават в продължение на десетилетия “по подразбиране”. Има основания да се твърди, че списъците на забранена литература са само програмните документи, въз основа на които се ръководи репресията срещу автори и техните творчески подходи, които не се съобразяват с монизма на идеологията. Изменяният състав на списъците е средство, чрез което ресорните държавни органи поддържат спазването на марксистките принципи като неизменни ориентири и в работата на специалистите от всички научни области.

Съставянето на списъци с “вредна” литература е съпътствано от множество недоразумения, вследствие както на недоглеждане, така и под влияние на нееднократно изразявани в публичното пространство негативни оценки за

идейните позиции в съчиненията на писатели, учени, университетски преподаватели и др. Попадането в “черния” списък на “вредните” заглавия се оказва изненада за някои от авторите.

В писмо до Димо Казасов, д-р Евгений К. Теодоров – преподавател в III мъжка гимназия в София – изразява учудването си, че изследването му върху поезията на Heinrich von Kleist (1777 – 1811)²⁷³, издадено през 1942 г. е квалифицирано като “фашистко”. Авторът защитава със солидни аргументи съдържанието на книгата си и дори привежда сведения за възгледите върху въпросите за нацията и държавата, на авторите, нямащи нищо общо с фашистката идеология, чиито съчинения са източниците в работата на Теодоров²⁷⁴. Възможното обяснение за присъствието на това заглавие сред книгите за прочистване може да се свърже с инерция, която определя като “фашистка” цялата книжнина върху немската култура и философия.

Очевидно е, че съставителите на списъка са се подвели от заглавието²⁷⁵, без да обърнат внимание на съдържанието. В резултат от контестацията, книгата бива извадена от списъка със специална забележка²⁷⁶, поместена в допълнителния втори списък, издаден непосредствено след основния, още през 1945 г. От нейния текст²⁷⁷ остава впечатлението, че членовете на комисията отново не са проверили съдържанието, а са взели решение на базата на авторското заявление.

Недоглеждания съпровождат и сводния списък на забранена литература, подготвен от сътрудници на Народната библиотека в София по поръчка на Комитета за наука, изкуство и култура и издаден от Главната дирекция на издателствата през 1952 г. Веднага след публикуването на списъка се установява, че неправилно е включено името на писателя Александър Гиргинов (1902 – 1985),

---

²⁷³ Изследването е представено като хабилитационен труд в Софийския университет през 1942 г. и е отхвърлен от рецензентите Михаил Арнаудов и Константин Гълъбов.

²⁷⁴ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 44 – 45.

²⁷⁵ То е формулирано като “Проблемът за държавно-национална общност у Хайнрих фон Клайст”.

²⁷⁶ *II Списък* на фашистката литература подлежаща на изземване. – С. : МП, 1945, с. 11.

²⁷⁷ Забележката гласи следното: *В първия списък, издаден от Министерството на пропагандата е поместена като фашистка, книгата от Х. фон Клайст – Проблемът за държавна национална общност. Същата да се изключи като такава, понеже е погрешно вписана.*

което е отъждествено с това на демократа д-р Александър Гиргинов (1878 – 1953) – бивш министър и главен редактор на в. “Знаме” след 9. 9. 1944 г.²⁷⁸

През разглеждания период от името на различни институции са издадени множество списъци, съдържащи заглавия за прочистване. По правило те се прикрепват към административен акт и обхващат определени тематични групи издания – книги, сборници, списания, единични листове, албуми и т. н. Обхватът на тези списъци не е еднакъв, тъй като в много случаи те са съставяни в изпълнение на конкретна политическа разпоредба. Такива са списъка на вече споменатата “Комисия по българската литература”, Списъкът със съчиненията на Л. П. Берия от 1953 г., трите списъка на Министерството на културата от 1955 г.²⁷⁹ и др. Към тях трябва да се подходи с особено внимание, но те ще останат в периферията на настоящото изложение, като предварително може да се направи уговорката, че изказаните твърдения и направените изводи важат и за този вид списъци.

В основата на настоящите наблюдения са поставени съдържанията на шест големи списъка, които са политематични и обхващат корпуса на “вредната”, според съставителите литература, издавана през цялата първа половина на ХХ век. Тези списъци рамкират, без да го изчерпват напълно, понятието “явна” цензура и са базата, върху която трябва да стъпи всеки опит за анализ на официалната цензура в България след Втората световна война. Обобщената картина на съдържанието на списъците има следното количествено изражение*:

	1945 (1)	1945(2)	1945(3)	1952	1955	1957
Заглавия	678	284	824	2883	755	848
Автори	360	163	520	1435	394	564
Хронологичен обхват	1917/ 1944	1921/ 1943	1916/ 1943	1923/ 1951	1896/ 1951	1899/ 1946

²⁷⁸ ЦДАРБ, ф. 55, оп. 10, а.е. 10, л. 83.

²⁷⁹ Данни за тези списъци са представени в прил. 2.

* В таблицата са включени данни само за книгите. Периодичните издания и единичните листове не са калкулирани.

Съдържанието на списъците трудно може да се подложи на подробен статистически анализ. Липсата на прецизност при тяхното изработване затруднява на този етап разрезите по различни критерии. Самото дефиниране на преследваната книжнина се изменя – от “фашистка” през 1945 през “забранена” – 1952 до “вредна”, през 1955 – 1957 г. Освен това списъците от 1945 г. са създадени на принципа на възможния достъп,²⁸⁰ а не на базата на цялата книжна продукция. В това състояние на изходните данни остава възможността да се направи деление на литературата по тематични области:

Нетолерантността на сталинската “редакция” на марксистката социална теория спрямо всички останали *философски* системи и обществени доктрини предопределя присъствието на световноизвестни философи, психолози, психоаналитици и автори от областта на историята на философията, на логиката, етиката и естетиката в Списъците на забранената литература. Забранени за четене стават заглавия от и за големите имена в историята на европейската философия като Рене Декарт, Бенедикт Спиноза, Готфрид Лайбниц, Анри Бергсон, и др., чиито съчинения престават да се издават.

В общия ред на унищожавани автори се открояват две групи мислители, които независимо една от друга, или са несъвместими, или изразяват открито своето несъгласие и скептицизъм спрямо конструкциите на марксистката теория за обществото. От една страна това са представителите на *немската философия, психология и естетика* от XIX и началото на XX век – Артур Шопенхауер, Фридрих Ницше, Освалд Шпенглер, Фридрих Паулсен, Едуард Шпрангер²⁸¹, Вилхелм Вунт, *психоанализата* на Зигмунд Фройд и др.²⁸² Аргументирането на забраната им се артикулира с термини като “реакционни”, “класово неясни” и откровено “предхождащи фашизма”. Към тази категория автори, по аналогия спадат и българите, получили образованието си в немскоезичните университетски

---

²⁸⁰ Само на базата на депозираните в Народната библиотека в София заглавия – ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 86, л. 15.

²⁸¹ Eduard Spranger (1882 – 1963) – психолог и педагог, представител на философията на живота. Шпрангер е арестуван през 1944 – 1945 г. Преведеният му през 1940 г. на български език труд “Психология на юношеската възраст” – “Psychologie des Jugendalters” (1924), в който развива методологическите принципи на своята теория за “разбиращата психология”, е забранен.

²⁸² В нападките срещу някои текстове на д-р Кръстю Кръстев (18) се изтъква

центрове, предимно през 20-те и 30-те години на миналия век – Янко Янев²⁸³, Цеко Торбов, Спиридон Казанджиев, Любен Казанджиев, Димитър Михалчев²⁸⁴, Найден Шейтанов и др.

Втората голяма група интелектуалци, официално забранявани, са *руските философи* емигрирали или принудително екстрадирани (по т. нар. списъци на Ленин от 20-те години²⁸⁵) от Съветския съюз – Николай Бердяев²⁸⁶, Семьон Франк, Дмитрий Мережковски²⁸⁷, руски емигранти в България като Николай Трубецкой.²⁸⁸ Тяхната явна съпротива и отвращение към руския болшеvizъм и амбициите на съветския държавен модел за разширение, ги поставя трайно в “черните” списъци на марксистките философи, а оттам и в официалните държавни списъци. Към тази категория могат да се добавят и текстовете на анархистите – най-вече Михаил Бакунин и Пьотр Кропоткин – които също “кръстосват” възгледите си с марксизма.

Формалното цифрово изражение на забранените автори и заглавия от тази група е следното:

	1945 (1)	1945(2)	1945(3)	1952	1955	1957
Брой автори	7	6	10	59	11	21
Брой заглавия	8	6	10	129	16	25
Заглавия в %	1,2	2,1	1,2	4,5	2,1	2,9

²⁸³ За философските възгледи на Я. Янев (1900 – 1944) дава сведения *Сумин*, О. Абсолютният идеализъм в България. Янко Янев : [Прил.]. // Янев, Я. Хегел. С., 1996, 216 – 227.

²⁸⁴ Марксистката критика спрямо Д. Михалчев е насочена срещу възприетите от него постановки на философския проблем за отражението и представите, предложени от Йоханес Ремке (1848 – 1930). – *Павлов*, Т. Нова атака на проф. Михалчев срещу теорията на отражението. // Философска мисъл, II, 1946, № 2, 50 – 66.

²⁸⁵ За този “Index personarum prohibitarum” – *Шенталийски*, В. Осколки серебрянного века. // Новый мир, 1998, № 5-6; *Паси*, И. Персоналистическата философия на Николай Бердяев : [Предг.]. // *Бердяев*, Н. За робството и свободата на човека. С., 1992, с. 7.

²⁸⁶ Николай Бердяев (1874 – 1948) е проф. в Московския университет. През 1921 г. е арестуван, а през лятото на следващата година е включен в списъците на ГПУ за екстрадиране – *Паси*, И. Персоналистическата философия на Николай Бердяев. // *Бердяев*, Н. За робството и свободата на човека. С., 1992, 5 – 31.

²⁸⁷ Дмитрий Мережковски (1866 – 1941)

²⁸⁸ Николай Сергеевич Трубецкой (1890 – 1938) е преподавател в Софийския университет; един от създателите на евразийското движение.

В състава на списъците е видимо присъствието на не голям по брой, но представителен сбор книги, написани от *религиозни или църковни* позиции. Основно място сред тях заемат текстовете на членове на Светия Синод на българската православна църква като екзарх Стефан, митрополитите Антим Шивачев (Ловчански), Борис²⁸⁹ (Неврокопски), Кирил (Пловдивски) и др.; на монаси проповедници и на преподаватели в Богословския факултет на Университета и в Софийската духовна семинария – протопрезвитер Стефан Цанков, проф. Илия Цоневски²⁹⁰ и т. н. Присъствието на имена от висшия клир е в резултат от усилията на политическата власт да се намеси в делата на църквата, особено след съпротивата на митрополитите да изпълнят решенията на Всеправославното московско съвещание през 1948 г. за скъсване връзките с Икуменическият съвет в Женева и Ватикана.

Друга подгрупа оформят дребните издания, предназначени за извънцърковно четене – календарчета, молитвеници, жития на светии, акатисти, сборници с песнопения и т. н. Забранени са патристични автори като Йоан Златоуст и Св. Атанасий Александрийски. От руските проповедници са включени Григорий Петров, Алексей Георгиевский, Георги Шавелски и др.

Наред с текстове за православните, в тази група попадат и отделни заглавия на други християнски деноминации – адвентисти, евангелисти, католици, беседите на Петър Дънов и др. Забраната на повечето от тях е реакция на проповедите им за безбожието и агресивния атеизъм на болшевишката власт в Съветска Русия.

Обобщено в цифри, групата на църковните и религиозни книги изглежда по следния начин:

	1945 (1)	1945(2)	1946	1952	1955	1957
Брой автори	4	7	15	69	21	11

²⁸⁹ Митрополит Борис Разумов (1888 – 1948). Заради словата му срещу комунизма е обявен за “враг на народната власт” и убит на 8. 11. 1948 г.

²⁹⁰ Проф. Илия Цоневски (1903 – 1992) специализира богословие и философия в Берлин. Защитава дисертация на тема „Учението на Алексей Степанович Хомяков за Църквата” през 1939 г. в Марбург.

Брой заглавия	4	9	18	208	30	17
Заглавия в %	0,6	3,2	2,2	7,2	4	2

Трета съществена група заглавия засягат въпроси от *учението за държавата и правото*. Тематично те са посветени на формата на управление на страната, споровете около текста на новата конституция, обнародван в края на 1947 г. и законовата регулация на обществените отношения. Към тях спадат и множество текстове, занимаващи се с проблеми на отделните клонове на правото.

Данните от разглежданите списъци дават следните показатели:

	1945 (1)	1945(2)	1945(3)	1952	1955	1957
Брой автори	9	4	12	55	17	19
Брой заглавия	15	4	15	132	20	31
Заглавия в %	2,2	1,4	1,8	4,6	2,6	3,7

Десетилетия наред българската правна мисъл се развива и захранва с идеи от немската теория за държавата. Голяма част от българските юристи до 9. 9. 1944 г., много от които се посвещават на науката право, са завършили или специализирали в Германия. През 30-те години, вече като преподаватели в Софийския университет, същите хора създават подробните курсове по всички юридически дисциплини. Някои от най-изявените коментират чужди и създават първите български трудове в областта на философията на правото и общата теория и история на правото. Цялата книжнина, създадена от поне две поколения юристи до 1945 г. и през следващите няколко години попада в списъците. Обвиненията спрямо разработките са формулирани като “буржоазен академизъм” и “кабинетна откъснатост от живота”²⁹¹.

Сред “противниците” на строителството на народнодемократичната държава са Венелин Ганев²⁹², Стефан Баламезов²⁹³, Цеко Торбов²⁹⁴, Любомир

²⁹¹ *Тасев*, Х. Годишниците на Юридическия факултет при университета. // Ново време, XXV, 1949, № 8, 859 – 870.

²⁹² В. Ганев (1880 – 1966) завършва в Лайпциг и Женева. Като регент и основател на Лигата за защита правата на човека и гражданите през 1945 г. се противопоставя на нарастващото влияние на

Владикин²⁹⁵, Георги Генов²⁹⁶, Никола Долапчиев, Васил Митаков²⁹⁷ и др. Дълго време приносите им за развитието на българската правна наука ще останат скрити за студентите юристи. Достойнствата на техните трудове ще се оценят отново едва през 90-те години на миналото столетие.

Във връзка с темата за управлението на страната, след периода на авторитарния режим на цар Борис III, е и забраната на всички книги и брошури, посветени на *монарха и неговото семейство*. В това число влизат не само заглавия, свързани с членовете на династията на кобургите, но и тези за княз Александър Батенберг. Основанията да се забранят тези текстове още преди провеждането на официалния референдум през 1946 г., могат да се обединят в две основни групи. Първата група има символен заряд – царят (респ. князът) олицетворява Стария режим и за правителството на народната демокрация е политическа необходимост да неутрализира харизмата на този символ.

Втората група са свързани с пряката отговорност на цар Борис III за присъединяването на България към пакта на хитлеристка Германия. В годините след 9 септември 1944 тази отговорност ще бъде преувеличавана многократно и за нейното назоваване ще се въведе термина “монархофашизъм”, който е емоционално натоварен, но твърде парадоксален, за да може да се изясни съдържанието му. Пропагандата на Отечествения фронт обвързва следвоенните

БКП. Предлага вариант за новата конституция. През 1947 г. е интерниран, а след това изключен от БАН.

²⁹³ С. Баламезов (1883 – 1959) е проф. по общо държавно и конституционно право в Софийския университет. В рецензия за преизданието на лекционния му курс през 1948 е направена следната марксистка оценка: “*Последното издание на учебника по конституционно право на проф. Баламезов е най-добро доказателство за неговата омраза към Съветския съюз. Неговата теория е анахронизъм по отношение на нашето държавно устройство*” – **Радев, Я.** “Конституционно право” от проф. Ст. Баламезов. // Ново време, XXV, 1949, № 5, с. 523.

²⁹⁴ Ц. Торбов (1899 – 1987) следва в София и Берлин. Защищава докторат в Гьотинген. Носител на Хердцова награда (1970), на Златен докторат по право на Гьотингенския университет (1974), почетен член на Кантовото общество (1973).

²⁹⁵ Л. Владикин (1891 – 1948) е проф. по общо учение за държавата и българско конституционно право в Софийския университет. Специализирал държавни науки във Виена и защитава докторат във Вюрцбург. Член на СБП от 1920. След 9. 9. 1944 емигрира, а през 1945 е заличен от списъка на съюзните членове на СБП (ЦДАРБ, ф. 551, оп. 1, а.е. 4, л. 10). Умира в Мюнхен на 22. 5. 1948 г.

²⁹⁶ Г. Генов (1883 – 1967) е проф. по международно право в Софийския университет. Един от лидерите на Радикалдемократическата партия. Осъден от Народния съд и лишен от преподавателски права.

²⁹⁷ В. Митаков (1891 – 1945) работи като прокурор и съдия, министър на правосъдието в правителството на Б. Филов. Осъден на смърт и екзекутиран на 1. 2. 1945 г.

национални катастрофи на България през 1913, 1918 и 1944 г. с водената от личните режими на царете Фердинанд и Борис III политика. Това е причината още в първите списъци относителният дял на забранените заглавия от тази група да е малко по-висок:

	1945 (1)	1945(2)	1945(3)	1952	1955	1957
Брой автори	27	19	18	37	38	12
Брой заглавия	42	31	22	61	61	12
Заглавия в %	6,2	10,9	2,7	2,1	8,1	1,4

От днешна гледна точка интерес представлява включването на **военни заглавия** в списъците на забранена литература. От състава на тази група се изключват изданията, посветени на успехите на вермахта на бойното поле. В нея не се калкулират и политическите текстове на български военачалници. Представяната таблица отразява само онези книги, посветени на организацията на армията, възпитанието на войниците, живота на известни български пълководци, издателската поредица “Прослава”, излизала между 1938 и 1943 г. и др. Данните показват сравнително постоянното място, което заема тази група сред останалите:

	1945 (1)	1945(2)	1945(3)	1952	1955	1957
Брой автори	21	2	33	102	19	38
Брой заглавия	44	2	55	183	29	57
Заглавия в %	6,5	0,7	6,7	6,3	3,8	6,7

Художествената литература – оригинална и преводна – също присъства неизменно в Списъците. Заглавия, предимно от края на 20-те до началото на 40-те години на XX век са “обвинени” най-често заради своята “дребнобуржоазна” тематика или “шовинистичния” си, пропаганден заряд. В голяма степен литературните произведения следват присъдите на своите автори. Веднъж обвинени от марксистки позиции, преоценката за писателите и техните творби се променя изключително трудно. Върху физически оцелелите автори е

наложена пълна забрана за публикуване до момента на психологическото им пречупване и публичното им саморазкритикуване. Цената, която всеки творец може да плати за своята “индулгенция” е “осъзнаване” на личните грешки от миналото, отказ от индивидуална естетика, пренастройване на собствената инвенция и съгласие да станеш “попутчик”. Това явление се наблюдава с особена сила в първите години от властта на ОФ²⁹⁸. Тя е характерна и за останалите държави от съветската сфера на влияние.

На първо място в Списъците попадат съчиненията на някои от изключените от Съюза на българските писатели 29 писатели, в началото на 1945 г. С решение на Управителния съвет на СБП са “заличени” от списъка на съюзните членове заради участието им в политическия живот на страната до 9. 9. 1944, заради заеманите от тях длъжности или просто по обвинение във “фашистка” дейност Богдан Филев, Борис Йоцов, Михаил Арнаудов, Димитър Шишманов, Звезделин Цонев, Змей Горянин, Йордан Стубел, Димитър Симидов, Кирил Кръстев, Васил Узунов и др.²⁹⁹ Присъдата от т. нар. Народен съд за част от тях, наред с наказателните последици за личността, автоматично означава включване на всичките им издания сред забранените. Така следва да се обясни например присъствието на романи без политическа ангажираност като “Кнез Иван Кулин” (1936), “Бачо Киро” (1937) и трилогията “Дунавът тече” (1938-1940) на Змей Горянин, както и сборниците с разкази на Звезделин Цонев и Димитър Шишманов. “Неправилното” разглеждане и оценяване на политически събития от новата история на България в художествените текстове на българските писатели, също е използвана причина за включване в Списъците. Така се озовават романите “Слънцето угаснало” (1928) на Владимир Полянов³⁰⁰ и “Кръв” (1933) на Константин Константинов.

---

²⁹⁸ *Мигев*, В. Българските писатели и политическият живот в България (1944 – 1970). С., 2001, с. 24 и сл.

²⁹⁹ ЦДАРБ, ф. 551, оп. 1, а.е. 4, л. 9 – 11. Протоколът е подписан от Людмил Стоянов и Младен Исаев.

³⁰⁰ Полянов веднага е критикуван от левите издания, въпреки че е привикан за разпит още при излизането на романа. Срещу забраната му след 9. 9. 1944 г. не помага дори и фактът, че прототип на литературния герой е Кимон Георгиев – *Пиндиков*, А. Владимир Полянов : [Лит. анкета]. С., 1988, с. 78 и сл.

Една относително самостоятелна подгрупа от забранени автори са *литературоведите* – литературни критици и историци, които отстояват правото си на свободна художествена дискусия. Сред тях са Иван Радославов³⁰¹, Малчо Николов³⁰², Димитър Бадев, Йордан Бадев³⁰³, Георги Константинов. Реалният брой на отречените имена и материали от тази категория е по-голям, но не съвпада със съдържанието на списъците на забранена литература, тъй като много материали в периода между двете световни войни се появяват само на страниците на периодичните издания и не са обект на регистрация в списъците на самостоятелно отпечатаните съчинения.³⁰⁴

Друга група текстове, които влизат неизменно в състава на Списъците са *политическите сатири и хумористичните злободневки*. Мисловната ограниченост, грубостта на нравите и застиналата нетолерантност на властите са едни от непримиримите врагове на облагородяващата естетска (само)ирония. Множество очеркисти, фейлетонисти и карикатуристи попадат в Списъците само заради отказа си от екстатично присъединяване към “химнографията” на “класово мобилизираните” адепти. В тази категория попадат Трифон Кунев³⁰⁵ (“Весели

---

³⁰¹ Срещу второто издание на литературната история на Радославов се появяват статиите на: **Йосифов**, В. Да очистим литературната нива от плевели : (За книгата “Българска литература” от Иван Радославов). // Раб. дело, № , 4 апр. 1948, с. ; **Тодоров**, А. Проповед на реакционна идеология : (Ив. Радославов – “Българска литература”). // Лит. фронт, , № 38, 1948,

³⁰² против книгите на М. Николов “От Теодор Траянов до Никола Вапцаров” (1947) и “История на българската литература от Петка Славейков до наши дни” (1941, 1943, 1947) се изказва Ангел Тодоров – **Тодоров**, А. Прояви на буржоазната идеология в литературната история и критика. // Изкуство, , 1949, № 4, . В статията са засегнати и текстове на Борис Йоцов, Иван Радославов, Георги Константинов, Божан Ангелов и др.

³⁰³ Й. Бадев (1888 – 1944) е екзекутиран непосредствено след 9. 9. 1944 г. от хората на Лев Главинчев. В мотивите за посмъртното му изключване от СБП през 1945 г. е определен като “дългогодишен апологет на фашизма и полицейски доносител през времето на фашизма” (**ЦДАРБ**, ф. 551, оп. 1, а.е. 4, л. 10). Първата му забранена книга “Трите македонски организации” (1921) е регистрирана едва в третия списък на “фашистката” литература от 1946 г. В списъка от 1952 г. забранените книги стават 4, а в списъка от 1955 г. е добавена и биографията му на Даме Груев. Й. Бадев е частично реабилитиран едва след 1989 – **Кунчев**, Б. “Дело на кураж”. – В: **Бадев**, Й. Позиция. С. : Изд. БАН, 1993, 5 – 12.

³⁰⁴ Владимир Василев отказва предложението на издателство “Хемус” да издаде няколко томчета с избрани негови статии с мотива, че “живота” на литературната критика е в списанията – **Жечев**, Т. Критическата драма на Владимир Василев : [Предг.] // Василев, В. Студии, статии, полемики. С., 1992, с. 5. Други автори, които

³⁰⁵ Атаката срещу поета и фейлетонист Трифон Кунев (1880 – 1954) започва от края на 1945 г. и включва както словесно обругаване от страна на писателите комунисти Георги Караславов и Крум Кюлявков, така и неколкократно физическо малтретиране, предизвикано от публикуването на рубриката фейлетони “Ситни-дребни . . . като камилчета”, отпечатани като отделна книжка в 5 000 екземпляра. – **Мигев**, В. Българските писатели и политическият живот в България (1944 – 1970). С.,

злополучия” (1945), “Ситни-дребни . . . като камилчета”(1946)), Сава Злъчкин³⁰⁶ (“Божествена комедия”, 1926; “Европейски концерт”, 1926 и др.), Димитър Подвързачов (“Как Дяволът чете Евангелието”), Михаил Зошенко (“Крадец на дърва”, 1945) и други, по-малко известни автори. Със същите мотиви са забранени книгите, илюстрирани с рисунки и карикатури на Александър Добринов³⁰⁷ – “Богата земя, беден народ” (1942) на д-р Н. Христов; “Престъпление и наказание”, “Жестоки признания” (1942) и др.

От *преводната* художествена литература – която в периода между двете войни трайно поддържа висок процент от общата книжна продукция – в списъците попадат заглавия, квалифицирани като “малоценни”, “булевардни”, “упадъчни” и дори “порнографски”. Сред авторите на подобни съчинения са Джон Кнител, Андре Мороа, Франсоа Мориак, Уилиам Съмърсет Моам, Оливия Уедсли, Ивлин Уо, Едгар Уолс и т. н. Критиката срещу присъствието им на българския пазар се задвижва от повелите и изискванията на социалистическия реализъм. Веднъж “осъдени”, впоследствие те биват старателно инкриминирани и унищожавани в библиотеки и книжарници.

Патосът на критиката спрямо издаваната преводна художествена литература изхожда от разбирането за “*решиителното влияние върху съзнанието на българския читател*”, което тази литература оказва³⁰⁸. Относителният ѝ дял спрямо общата книжна продукция до национализирането на частните издателства през 1948 г. остава значителен, с трайна тенденция към бавно занижение.³⁰⁹ Очертава се стремеж за ограничаване на “ненужни” книги (поради ограничителния режим на хартията) и вследствие от това, книгите намаляват общо по брой, като в същото време, в известен смисъл парадоксално – тиражите са увеличени³¹⁰. Негативната оценка и обвиненията спрямо частните издателства се концентрират

2001, с. 26; **Трифенова**, Ц. Досие “Камиларя” – 1925-1954 г. // Лит. форум, X, № 43 (484), 25 дек. 2001 – 1 ян. 2002 <<http://www.slovo.bg/old/litforum/143/tzveta.htm>>

³⁰⁶ Псевдоним на хумориста и карикатурист Сава Стоянов Иванов (1882 – 1930).

³⁰⁷ Александър Добринов е арестуван и затворен от 1944 до 1947, а от 1949 до 1953 г. е изселен в Луковит – **Филева**, А. Александър Добринов 1898 – 1958 : [Каталог]. С., 1998. 72 с.

³⁰⁸ **Вежинов**, П. Преводната художествена литература у нас. // Ново време, XXIII, 1947, № 9, с. 849 и сл.

³⁰⁹ От 42 % през военните 1942 – 1943 г. на 31 % за годините 1944 – 1946 – **Каранова**, Л. Анализ на българската книга от 9. IX. 1944 до 9. IX. 1946 г. // Год. ББИ за 1945 – 1946, т. 1, 1948, с. 418.

³¹⁰ Пак там.

върху подбора на издаваните от тях заглавия, от и върху процентното съотношение между превежданите заглавия от руски език и от западноевропейските литератури, което е в полза на последните до национализацията³¹¹.

Разгледана в числа, картината на официално унищожаваната художествена литература изглежда по следния начин:

	1945 (1)	1945(2)	1945(3)	1952	1955	1957
Брой автори	24	5	35	221	16	73
Брой заглавия	31	8	65	419	30	116
Заглавия в %	4,5	2,8	7,9	14,5	4	13,7

Не много осезателно, но все пак в списъците присъстват и *исторически съчинения*. Някои от тях са дело на професионални историци, но има и автори, любители на миналото, които представят своята читателска “версия” на българската история. Такива заглавия се появяват на книжния пазар още през 20-те години и са резултат от повишения интерес към историята в годините на криза, след Първата световна война.

След 9. 9. 1944 г., в средите на историческата наука, се разгръщат едни от най-ожесточените преследвания и обвинения на хора и книги, които се водят с помощта на аргументи без научна стойност. Заклеймяването на историци като “буржоазно-реакционни” и с фашистки възгледи се превръща в задължение за колегите им марксисти. Силният интерес към миналото, съществувал сред изследователи и читатели е прекъснат на 9 септември. Заниманията с българска история се определят като проява на “великобългарски шовинизъм”. Настъпват промени в ръководството на Българското историческо дружество в София³¹². Забранена е дейността на историческото дружество “Българска орда”, а книгите на

³¹¹ Вежинов, П. Преводната . . . с. 850.

³¹² В новото настоятелство от октомври 1944 г. влизат главно историци комунисти като Александър Бурмов, Христо Гандев, Божидар Божилов и др. – *Съдът* над историците. С., 1995, с. 58 и сл.

членовете му – Димитър Съсьлов, Николай Станишев и Фани Попова-Мутафова – както и списанието, което издава дружеството, са спрени³¹³. Специално

Списъците на забранена литература дават следните числови показатели по отношение историческите текстове и техните автори:

	1945 (1)	1945(2)	1945(3)	1952	1955	1957
Брой автори	20	6	18	46	5	15
Брой заглавия	26	9	19	71	6	17
Заглавия в %	3,8	3,2	2,4	2,5	0,8	2

На границата между политическото и историческото четиво, забранено официално, са и текстовете обединени най-общо от темата за *Македония и Беломорска Тракия*. Огромната енергия, която българското общество, от 1878 г. насетне, влага в опитите за постигане на етническо обединение, включва и активното публикуване на заглавия, различни по своята научна и художествена стойност, често пъти премерено пропагандни, които представят българските аргументи в спора за историческото наследство най-вече със Сърбия. В тази група са обединени етнографски изследвания, църковно-исторически проучвания, полемични (силно емоционални) материали, посветени на политически организации и дейци и др. Изданията нарастват интензивно в годините от 1941 до началото на 1944, във връзка с окупирането на двете области от българската армия.

Мотивите за забраната на тези книги и брошури идват от няколко посоки. На първо място те попадат в категорията на т. нар. “великобългарски шовинизъм”. Представителите на Съюзната контролна комисия гледат на тях като остатък от пропагандата при Стария режим, която обслужва прекрояването на границите на Балканския полуостров, извършено според плановете на Вермахта. Това добавя към обвинението на “македонстващите” заглавия още една отрицателна характеристика – “фашистки”.

От друга страна, подобряването на отношенията с Гърция и най-вече с Югославия, обсъждането на проект за славянска федерация с последната, който

³¹³ Хинков, С. Българска орда (1938 – 1944) : Установените досега факти. // Изв. Бълг. орда, VI, 2000, 1 (59), 4 – 8. Като отделено забранено издание в списъците присъства дори уставът на организацията.

правителството на ОФ обмена, минава през задължително заличаване следите на българското управление в Македония и Тракия. Това включва на първо място унищожаването на всички достъпни екземпляри от печатни материали, противостоящи на сръбската пропаганда в Македония (респ. гръцката в Тракия), които са рязко полемични по звучене. Освен тях в тази категория попадат и публикации на тема “историческите права” на България спрямо Македония, посветени на идеята за Охрид като свещения български град, на македонските революционни борби и на всички маркери от миналото, които свидетелстват за българското присъствие в отдавнашни и по-близки времена – църкви, манастири, училища и т. н.

Числовото извлечение дава следните резултати:

	1945(1)	1945(2)	1945(3)	1952	1955	1957
Брой автори	23	6	59	71	9	44
Брой заглавия	28	9	70	97	13	60
Заглавия в %	4,1	3,2	8,5	3,4	1,7	7,1

Данните показват, че забраната върху темата за българските територии, останали извън България, е трайно установена в следвоенното десетилетие. Интересно е да се отбележи, че позицията спрямо този род съчинения не се променя особено, дори и след влошаването на отношенията с Югославия през 1948 г. Характерна оценка за такива публикации е направена от сътрудниците на Главлит при поредното редактиране на Списъка на вредна литература. През 1954 г. те пишат мотиви за запазването на забраната върху съчиненията на Иван Дуйчев:

“. . . бивш фашистки професор, сега старши научен сътрудник в БАН. В списъка за вредна литература, издаден от бившата Главна дирекция на издателствата са включени книгите му : “Македония в българската история” и “Страници на българското минало”. Ние прегледахме и двете книги. В тях той се позовава на факти от старата българска история и “доказва”, че Македония е българска земя, а македонците българи. В предговора и заключението на “Македония в българската история” той изказва своята благодарност и възторг от

немско-фашистките войски, които “освободили” Македония. Ние решихме книгите да бъдат инкриминирани”.³¹⁴

Представянето на други тематични области – стопанство, земеделие, география и т. н. – едва ли може да обогати вече очерталата се представа за механизмите, благодарение на които се разширява периметъра на забраната през разглежданите години. Изходната цел – да се преследват “фашиските”, “расистките” и “антисъветските” издания – еволюира под влияние на фактори от политическо естество и разрушава самостоятелността на отделните дискурсивни практики. Схематичният прочит се превръща в общовалиден метод за осъждане и забрана на книгите. Понякога “прочитът” зависи само от името на автора, в други случаи проблемно се оказва конкретното съдържание. В това отношение, създадените в България списъци следват вековната традиция на “жанра”.

Като форма на ретроспективна цензура списъците трансгресират суверенността на наследеното. Забраната на книги по списък следва погрешното схващане, че значението на историята може да бъде неутрализирано по-успешно с физическото унищожаване на нейните свидетелства, а не чрез преосмислянето на заблужденията ѝ. Прилагането на този принцип достига връхната си точка в края на 40-те и началото на 50-те години на XX век, когато властта на комунистическата партия започва да свежда на практика марксистко-ленинската концепция за “непрекъснатото изостряне на класовата борба през преходния период от капитализма към социализма”. От строителите на “новото” общество се изисква да съсредоточат “революционната си бдителност” и съответно партийната репресия спрямо културата в посока предотвратяване на възможностите от “империалистическа диверсия”, идваща от миналото. Съставянето на списъци на забранената литература е своеобразна “редакция” на това минало, която трябва да служи като ориентир на бъдещото книгоиздаване.

До съставянето на ефективни списъци на забранени книги в България се стига в края на 40-те и началото на 50-те години на XX век, когато престават да съществуват частните издателства и тоталният контрол става възможен с други средства и нов инструментариум.

---

³¹⁴ ЦДАРБ, ф. 112, оп. 1, а.е. 18, л. 90.

ГЛАВА III. ПРЕМАХВАНЕ НА ЧАСТНОТО КНИГОПРОИЗВОДСТВО И КНИГОТЪРГОВИЯ

Какво доказва историята на идеите, ако не туй, че духовното производство се преобразува заедно с материалното. Господстващи идеи през дадено време винаги са били само идеите на господстващата класа.

(Комунистически манифест)

Следващите страници са посветени на голямата промяна – стопанска и структурна – настъпила в сектора за издаване и търговия с печатни материали, която най-общо може да бъде назована като одържавяване или ликвидиране на частните печатни, книгоиздателски и книготърговски предприятия. Обединеното разглеждане на тези три категории участници в производствения процес и разпространението на книги се налага поради функционалната им обвързаност, сходната им съдба в условията на прехода към държавна планова икономика и най-вече от желанието и успешния опит на политическата власт в България в периода 1947 – 1950 г. да подчини дейността им на единен административен орган. Така, поне на повърхността, е постигната дисциплина и е насочена в хомогенен рефлекс идеологическата ангажираност на работещите, които вече принадлежат на единен сектор. Амбицията да се обхване изцяло системата от технологични ресурси, дейностите по създаване и оформяне на ръкописите в печатни издания и хората, имащи отношение към появата на книгите, е функция от чисто политически стремежи и резултира в множество мероприятия, които днес, без колебание можем да определим като цензура. Атаката и ликвидирането на частните предприятия е точката, която слага край на илюзиите за либерализиране на българската култура след Втората световна война.³¹⁵

---

³¹⁵ *Михайлов*, Л. 9. септември и народната култура. // Бразда, VIII, 1946, № 7, 166 – 169. Някои изследователи на периода говорят за частична демократизация в сферата на културата по време на двете правителства на Кимон Георгиев и първото на Георги Димитров – *Чичовска*, В. Културната политика на народнодемократичната власт (1944 – 1948). // Ист. преглед, XXXV, 1979, № 4-5, 114 – 137; *Златев*, З. Народната демокрация в България (1944 – 1948). // Страници от българската история, 2, 1993, 44 – 53 и др.

Събитията, които имат отношение към разглежданата проблематика, се случват в забележително кратък времеви интервал – от края на 1947 до месец май 1952 г. Те са концентриран образ на началния етап на прехода към социалистическо стопанство по съветски модел, при който всички средства за производство са притежание на държавата,³¹⁶ а тяхната активност се фиксира в единен планов документ. Погледнато от този ракурс, официален през наблюдаваните години, предизвиканата промяна придобива формата на “окупняване” и “индустриализиране” на книгопроизводството и търговията с печатни материали,³¹⁷ а конфискуването на имущество от едноличните, дружествените и кооперативните издателства е по същество “пресичане пътя на десетките и стотици търгаши с книгата”.³¹⁸ Такава логическа постановка изключва от своето внимание съдбата на засегнатите граждани, но което е по-важното – тя пренебрегва реалните възможности и търсене на българския книжен пазар. Акцентът при извършваната реформа се поставя върху овладяването и контрола, при което моделирането на новата единна структура е просто еманация на държавен патронаж. В резултат от промяната, новосъздадената производствена и търговска система започва трайно да се отдалечава от пазарните (в смисъл на либерални) механизми за регулация на своята дейност, а на тяхно място се установява държавно (което от 1948 г. все повече се припокрива с партийно) ръководство на издаването и разпространението на печатните произведения.³¹⁹

---

³¹⁶ Обобщена характеристика на този етап дава **Симов**, Б. Историческото значение на национализирането на индустриалните предприятия. // Ново време, XXIV, 1948, № 1, с. 51 – “С национализацията на индустрията и банковото дело, с отнемане икономическата и финансова сила, на едрия капитал се нанася сериозен и решителен удар на реакцията, на реставраторските фашистки елементи в страната. Едрият капитал беше главният интендант и касиер, който по различни начини и пътища подпомагаше и финансираше фашистките и реставраторски елементи в страната”; конкретно върху резултатите от национализирането на печатниците дава **Младенов**, Г. Планиране на книгопечатането. // Полиграфия, I, 1949, № 1, с. 10.

³¹⁷ Това е оценката на всички автори, коментирали промените на страниците на списания като : **Казасов**, Д. Защо се създаде Главната дирекция на издателствата, полиграфическата промишленост и търговията с печатни произведения. // Полиграфия, II, 1950, № 2, 3 – 4; **същият**. Издателското дело в България след Девети септември. // Библиотекар, V, 1958, № 7, 27 – 30; **Василев**, М. Полиграфическата промишленост през годините на народната власт. // Полиграфия, 1970, № 1, 1 – 10.

³¹⁸ **Ханджиев**, Л. Най-близки задачи на книгоиздателствата. // Полиграфия, I, 1949, № 2, с. 4; **Казасов**, Д. Издателското дело . . . с. 27.

³¹⁹ **Воронцов**, В. Назрели въпроси в книгоиздателствата. // Полиграфия, V, 1954, № 1, с. 23.

Превръщането на печатарската, издателската и книготърговската дейности в изключително държавно право е едно от стратегическите решения с дългосрочни последици по отношение жанровото многообразие на българската книга, издавана чак до края на 80-те години на XX в. Границите на социалния ефект от това решение следва да се приравнят към всички произтичащи от него ограничения спрямо групата на читателите. Принудителното “затваряне” на грамотното население³²⁰ в рамките на планираното от държавата е възможно най-ефективният метод за “привързване” на читателското съзнание. В крайната фаза на този управленски модел институционализираната цензура дори се оказва излишна. И именно проследяването на пътя към времето, “когато часовниците са спрели” – по израза на писателя Георги Марков – е по същество опит за разчитане на заложените от оформящия се партократичен режим съдържателни изменения в предназначението на книгите, довели до опростяване спектъра на читателските рецептивни валенции. Затова върху неговите конкретни етапи си заслужава едно по-внимателно вглеждане.

За по-голяма прегледност на изложението ще бъдат проследени поотделно промените в статута на трите групи предприятия за производство и търговия с книги. Такава форма се налага и поради липсата на достатъчно детайлни разработки, проследяващи национализирането им. Освен това, дескриптивният подход, в случая може да осветли някои детайли от процеса на реструктуриране, които свидетелстват главно за идеологическите, а не икономическите причини за случилата се промяна.

1. Печатниците

Изземването на частните печатници е хронологически първата цел, към която е насочено вниманието на двете правителства на Отечествения фронт след 9 септември 1944 г. Възможността за пряк и ефективен контрол върху производствените мощности се счита за задължителната начална стъпка в стремежа да се постигне ефективна политическа пропаганда и в процеса на пълното

---

³²⁰ Според официалните статистически данни грамотното население в България през 1946 г. е 85, 51 % от населението над 7 годишна възраст.

овладяване на държавната власт в България. Работата на печатните машини е от съществено значение за популяризирането на новата идейна и управленска платформа на коалицията, но още по-съществено от политическа гледна точка в случая е установяването на предварителен контрол и разрешителен режим върху дейността на всяка печатарска преса, както и предотвратяването на възможностите за “вражеска” контрапропаганда. Необходимостта от централизирана отчетност на печатната продукция се налага и оправдава от стремежа за максималното ѝ доближаване и използване за нуждите на принципното единодействие³²¹ в подкрепа на участието в последната фаза от военните действия срещу Германия, което трябва да се извършва в трудни за доставяне на суровини условия. Мобилизирането на такова единодействие се извършва в условията на сериозни затруднения, предизвикани от понесените военни разрушения.

Бомбардировките над София на 10 януари и 29-30 март 1944 г. причиняват големи щети на съществуващата полиграфическа база в страната. Концентрирането на основната част от печатарските, цинкографските, картонажните и буквoleyрните предприятия, както и фабриките за мастила в столицата започва още в годините след Първата световна война. По данни на Марин Василев в края на 1943 г. близо 80 % от полиграфическите и около 50 % от останалите предприятия се намират в София. Това според него е и причината “по време на бомбардировките да бъдат унищожени много ценни машини и съоръжения, а голям брой печатници да бъдат разрушени в стихията на пожара.”³²² Днес, поради слабата документираност на инициативите по възстановяване на някои машини и производства, е почти невъзможно да се изчислят точните загуби за печатарството в страната, но те са достатъчно сериозни, което се потвърждава дори и от беглото запознаване с българската печатна продукция от този период (1944/1945). (Вж. Приложение 1)

Влиянието, което войната пряко оказва в посока ограничаване на книжната продукция, се проектира едновременно по отношение броя на издаваните заглавия и

---

³²¹ В доклад от 4 юни 1945 г. до Кимон Георгиев министърът на пропагандата Димо Казасов отбелязва: “Министерството урежда една обширна документация върху всичко, което се печата на български език – книги, брошури, списания, вестници, позиви и др., за да може да поднася, както на управлението, така и на отделни лица, данни по въпросите, от които те се интересуват или които проучват” (ЦДАРБ, ф. 780к, оп. 1, а.е. 11, л. 2).

³²² **Василев**, М. Полиграфическата промишленост през годините на народната власт. // Полиграфия, 1970, № 1, с. 1.

в структурното съотношение между отделните тематични групи. Загубата на печатарска техника е частично компенсирана едва в края на 1946 г., когато е договорен внос на линотипи от Съветския съюз³²³. Реевакуацията на изнесеното извън столицата оборудване също продължава през целите 1945 и 1946 г.³²⁴ Контролът върху съдържанието на информацията, в това число и на печатната продукция, наложен от Съюзната контролна комисия, оказва влияние върху подбираните за печат материали и заглавия – особено отчетливо е намалението на преводите от немски език, които през 30-те години доминират.³²⁵

Конфискуването на частни печатарски машини до края на военните действия (май 1945 г.), в които българската войска участва на страната на антихитлеристката коалиция, се концентрира върху имуществото на редакциите на големите софийски вестници.³²⁶ Под възбрана са предприятията на Атанас Дамянов “Съединени печатници”, на Данаил Крапчев “Български печат” АД, “Петър Атанасов” ООД³²⁷ и др. Извършват се обиски и се изземват големи количества хартия.³²⁸ Заради нуждата да се отразяват военните действия значителна част от работещите печатници се съсредоточават върху издаването на цяла палитра пропагандни материали – вестници, позиви, брошури и книги.³²⁹ Печатането на книги в първите месеци след 9. 9. 1944 г. започва да се подчинява на ограниченията,

---

³²³ *Василев*, М. Полиграфическата промишленост . . . с. 2.

³²⁴ *Каранова*, Л. Анализ на българската книга от 9. IX. 1944 до 9. IX. 1946 г. // Год. ББИ, 1, 1948, с. 421.

³²⁵ *Боров*, Т. Българската книга. С., 1935, с. 16.

³²⁶ Печатница “Преса” АД на ул. “11 август” № 18, където до 9. 9. 1944 г. се изработват в. “Зора”, “Шурец”, “Дума” и “Илюстрирана политика” се превръща в редакция на вестниците “Отечествен фронт”, “Свобода” и “Работническо дело”. През ноември 1944 г. тя вече се контролира от Министерството на пропагандата – ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 49, л. 85 – 86; *Василев*, Й. Христо Радевски : Литературна анкета. С., 1993, с. 218. Печатница “Утро и Дневник” е предадена на в. “Труд”, а част от оборудването на печатница “Днес” – за нуждите на в. “Народна армия” – *Василев*, М. Полиграфическата . . . , с. 2. Печатниците, складовете и хартията на фондация “Българско дело” преминават на разпореждане на Министерството на пропагандата – ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 4, л. 146.

³²⁷ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 4, л. 146. След пренасянето на предприятието “Петър Атанасов” ООД в София, то е във владение на БРП(к) – ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 49, л. 93.

³²⁸ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 49, л. 128.

³²⁹ Военноиздателския фонд започва да издава през ноември 1944 г. поредицата “Войнишка библиотека”, в която се появяват автори като Камен Зидаров, Ангел Годоров, Богомил Райнов, Иван Мартинов, които са близки до партиите от ОФ и най-вече до БРП (к). – *Гергова*, А., Г. Атанасов. Книгоиздаването у нас през Отечествената война. // Изв. НИИ по културата, XII, 1986, № 2, с. 152 и сл.

наложени от правилата на новата политическа пропаганда.³³⁰ Но въпреки организационните трудности и функционалните ограничения, предизвикани от недостига на суровини, в правния статут на частните печатарски предприятия не настъпват съществени промени, а издателските поръчки се обслужват по установените през предходното десетилетие правила.

Първото целенасочено политическо действие, което може да се определи като стъпка към установяване на пълен контрол върху производството на книги, е предприетото в края на 1947 г. национализиране³³¹ на 65 частни книгопечатни, литографски, цинкографски и букволеярни предприятия в София и на още 104 в по-големите градове на страната.³³² От началото на 1948 г. трансформацията на частното в държавно е в ход. В края на февруари същата година, от софийските предприятия е образувано Държавното полиграфическо обединение (ДПО) към Комитета за наука, изкуство и култура,³³³ със задачата да организира прехода към общо планиране на печатната дейност в страната.³³⁴ Иззетият инвентар, който е обявен за “общонародна собственост”, е групиран в 17 държавни стопански предприятия,³³⁵ получили названието “блокове”, за да се стандартизира тяхната дейност и отчетност. Съобразно характера на бъдещото координирано производство, сред новите организации се комплектуват и специализирани блокове като Държавната литография “Балкан”, Държавната фотоцинкография “График” и

---

³³⁰ Робер Естивал нарича тази трансформация “преобръщане” на съотношението на силите между политическите библиоложки модели – *Естивал*, Р. Проблемът за политическите библиоложки модели. // История на книгата – начин на живот. С., 2002, с. 54.

³³¹ От правна гледна точка изземването е извършено по Закон за национализация, приет въз основа на чл. 10 от обнародваната няколко дни по-рано т. нар. Димитровска конституция, който предвижда: *“Частната собственост може да бъде ограничена или отчуждена принудително само за държавна или обществена полза срещу справедливо обезщетение”*.

³³² ДВ, бр. 302/27. 12. 1947 – в Русе са национализирани 12 печатници; във Варна – 7; в Пловдив и Добрич – по 5; по 4 във Видин, Плевен и Стара Загора; в Бургас, Свищов, Севлиево, Троян и Шумен – по 3 и т. н., с. 3 – 23.

³³³ Чл. 3 от 18-то ПМС от 25. 2. 1948 г. (ДВ, бр. 52/5. 3. 1948).

³³⁴ В подробен отчет за работата през 1949 г. се напомня, че “Обединението се яви като идеен и ръководен фактор на почти всички предприятия на полиграфическата промишленост в страната ни, при все че тези от провинцията и на партийните, обществените и ведомствените сектори не бяха негови административни поделения” – ЦДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 460, л. 7.

³³⁵ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 1, а.е. 458, л. 138, 179, 202, а.е. 459, л. 3-4, 21. Печатарските блокове започват реално своята дейност през лятото на 1948 г. Предаването на имущество продължава се извършва интензивно до края на юни 1948 г. – ЦДАРБ, ф. 143, оп. 1, а.е. 100в, л. 73 (печатница “Хемус”).

Държавните буквoleyарни “1-и май” и “Изкуство”.³³⁶ Такова концентриране на основните графически и книгопечатни ресурси е в синхрон със стремежа на политическата власт да профилира и по този начин да направи обозрима изработваната, вече в държавни предприятия, печатна продукция. От тук нататък книгите вече не могат да се тиражират дори и със средства на автора. Всяко издание трябва да бъде вписано в планове на ДПО т. е. на КНИК.³³⁷

Останалите национализирани печатници са предадени от Министерството на индустрията и занаятите на местните народни съвети,³³⁸ но собствеността върху тях остава държавна. Към изброените в закона за национализация 104 предприятия са прибавени още 182 от т. нар. *малки печатници*³³⁹ по силата на 6 ПМС от 4 май 1949 г. и други 12 – според 620 ПМС от 13 март 1950 г. Дейността на тези близо 300 предприятия, макар и формално в услуга на администрацията по места, е силно обвързана с разпорежданията на централната власт. Доставката на суровини,³⁴⁰ разрешението за печатане и разпространението на книги от началото на 1948 г. е възможна само след разрешение на председателя на КНИК – Вълко Червенков.

Една неголяма група печатници, получили право да продължат дейността си, са т. нар. *обществени и ведомствени* – към издателства и организации. По силата на чл. 2 от 18-то ПМС печатница „Преса“ е дадена на Националния съвет на ОФ за осигуряване излизането на официозния в. “Отечествен фронт”; оборудването на бившето частно предприятие “Съединени печатници” е предадено на Централния комитет на ОРПС за нуждите на създаденото още през 1945 г. “Профиздат”. На Младежкия съюз (СНМ) също се разрешава печатна дейност.³⁴¹ От юни 1948 г. със своя печатница работи и Българската академия на науките.³⁴² Но дори и относителната самостоятелност на тези печатници се запазва твърде кратко.

---

³³⁶ Приложение № 3. Комплектуването на 17-те книгопечатни блока продължава до есента на 1948 г. – Полиграфически вестн. // Полиграфия, I, 1949, № 1, с. 32

³³⁷ Комитетът формално само “оказва съдействие” за уреждането на ДПО, но цялата дейност на последното се наблюдава от отдел “Музеи, библиотеки и книгоиздаване” на КНИК – ЦДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 283, л. 27.

³³⁸ чл. 1 на ПМС № 18

³³⁹ има се предвид такива, в които работят до 10 – 15 души.

³⁴⁰ Централизираното снабдяване на полиграфическото производство е въведено през 1949 – ПМС № 4/4. 5. 1949.

³⁴¹ ДВ, бр. 52/5. 3. 1948, с. 4.

³⁴² ЦДАРБ, ф. 143, оп. 1, а.е. 100в, л. 70.

Окончателната забрана на всички частни печатници е наложена със *Закона за книгопечатането*³⁴³ от началото на м. март 1949 г.³⁴⁴ и последвалите го правителствени постановления от май същата година и от март 1950 г.³⁴⁵ От правна гледна точка одържавяването е “окончателно и не подлежи на обжалване”, а собствениците на предприятията са обезщетявани по тарифи, определени от държавата³⁴⁶. Последното конфискувано имущество в София е организирано в нови 2 печатарски блока, при което общият им брой става 19.³⁴⁷

Съществен акцент в завършената със закона за печата промяна е преориентацията в управлението на полиграфическото производство. След национализирането им, печатарските съоръжения и технологии са включени в обща схема, с единно ръководство, при която планирането на продукцията следва цялостния курс на идеологизация в областта на културата. На административно ниво промяната се изразява в прехвърляне на печатниците от сферата на Министерството на леката промишленост на подчинение на КНИК³⁴⁸. Така производството се трансформира в средство за пропаганда.

Новият работен режим е държавно гарантиран със суровини и наряди.³⁴⁹ Печатниците напускат участието си на книжния пазар, което създава обръкване в първите години след 1948, но с помощта на множество разработки, обосноваващи в професионалните издания тезите за предимствата на съветския полиграфичен модел, печатниците биват тласкани в посока да се превърнат в технически изпълнители на издателските поръчки. Отнемането на стопанската самостоятелност на печатните

---

³⁴³ Според Марин Василев при съставянето на закона са следвани личните указания на Георги Димитров – *Василев*, М. Полиграфическата . . . с. 4.

³⁴⁴ ДВ, бр. 52/7. 3. 1949 – чл. 1 определя, че книгопечатането “във всичките му поделения е изключително право на държавата, което тя упражнява чрез ДПО и Народните съвети.

³⁴⁵ ПМС № 6/4. 5. 1949 (ДВ, бр. 107/12. 5. 1949) и ПМС № 620/13. 3. 1950 (ДВ, бр. 65/18. 3. 1950).

³⁴⁶ *Капитанов*, К. Книгопечатането, право на държавата. // Полиграфия, I, 1949, № 4 – 5, 8 – 9.

Интересно е да се отбележи, че обезщетяването, което продължава няколко години след изземването, е предхождано от проверка на “материалното състояние и политическата ориентировка и идейност на бившите собственици на печатници” – ЦДАРБ, ф. 274, оп. 3, а.е. 3, л. 119.

³⁴⁷ Създадените предприятия приемат наименованията ДКП “Тодор Димитров”, в което работят около 200 души и Държавно книговезко предприятие “Млада гвардия”, създадено на основата на одържавената кооперация “Хемус” – *Полиграфически* вести. // Полиграфия, I, 1949, № 1, с. 31.

³⁴⁸ *Василев*, М. Полиграфическата промишленост през . . . с. 3.

³⁴⁹ В т. 1 от годишния си отчет за 1948 г. отдел “Музеи, Библиотеки и Книгоиздаване” посочва, че е успял да реши въпроса за централното снабдяване с хартия, “вследствие на което беше спрял потока от булевардна и реакционна литература на книжния пазар” – ЦДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 283, л. 27.

предприятия е сред радикалните инициативи в областта на държавния монопол и цензурата върху книгите. Чрез нея е прекъсната традиционната за България издателска активност на печатарите и са пресечени всички практически възможности за нерегламентирана поява на печатни текстове, независимо от тяхното съдържание и позициите на автора. Новият работодател – държавата – поема цялата производствена инициатива и собствеността върху създадената продукция.

В края на 1948 и през цялата 1949 г., въпреки че печатниците са изцяло притежание на държавата, обществените организации, отечественофронтовските партии и народните съвети,³⁵⁰ степента на контрол върху работния процес се оценява като незадоволителен. Причина за това е недостатъчната синхронизираност между дейността на печатници и издателствата по отношение изискванията към изданията.³⁵¹ Все още се усещат “луфтове” в производствената дейност, които не са само технологически. През печатниците успяват да минат някои “ненужни” и идейно “неправилни” издания, които не убягват от погледа на официалната марксистка критика.

Като анахронична е определена книгата на общественика Стоян Костурков (1866–1949) “Върху психологията на българина”, издадена от кооперативното издателство “Народна книга” през 1949 г. Крайната оценка, направена от партийни позиции, обявява че тя “не представлява интерес за нашето време и не може да допринесе никаква полза”.³⁵² Впоследствие, книгата попада в списъка на забранена литература³⁵³ и остава за ползване само в специалните фондове на големите обществени и научни библиотеки.

Много по-полемична е оценката за пътеписите на Константин Кацаров³⁵⁴ – “Светът отблизо”, отпечатани в печатница “Книпеграф” през 1948 г. Аргументите,

---

³⁵⁰ От общо 143 печатарски предприятия в страната с 907 машини, държавни са 19 предприятия и 272 машини; на обществени организации принадлежат 24 предприятия и 185 машини; към партийните предприятия са 57 с 225 машини, а на подчинение на народните съвети – 43 предприятия и 225 машини – ЦДАРБ, ф. 274, оп. 2, а.е. 21, л. 3 – 4.

³⁵¹ *Казасов, Д.* Защо се създаде Главната дирекция на издателствата, полиграфическата промишленост и търговията с печатни произведения. // Полиграфия, II, 1950, № 2, с. 3.

³⁵² *Маринов, Д.* “Върху психологията на българина” от Ст. Костурков. // Ново време, XXV, 1949, № 9 – 10, с. 1024.

³⁵³ Списъци на забранена литература. С., 1952, с. 17.

³⁵⁴ К. Кацаров (1898 – 1980) е професор по търговско право в Софийския университет от 1936 до 1947 г. От 1957 г. до края на живота си живее в Швейцария.

с които се “осъжда” съдържанието на тази книга е характерно за марксистката критика спрямо лишените от идеологическа ангажираност текстове. Рецензентката на сп. “Ново време” обвинява:

“ . . . Авторът се старая да заблуди читателя – да разкраси империализма и да стовари вината за мизерното и полугладно съществуване на по-голямата част от човечеството върху гърба на самите мизерстващи и гладуващи хора. . . ”

“ . . . Изобщо авторът не е пожелал и не е могъл да види света с очите на един реалист, който схваща накъде водят неотменните закони на обективното развитие и така да опише този свят, че да спомогне на читателите си да го видят такъв, какъвто е и да поощри борбата за неговото изменение. ”³⁵⁵

Употребата на подобни риторични формули показва колко дълбоко се поставят основите на нетърпимостта. Не само съдържанието може да бъде причина за забрана или друг вид ограничаване. Почеркът (дискурсивната практика) на автора е достатъчен, за да се стигне до неговото санкциониране. Книгата на Кацаров е забранена.³⁵⁶ Забранено е и изданието от 1948 г. на неговия систематичен лекционен курс по търговско право.

Друг интересен случай за “пропуснатата” през 1949 г. книга са спомените на Димо Казасов описващи годините между двете световни войни. Участието му в коалиционното правителство до края на 1947 г. не осигурява “имунитет” на автора срещу действието на политическата критика. Думите, с които си служи Жак Натан в материала, посветен на книгата на Казасов са “провокация”, “вредна” и “порочна”, заради предложените преценки на събитията около преврата на 9 юни 1923 г. и последвалото го Септемврийско въстание.

“ . . . А истината е – заключава Натан – че дълго време авторът служи честно и почитено на фашизма. . . ”³⁵⁷

Но критиката в случая не може да се определи и като принципна. Целта не е да се приложат наказателните стандарти спрямо политическите противници и към коалиционните на комунистическата партия съдружници. Патосът на тази критика е

---

³⁵⁵ Банковска, А. Една грубо-реакционна книга (“Светът отблизо” от Константин Кацаров). // Ново време, XXV, 1949, № 5, с. 529 – 532.

³⁵⁶ Списъци . . . с. 13.

³⁵⁷ Натан, Ж. “Бурни години 1918 – 1944” от Димо Казасов. // Ново време, XXVI, 1950, № 5, с. 117.

демонстрация на чувството за пълно идеологическо надмощие на марксистката гледна точка към близкото политическо минало и задачата му е да парира възможностите за неговото разночетене. В началото на 1952 г. Казасов ще бъде принуден да подпише забраната на собствената си книга и на още други осем свои съчинения, появили се през 20-те и 30-те години.³⁵⁸

Изложените примери се превръщат в съществен аргумент по пътя към по-голямата централизация на книгопечатния сектор. Новото схващане е, че само обединеното ръководство на всички печатници в страната е в състояние да сведе до минимум тиражирането на “вредни” и политически “неправилни” заглавия. Затова създадената през 1950 г. Главна дирекция на издателствата, полиграфическата промишленост и търговията с печатни произведения е не просто “завършек на всички нерешени проблеми в полиграфическото производство”,³⁵⁹ но и крайната фаза в усилията за пълнен предварителен контрол върху него. През следващите години нежеланата продукция изчезва почти напълно. Тя се свежда до единични случаи, които книгопроизводствената система сама може да неутрализира (в процеса на вътрешно и последващо рецензиране). Приблизително точна представа за резултата от централизирането на печатниците дава следната таблица на цензурираните през 1952 г. заглавия, разпределени по година на отпечатване, за периода на управление на ОФ:

	1944*	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951
Брой заглавия	22	198	213	259	149	21	10	6
% от общата годишна продукция	13,8	13,6 (14,5)**	9,6 (9,9)	10,2 (10,4)	6,4	1,1	0,5 (0,6)	0,3

Данните показват, че с извършената в полиграфическото производство реформа се постига значително по-ефективно текущо “филтриране” на книжната продукция. При средно над 10 % заглавия, несъответстващи на официалната политическа линия преди национализацията, се достига до по-малко от 0,5 % след

³⁵⁸ Списъци . . . с. 12, 75.

³⁵⁹ **Василев**, М. Полиграфическата промишленост през . . . с. 4.

* данните са за продукцията, отпечатана между 9 септември и 31 декември 1944 г.

** индексът в скоби е изчислен според данните на ББИЕП за книжната продукция – прил. 1.

централизацията през 1950 г. Получените числа илюстрират стремежа за скъсяване на времевата дистанция от момента на публикуване на книгата до цензурната реакция. По-оперативното действие на цензурата, несъмнено съпътства повишаването на политическата нетърпимост към инакомислието и изисква динамичното преформулиране на нейните критерии. С акта на национализиране на печатниците публичното политическо заклеяване на книгите все повече се измества от издателското вътрешно производствено рецензиране.

По-нататъшното преструктуриране на сектора, след 1950 г. засяга преди всичко неговата институционална³⁶⁰ и техническа оптимизация. Уедряването и общото намаляване броя на печатниците³⁶¹ продължават тенденцията да се концентрира на ограничен брой места в страната цялото книгопроизводство.³⁶² Това довежда до намаляване броя на заетите³⁶³ в сектора и до освобождаване на годеи за употреба инвентар.³⁶⁴

От друга страна, поставянето на цялата полиграфическа система под единно планово и техническо ръководство създава ефективен метод за контрол като се прекъсва връзката между автора и печатаря – една традиция, установена още в зората на българското книгопечатане. Създаването на новия модел на развитие обаче не е просто загърбване на миналото. То успява да замени съответстващото на общественото развитие състояние на полиграфията с логическите постройки на една идеология, която разглежда книгопечатането като инструмент за политическа пропаганда. В дългосрочен план извършеното национализиране на частните печатарски предприятия предизвиква радикална промяна в отношението на

---

³⁶⁰ От януари 1952 г. със заповед на Главния директор Димо Казасов печатниците и книговезниците са групирани в Полиграфическо обединение, което има статут на самостоятелно юридическо лице, а от 1954 се обособява самостоятелно управление “Полиграфиздат” към Министерството на културата.

³⁶¹ Само в София през 1950 г. са закрити 13 ведомствени и 8 други печатници. Така от 33 в началото на годината те намаляват в края ѝ до 12 – ЦДАРБ, ф. 274, оп. 2, а.е. 33, л. 6.

³⁶² Печатниците и книговезниците извън София са организирани в 12 окръжни полиграфически предприятия – *Казасов*, Д. Дейността на Главната дирекция през 1951 година. // Полиграфия, III, 1952, № 1, с. 6.

³⁶³ Само през 1950 г. над 700 души са извадени от сектора – ЦДАРБ, ф. 274, оп. 2, а.е. 33, л. 6.

³⁶⁴ Години след реформата Марин Василев признава: “. . . под благовидната форма за подобряване “рентабилитета” на предприятията бяха унищожени ценни гарнитури – гръцки, славянски, старобългарски, латински и др., с което се увреди не само на целенасоченото комплектуване на някои наборни цехове, но и на печатната продукция” – *Василев*, М. Полиграфическата промишленост . . . с. 5.

печатарите към тяхната работа. От инициативно, ориентирано да поддържа връзките с автори и издатели, то се трансформира в административно и в този смисъл престава да бъде свободно.

2. Издателствата

Значително повече усилия се налага на политическата администрация в България да положи за ликвидирането на частните книгоиздателства. Специфичното им място като предприятия, свързани не просто с материалното производство, изисква по-внимателен подход при провеждането на реформи в тази сфера. Заслугите на фирми като “Тодор Ф. Чипев”, “Христо Г. Данов”, “Стоян Атанасов”, „Иван Коюмджиев“, “Хемус” АД, “Факел” и др. за създаването на стойностната българска книга през 20-те и особено през 30-те години на ХХ век са трудно пренебрежими и тяхното закриване налага предварително да бъде подготвено общественото мнение за подобна мярка. Политическата обстановка в края на 1944 г. не благоприятства директно атакуване на частните книгоиздатели. Затова на първо време са въведени само някои палиативни ограничения от стопанско естество.

Още от началото на 1944 г. дейността на издателствата е обременена и ограничена от разстроена система за доставки на суровини (мастила, лепила, мукава, картони и др.), както и от преките разрушения на офиси, редакции и складови помещения, намиращи се в централните части на София. Загубите за някои фирми са катастрофални. Едно неголямо издателство като “Завети”³⁶⁵ например отчита пълното или отчасти опожаряване на тиражите на 15 заглавия. Сред тях са сборникът с разкази “Радост в живота” от Матвей Вълев, романът “На завои” от Димитър Талев, “Технически разкази” от Чавдар Мутафов, първите два тома от луксозното издание на събраните съчинения на Н. В. Гогол, три тома от пълните събрани съчинения на Добри Немиров и др.³⁶⁶ Изчислена приблизително унищожената продукция възлиза на над 65 000 екземпляра. До края на 1945 г.

---

³⁶⁵ Издателството е основано от литератора Никола Тодоров Балабанов (1893–1966) и писателя Мирослав Минев (1898–1982). Редакцията се намира в София, на бул. “Дондуков” № 11.

³⁶⁶ Заявление до ДНМ, Бюро “Печат” от 20. 12. 1944 г. – НЛМ, ф. издателство “Завети”, необработен.

съдружниците от “Завети” – М. Минев и Н. Т. Балабанов – могат да довършат само две заглавия. Издателството не успява да се възстанови през следващите години. Подобна е съдбата и на други предприятия.

От друга страна, правителството на ОФ предприема целенасочени действия за намаляване производствения дял на частните издателства от общия реализиран тираж печатни продукти в страната. Още през 1944 г. правото им да участват в конкурсите за издаване на учебници и учебни помагала е отнето.³⁶⁷ От началото на 1945 г. издаването на всички *учебни издания* се поема изцяло от Министерството на народното просвещение и неговото Държавно издателство.³⁶⁸ *Политическите издания* постепенно се превръщат в привилегия на издателствата, близки до управляващата коалиция – каквито са “Нариздат”, тези на БРСДП, на БРП(к), фондация „Александър Стамболийски“ (от 1949 г. – Издателство на БЗНС) и др. – или направо на местните комитети и агитпроп отдели при ОФ, РМС, ЗМС... С издаването на немногобройните *научни текстове* се заемат преди всичко печатници като тази при Софийския университет, а нерядко остават грижа и на самите автори. По този начин, за частните книгоиздатели остава възможността да поддържат, чрез нови преводи или преиздания на български и чужди автори, позициите си в областта на *художествената* и *детската (юношеската)* литература. За всяко заглавие, те трябва да се съобразяват с разрешението или поне одобрението на Министерството на информацията и изкуствата, а за детските книги – и на МНП.³⁶⁹ Кризата с доставките на хартия и разстроената по време на войната книготърговска дейност допълват редицата на негативните факти, с които се съобразяват частните издатели.

Според някои анализатори на 9 септември 1944 г. в България има около 125 частни издателства,³⁷⁰ но поради изброените вече причини дейността на повечето от тях остава ограничена. В твърде стеснени рамки те трябва да се конкурират не само

---

³⁶⁷ ДВ, бр. 288/26. 12. 1944 г.

³⁶⁸ ДВ, бр. 40/19. 2. 1945 г.

³⁶⁹ **НБКМ-БИА**, ф. 501, а.е. 6, л. 559; а.е. 7, л. 190 – 191, 562 - 564

³⁷⁰ *Казасов*, Д. Издателското дело в България след Девети септември. // Библиотекар, V, 1958, № 7, с. 27; *Калайджиева*, К. Книгоиздаването в България за периода 1944 – 1969. // Български книгопис 1944 – 1969. Т. 1. С., 1976, с. xiv. Общият брой на издателските предприятия не може да бъде определен с точност, поради липсата на единен регистър, в който да са вписани. Ценко Цветанов споменава, че те са над 200 – *Цветанов*, Ц. Българската книга след девети септември. С., 1952, с. 10. В приложение тук се представят онези фирми, които активно продължават дейността си до 1948 г.

пomeжду си, но и с държавните и обществените издателства, които започват да се създават от края на 1944 и през 1945 г. Старите, утвърдени фирми все по-трудно намират начини за запазване на своите позиции. Примерен в това отношение е един случай от областта на българската художествена литература. През септември 1946 г. Управителният съвет на СБП разглежда постъпилите оферти, за издаване на български писатели, чиито права са собственост на Съюза.³⁷¹ Участници в обявения конкурс са едно от крупните акционерни частни издателства – “Хемус”, с над двадесет и пет годишна дейност и създаденото в предходната 1945 г. кооперативно издателство “Народна култура”. Сътрудниците на последното гравитират към група писатели от отечественофронтовските партии и най-вече членове на БРП(к). “Народна култура” печели конкурса с мотива за предложена “по-изгодна оферта”, но изтъкнатото предимство, остава твърде мъгляво.³⁷² Това навежда на мисълта, че още през 1946 г. съществува тенденция да се елиминират частните издатели при изпълнението на обществени поръчки.

Като цяло, в периода 1944 – 1946 г. се наблюдава увеличаване броя на заглавията, публикувани от обществени и държавни издателства, което става “за сметка на намаление изданията от частни фирми”.³⁷³ Но въпреки неблагоприятната среда някои от тях продължават дейността си. Освен по-големите, като “Чипев”, “Хемус” и “Данов”, с издаването на художествени и детски заглавия се занимават още “Иван Коюмджиев”, “Четиво”, “Никола Ив. Божинов”, “Прометей”, “Бисер”, “Казанлъшка долина”, “Мадара”, “Средец”, “Книго-Лотос”, “Добромир Чилингиров”, “Славянин”, “Слънце”, “Факел”, “Стоян Атанасов”, “Лъч”, “Знание” и мн. др. Продължават да излизат поредици като “Мозайка от знаменити съвременни романи” на фамилия Юрукови,³⁷⁴ “Златни зърна” на Славчо Атанасов, “Знаменити романи”³⁷⁵ на издателство “Обединени домакински списания”, *Художествена*

---

³⁷¹ ЦДАРБ, ф. 551, оп. 1, а.е. 4, л. 115 – 119.

³⁷² Пак там, л. 118 – “Народна култура” предлага освен хонорарите, да заплаща на СБП и допълнителни 23 % отгоре, като се задължава да не ги калкулира в крайната цена на книгата. От пазарна гледна точка такъв ангажимент може да си позволи само много добре финансирано издателство, което на всяка цена елиминира конкурентите си.

³⁷³ Каранова, Л. Анализ на българската книга от 9. IX. 1944 до 9. IX. 1946 г. // Год. ББИ, 1, 1948, с. 420.

³⁷⁴ Книжките им стават по-малкоформатни, което резултат от недостига на хартия.

³⁷⁵ Започва да излиза от м. септември 1940 г. под общата редакция на Васил Каратеодоров (1909 -).

библиотека “Цветове”, “Безсмъртни образи” и “Световни автори” на издателство “М. Г. Смрикаров” и др. Налице са всички признаци, че определена група предприятия ще преодолеят следвоенната криза. Това се оказва в разрез с намеренията на правителствената политика за контрол над книгопроизводството. Още през 1946 г. се лансира идеята за сформирание на научни и художествени съвети към книгоиздателствата, които предварително да се произнасят по издаваните заглавия, но до прецизното уреждане на тяхната дейност така и не се стига.

Решителното настъпление срещу частните издатели започва през месец май 1947 г. Към Министерството на просвещението е създадена специална комисия за изработване на нов *Закон за детската и младежка книжнина*. Подходът, който комисията избира, за да представи необходимостта от промяна в критериите за стойност на детските издания, е показателен за новите намерения на държавната власт спрямо частните книгоиздателства. Без да напуска рамките на културната дискусия, в края на същия месец комисията изработва и разпраща до различни професионални съюзи и държавни институции анкета с 13 въпроса, засягащи съдържанието и оформлението на книгите за деца.³⁷⁶ Последните два от тях изискват от обществените организации да определят отношението си към частните издателства и да дадат становище по въпроса “кой може да бъде издател на детска и младежка книжнина”.

Отговорите, които получава комисията, с малки изключения, са очаквани и недвусмислени. Членовете на Върховния съвет “Септемврийче” при Националния комитет на ОФ дават следното мнение, изразено от отговорния му секретар Данчо Димитров:

*“Частните издатели са единствените издатели на лоша, вредна и антихудожествена литература за деца и юноши. Те се ръководят преди всичко от користни, търговски съображения, без да държат сметка за идейно-възпитателното съдържание на книгата”*³⁷⁷.

Затова те смятат, че издатели на детска и юношеска книжнина могат да бъдат само държавата, издателството на Съвета – “Детиздат” и организации (но само

---

³⁷⁶ ЦДАРБ, ф. 142, оп. 4, а.е. 354, л. 50.

³⁷⁷ Пак там, л. 47.

след разрешение на МНП), които имат отношение към възпитанието на децата и юношите в новопровъзгласената народна република.

На същите въпроси от Съюза на работниците по просветата в България (СРП) се получава категорично становище:

“За да се спре спекулата с вестниците, списанията и книгите за деца и младежи крайно време е държавата да отнеме правото на частни издатели, които наводниха пазаря с вредна по съдържание и антихудожествена по техника книжнина.

За правилното възпитание на децата и младежите трябва да издават списания, вестници и книги само държавата, Детиздат – Септемврийче, СРП и всички ония обществени институти и организации, които имат пряк досег с образованието и възпитанието на децата и младежта. . .

Новият закон трябва да забрани всякакъв вид криминална, порнографска, шовинистична, реакционна и упадъчна литература за учащите се . . .

Да се предвиди в закона по-ефикасна контрола и по-строги санкции”...³⁷⁸

В същата насока се изказват Върховният читалищен съюз, Съюзът на писателите, Българският народен женски съюз, Централният комитет на димитровската младеж и други организации.³⁷⁹

Това организирано недоволство е подготвено от Министерството на просветата няколко месеца по-рано. Още през март и април 1947 г. на отделни лица, най-вече членове на СБП и приближени до властта, е възложено да анализират и оценят детската продукция на отделни издателства. Всички те съдържат крайна негативна преценка за работата на частните предприятия. Така например Камен Калчев докладва, че по-голямата част от детската литература на книгоиздателство “Мадара” *“носи всички белези на леко отношение при подбора на авторите и техните произведения, а също и липса на какъвто и да било стремеж към художествено техническо оформяване на книгите” ...³⁸⁰*

---

³⁷⁸ Пак там, л. 35.

³⁷⁹ Пак там, л. 39, 41 и сл.

³⁸⁰ ЦДАРБ, ф. 142, оп. 4, а.е. 354, л. 62. Рецензията носи дата 6 април 1947 г. Авторите, които визираща Калчев са Йордан Стубел, Георги Сърненски, Владимир Русалиев, Андре Мороа, Емилио Салгари и др.

Георги Веселинов, като анализира книгите на издателско дружество “Средец” ООД отбелязва, че то “...си поставя предимно търговски цели и не държи сметка за истинските интереси на малките читатели и за качествено издигане на българската детска и юношеска книга”. Референтът изтъква и основните проблеми – изданията са получили разрешение само от Министерството на информацията, страдат от полиграфически недостатъци и “имат рекламен характер”³⁸¹ – въпреки че признава “сполучливия” подбор на заглавията.³⁸² Накрая завърша с малко изненадващата констатация за необходимост от “активната намеса на висшите просветни органи”.³⁸³ Под “активна намеса” не става ясно какво трябва да се разбира.

Крайната цел на тази инициатива на МНП е да създаде публично настроение срещу частните издателства и тяхната продукция. То подготвя на широк фронт благоприятната среда за унищожаването им. Всички доводи и обобщения в изказвания и доклади, тенденциозно представят фактите и насочват изводите към забрана на частната инициатива и предоставяне на монополно право на държавата.

През следващите месеци идеята “зрее” на различни равнища и инстанции. Създаденият от януари 1948 г. Комитет за наука, изкуство и култура, поема ръководството на книгоиздателския сектор. Председателят му Вълко Червенков иска мнението на доскоро подчинения му партиен отдел “Агитация и пропаганда” за преустройството на издателското дело в България. Отговорът е: “*Да се ликвидират частните издателства. Право на издателство да има държавата и обществените организации.*”³⁸⁴ Дни по-късно е внесено в Министерския съвет проектопостановление за създаване на издателство “Наука и изкуство” към КНИК.³⁸⁵ То поема производството на научна и художествена литература и така затваря кръга на държавните предприятия, покриващи „територията”, в която дотогава все още били допускани частните издателства.

---

³⁸¹ Подобни доводи не са коректни, тъй като от полиграфически проблеми страда цялата следвоенна книжна продукция.

³⁸² ЦДАРБ, ф. 142, оп. 4, а.е. 354, л. 68.

³⁸³ Пак там, л. 67 – 68.

³⁸⁴ ЦДАРБ, ф. 1Б, оп. 15, а.е. 290, л. 1. Мнението носи датата 15 март 1948 г.

³⁸⁵ ПМС № 3/26. 4. 1948 (ДВ, бр. 105/7. 5. 1948).

Следващата стъпка е просто процедурна формалност – на 22 май 1948 г. излиза Указ № 9375, с който книгоиздаването става *“право на държавата, кооперативните сдружения и обществени организации с нестопанска цел”*, а частните книгоиздателства преустановяват своята дейност.³⁸⁶ В началото на юли е гласувана и Наредбата за прилагане на закона,³⁸⁷ според която комисия, начело с ликвидатор, за какъвто е назначен софийския адвокат Борис Костадинов Апостолов, трябва да прегледа, опише и приеме цялото имущество на частните издателски предприятия. По молба на Началника на административното отделение Д. Димов, всички *“административни, милиционерски и други власти”* при необходимост трябва да са готови да съдействат за изпълнението на задачите на комисията.³⁸⁸

Ликвидацията продължава близо четири години и в този процес, поради небрежност и лошо съхранение, са унищожени множество издания. Неясното юридическо състояние на издателствата в ликвидация довежда до сериозни проблеми от правно и финансово-счетоводно естество. Хаотичното прехвърляне на част от инвентара и активите им в ръцете на държавата се оказва прибързано.³⁸⁹ За да бъдат изчистени задълженията към автори, преводачи, абонати, както и към държавните и обществените кредитни институции, на частните издателства е разрешена търговска дейност на едро и дребно, с наличните им количества книги, като продажбите също се контролират от ликвидационната комисия.³⁹⁰

С национализацията през 1948 г. е направена голямата стъпка от реформата в сектора. Книжната продукция от следващата година се поема напълно от тринадесет държавни и обществени предприятия.³⁹¹ Но намаленият брой на издателствата и трудностите при изграждането на новата им организационна структура, довеждат до спад в произведените през 1949 г. заглавия (прил. 1). Официалният анализ на книжната продукция интерпретира този негативен факт като формулира тезата, че при ограниченото налично количество хартия *“интересите на народа изискват не да се увеличават бройките на книгите, за сметка на тиража, а*

---

³⁸⁶ ДВ, бр. 118/22. 5. 1948, с. 1.

³⁸⁷ Наредба № 3428/9. 7. 1948 (ДВ, бр. 161/12. 7. 1948, с. 1.).

³⁸⁸ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 1, а.е. 100в, л. 33.

³⁸⁹ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 1, а.е. 100в, л. 31, 42, 49, 59.

³⁹⁰ НБКМ, БИА, ф. 501, а. е. 1, л. 1.

³⁹¹ *Казасов*, Д. Издателското дело в България . . . , с. 27.

да се увеличава тиражът за сметка на бройките”, за да може да се осигури по-широкото им разпространение.³⁹² Подобна постановка не само се опитва да прикрие реалните проблеми, предизвикани от трансформациите в сферата на книгоиздаването. Тя е показателна и за политиката в областта на цензурата през преходния период – намаляването на разнообразието от заглавия изисква и по-малко усилия за контрол на тяхното съдържание, като едновременно се засилва пропагандното съдържание в достигащите до читателя заглавия.

Национализацията се оказва недостатъчна мярка за постигане на очакваните от държавните и обществените издателства резултати. Повечето от тях продължават да работят като самостоятелни предприятия и да търсят предимно продаваеми заглавия.³⁹³ Създаденото след 1948 г. положение все още не отговаря на принципите, разработени от съветското производство, на което българското все повече се стреми да подражава. В издаването на отделните литературни групи издания, въпреки обзримия обем на продукцията, продължават да се допускат дублирания, които са нежелателни.

За да бъдат избегнати проблеми от подобен характер, съветската практика препоръчва изработването на *държавен тематичен план*, който съставлява общата платформа на производството в рамките на календарната година. В него, предварително се определят параметрите на отделните тематични групи издания, а работата на издателските редакции се свежда до изпълнение на заложеното. Подборът на заглавията при съставянето на плана се извършва с участието на самите издателства и така се създава синхрон в тяхната дейност. Нищо останало извън тематичния план не може да бъде публикувано.

Първият подобен план за издателската дейност в България е изработен за 1951 г. от Главната дирекция на издателствата. Макар да се отчитат сериозните му недостатъци,³⁹⁴ той успява да подчини целия публикационен цикъл на официалната държавна политика. С него се поставя началото на тоталния контрол върху производството на книги в страната. Ролята на издателствата при тази форма на

---

³⁹² *Казасов*, Д. Българската книга през 1949 година. // Полиграфия, II, 1950, № 4, с. 3.

³⁹³ *Ханджиев*, Л. Типизиране на издателствата у нас. // Полиграфия, II, 1950, № 3, с. 3.

³⁹⁴ Планът е утвърден много късно и при изпълнението му се стига до известни отклонения – *Казасов*, Д. Дейността на Главната дирекция през 1951 година. // Полиграфия, III, 1952, № 1, 6 – 7.

контрол е съществена. Те се превръщат в центрове, не просто за рецензиране и редактиране на авторския текст. Обект на дискусията вече стават *намеренията* на автора. Самата процедура по обсъждане и критикуване на текста изхожда от презумпцията, че “аполитична книга няма” и за всяко издание е необходим политически редактор.³⁹⁵

Ликвидирането на частните издателства е само елемент от амбициозната програма на Комитета за наука, изкуство и култура и неговия председател Вълко Червенков, за преустройството на тази сфера от обществения живот по съветски модел. Одръжвяването обслужва по-ефективния контрол върху книгите и обвързва напълно авторите с държавното книжно производство. На мястото на реалните читателски интереси, книгоиздаването в променящата се България, поставя симулакрите на новите обществени строители. Този произвол на властта, спрямо част от българското население, в дългосрочен план ще се окаже само стъпка по пътя към затвореното общество.

3. Книготърговията

Хронологически най-дълго се запазва частната инициатива в областта на търговията с книги. Въпреки това, нейното положение се определя от същите нормативни актове, които засягат и предходните две категории предприятия. Всички заповеди на Дирекцията на милицията през декември 1944 и януари 1945 г. за изземване на “фашистки” книги, се отнасят и за “*разпространителите в цялата страна*”.³⁹⁶ В същото време, Министерството на вътрешните работи издава заповед за контрол върху вноса на печатните произведения, с търговско предназначение.³⁹⁷ Спрени са доставките на немскоезични издания. В края на юни 1945 г. книгите на немската книжарница в София са конфискувани.³⁹⁸

Въпреки това, книготърговската дейност през първите години след 9 септември 1944, показва признаци на истински пазар. Вносът на съветска литература

---

³⁹⁵ **Панчев**, К. За политическото редактиране на книгите. // Полиграфия, II, 1951, № 5, с. 7.

³⁹⁶ Заповед на Началник отдел Държавна сигурност № 1072/10. 12. 1944 г.; № 1073/10. 12. 1944; 1074/10. 12. 1944; 1076/13. 12. 1944; 1091/21. 12. 1944; № 1100/28. 12. 1944 и др.

³⁹⁷ Отечествон фронт, I, № 95, 23 дек. 1944, с. 4.

³⁹⁸ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 43.

започва регулярно да се извършва чрез частното издателство “Т. Ф. Чипев”, което сключва договори с Всесъюзното обединение “Международная книга”.³⁹⁹ Някои от големите издателства като “Хемус” и “Христо Г. Данов” продават своята продукция в собствени книжарници. Книготърговска дейност чрез свои разпространителски мрежи извършват и някои от новите издателства – на ОРПС и “Народна младеж”.

Като цяло възможностите за книготърговия нарастват. Димо Казасов дори определя този процес като “стихийен” и “безконтролен . . . и се стигна до там, че на една улица дълга не повече от 500 метра, каквато е ул. Граф Игнатиев в София, да има 14 книжарници, а общо в София – повече от 500”.⁴⁰⁰ Следвайки условията на пазара обаче книжарниците се разпределят твърде неравномерно. Повечето от тях са откривани в централните части на градовете, а по периферията и в селата, те почти отсъстват.⁴⁰¹

Това състояние на книжния пазар влиза в противоречие с намеренията на КНИК за централизиране на продажбите на книги. В първите месеци от своята дейност Комитетът създава едно държавно предприятие “Чуждестранна литература”, което да извършва *вноса и износа* на книги, списания и вестници за и от България.⁴⁰² То съсредоточава в своя периметър вноса на книги от западните страни и така се преустановява дотогава установената практика на частните организации.⁴⁰³ През 1949 г. предприятието сключва договор за внос на съветска литература с Всесъюзното обединение “Международная книга”.⁴⁰⁴ Връзки със сродни организации “Чуждестранна литература” установява в Румъния, Чехословакия и Унгария.

Едновременно с това, започва и *изземването* на фирмени книжарници, като част от имуществото на ликвидирани издателства. През април 1948 г. КНИК разпорежда да се ускори предаването на магазина, притежаван от издателство

---

³⁹⁹ НБКМ-БИА, ф. 501, а.е. 7, л. 5 – 8, 14, 26, 41 – 42. Договорите са подновявани до 1947 г.

⁴⁰⁰ Казасов, Д. Защо се създаде . . . с. 3.

⁴⁰¹ Реорганизация на издателствата, полиграфическата промишленост и търговията с печатни произведения. // Полиграфия, II, 1950, № 1, с. 4.

⁴⁰² ПМС № 3/26. 4. 1948 (ДВ, бр. 105/7. 5. 1948) Предприятието функционира като отдел на издателство “Наука и изкуство”.

⁴⁰³ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 454, л. 21.

⁴⁰⁴ Пак там, л. 22.

“Христо Г. Данов” на бул. “Цар Освободител” в София.⁴⁰⁵ В средата на август същата година Банка “Коопкредит” заема помещението на книжарницата на издателство “Хемус”.⁴⁰⁶ През март 1949 г. на мястото на книжарница “Факел” в София се открива един от магазините на държавното издателство “Наука и изкуство”.⁴⁰⁷ В края на 1950 г. “Хемус” губи и другата си книжарница на бул. “Сталин” № 56.⁴⁰⁸ Постепенно всички основни ресурси преминават в ръцете на държавата.

Предприетите от Комитета мерки се оказват недостатъчни и в края на 1950 г. създадената малко по-рано Главна дирекция на издателствата, полиграфическата промишленост и търговията с печатни произведения наследява цели 21 разпространителски книжарски мрежи. Дирекцията поема пласмента на книгите чрез свое подведомствено търговско предприятие “Печатни произведения”.⁴⁰⁹

Централизираният модел на управление, към който се стреми Главната дирекция на издателствата, налага ликвидирането на съществуващите търговски отдели към 14-те големи държавни и обществени издателства. Същевременно започва и изграждането на единна държавна търговска мрежа за пласмент.⁴¹⁰ ДТП “Печатни произведения” изгражда клонове в Пловдив, Кюстендил, Хасково, Бургас, Стара Загора, Враца, Русе, Плевен, Велико Търново и други градове на страната. През същата 1950 г. в София са открити нови 8 книжарници за съветска литература. От септември 1951 г. единната държавна книжарска мрежа е утвърдена с решение на правителството.⁴¹¹ В нея влизат 523 книжарници, групирани в 12 окръжни предприятия.

Въпреки реформите в държавната система, частни лица продължават да търгуват с книги. Тяхната дейност обаче се наблюдава и санкционира от държавата. Така например през март 1951 г. комисия на Главната дирекция на издателствата

---

⁴⁰⁵ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 1, а.е. 100в, л. 138.

⁴⁰⁶ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 1, а.е. 100в, л. 23.

⁴⁰⁷ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 454, л. 27. Други 7 книжарници са взети от студентската организация “Менза Академика” – пак там, л. 28.

⁴⁰⁸ НБКМ-БИА, ф. 260, а.е. 8, л. 22.

⁴⁰⁹ ЦДАРБ, ф. 274, оп. 2, а.е. 33, л. 6.

⁴¹⁰ ЦДАРБ, ф. 274, оп. 2, а.е. 33, л. 7. Освен това са премахнати отделите към “Нармаг”, “Наркооп”, “Учтехпром” и разпространителските системи на БКП и Книжсток – *Казасов*, Д. Дейността на Главната дирекция през 1951 година . . . с. 6.

⁴¹¹ *Казасов*, Д. Издателското дело в България . . . с. 28.

извършва проверка в книжарницата на Сл. Г. Бонев на ул. “Бигла” № 34 в София.⁴¹² Няколко седмици по-късно, по сигнал за нерегламентирано разпространение на “вредна” литература, друга комисия обследва ликвидираното издателство “Стоян Атанасов”.⁴¹³ Комисиите имат право да съставят актове и да конфискуват литература.

Контролните правомощия на държавата са засилени от края на месец май 1952 г., когато правото да се търгува на едро с печатни произведения получават Държавното предприятие “Печатни произведения” в София и районните кооперативни съюзи по места в страната.⁴¹⁴ На частни лица се разрешава да търгуват на дребно само ако получат разрешение на отделите “Търговия” към местните народни съвети и цялата им търговска продукция е закупена от държавното предприятие “Печатни произведения”.

Краят на частната книготърговия настъпва през 1954 г. Изземванията на литература от книжарниците в този период вече се ръководи от Главлит.⁴¹⁵ В резултат от направените проверки е установено, че в софийските антикварни книжарници все още се продава “вредна” литература. Много скоро магазините биват национализирани, а на собствениците им не е разрешена амбулантна форма на търговия. Те са принудени да предадат своите стоки в държавните антиквариати.⁴¹⁶

Дори и в условията на пълен държавен контрол върху книжната търговия, реквизициите не престават, макар и да се променят техните мотиви. Един повод за ново изземване дава през февруари 1956 г. посланикът на Югославия в София. Той повдига въпроса за свободните продажби на антититовска и антиюгославска литература в столичните книжарници. В разговора с българското външно министерство са посочени и конкретни заглавия – стихосбирката “Утро над родината” от Ламар и сборникът “25 години “Работническо дело”. Последната книга, “по недоглеждане” дори била подарена на делегация от югославски журналисти, посетили България през 1955 г.

---

⁴¹² ЦДАРБ, ф. 274, оп. 3, а.е. 3, л. 57.

⁴¹³ Пак там, л. 123.

⁴¹⁴ ПМС № 431/27. 5. 1952 (Изв. на Президиума на НС, бр. 50/13. 6. 1952)

⁴¹⁵ ПМС П-40/3. 2. 1954 – ЦДАРБ, ф. 112, оп. 1, а.е. 3, л. 23.

⁴¹⁶ Чичовска, В. ГЛАВЛИТ (1952 – 1956) . . . с. 57.

Като реакция на подадения сигнал Министерството прави свое проучване по въпроса и установява, че визираните от посланика книги не са включени в списъка за изземване на антититовска литература и поради това продължават да се разпространяват. Затова е дадено предложение те да бъдат вписани допълнително и да се направи нова редакция на списъците, като се включат и всички останали необхванати дотогава заглавия с подобно съдържание.⁴¹⁷ Главлит изработва такава “допълнение” още същата година и включва в него 181 броя материали.⁴¹⁸

Така отстраняването на частната инициатива в книготърговията и създаването на държавна книгоразпространителска мрежа благоприятстват експедитивното отстраняване и унищожаване по конюнктурни съображения на големи части от тиражите на някои заглавия, дори без да бъдат уведомени техните автори или съставители. С монополизирането на продажбите на книги се затваря и кръга от административни реформи в сектора. Пълният контрол на държавата върху производството и разпространението на печатни материали е установен. България се отказва от голяма част от книжовната си продукция и се поддава на илюзията, че може да създаде “нова” по съдържание книга. Преодоляването на това заблуждение през следващите десетилетия ще се осъществява много бавно и с променлив успех, в основата на който ще застане способността на самите автори да заобикалят директивно налаганите стандарти в областта на изкуството и науката.

Монополното издателско и търговско право на държавата неминуемо довежда до изменения в статута на авторите. Гласуваният в края на 1951 г. закон за авторското право много ясно представя новата роля, отредена на пишешите. С него на първо място се урежда *“изграждането и разцвета на социалистическата култура”*, а след това интереса на авторите, който се поставя *“в хармония с интересите на народа.”*⁴¹⁹ Логиката, която следва закона приема, че авторството е *“надстройка”*, породена върху базата на социалистически по характер производствени отношения. Правото на авторите в България произтича от *“волята на победилата работническа класа в съюз и начело на трудещите се селяни”* или

---

⁴¹⁷ ЦДАРБ, ф. 1Б, оп. 15, а.е. 681, л. 1.

⁴¹⁸ ЦДАРБ, ф. 112, оп. 1, а.е. 18, л. 55 – 74.

⁴¹⁹ Изв. на Президиума на НС, бр. 92/16. 11. 1951, чл. 1.

“израз на диктатурата на пролетариата”.⁴²⁰ В такъв контекст авторството може да съществува само доколкото *“допринася за укрепване и разширяване на социалистическата база”*. Авторите могат да получават възнаграждение, в установени от държавната власт рамки и в зависимост от *“качеството и обществената ползност на произведението”*.⁴²¹ По такъв начин функцията на автора става силно зависима от политическото управление, собственик на всички средства за публикуване на печатни текстове.

---

⁴²⁰ *Аврамов*, Л. и В. Таджер. Авторско и издателско право ... С., 1956, с. 10.

⁴²¹ Пак там, с. 12.

ГЛАВА IV. БИБЛИОТЕЧНА ЦЕНЗУРА

Мястото на библиотеките, когато говорим за изграждането и структурирането на българското публично пространство, за създаването на гражданско, активно отношение и нагласи към проблемите на обществото, в диахронен план е уникално. От края на 50-те години на XIX в., запазило се като тенденция и след политическата независимост от 1878 г., библиотеките са най-многобройните културни институции, създавани от българите, които в повечето случаи, или пряко поемат функции, нетрадиционни за една библиотека, или се превръщат в интегративни центрове, около които се концентрира културния живот на цяло населено място. Подобно на Западна Европа и в България, обществените читални и библиотеки са мястото, където се формира и политическото възпитание на цели поколения. Библиотеките са средищата, в които израстват много от българските писатели, интелегенти и учители-интелектуалци до Втората световна война (особено онези, които израстват в страната, извън столицата).

Въпреки че политическата цензура в европейските общества през XX век засяга всички форми на културата (независимо от географското разположение и властта, която си присвоява правото да я налага и практикува), концентрацията на цензурно “напрежение” в някои сектори и равнища в социалната структура е значително по-осезателна. Обществените библиотеки са сред онези институции, които неминуемо попадат под наблюдението на всяка цензурна политика. Като хранилища на ръкописи, архиви и печатни материали, издавани и разпространявани от различни лица и организации, често пъти с противоположни гледни точки, техният фонд се оказва една от най-динамичните “арени” в сблъсъка на идеите за свободата и читателския избор. При определени обстоятелства, самите колекции на обществените библиотеки биват използвани от политическата администрация и поставяни в услуга на водената от държавната власт политическа линия в сферата на културата и пропагандата.

Библиотеките по своята системна структура позволяват голяма вариативност в действителното скриване на текстове от вниманието на читателите. Те са институции, чиято ефективност зависи от натрупванията на библиотечни

материали и от усъвършенстването на създадената информационна кохеренция. Цензурата в този случай, се явява преграда и вмешателство в процеса на обогатяването, организирането и използването на книжовните ресурси в *обществената* библиотека, които вече през XX век по дефиниция принадлежат на цялото общество. Това обстоятелство дава възможност да се откриват форми на цензура във всички дейности, без изключение, характерни за редовното функциониране на една библиотека: комплектуване, каталогизиране, предметизиране, обслужване и т. н.

Така разгледан, принципът за ограничаване на достъпа, валиден и поради това избягван в държавите с демократично управление, започва да се използва максимално за нуждите на изолационизма в затворените общества. Сред тези, които достигат идейно и емпирично най-чистия вариант, са тоталитарните режими през XX век. Прилагането на този принцип, придобива застрашителни за четящите хора размери, във времето на немския националсоциализъм (респ. италианския фашизъм) и екстензивно нараства от края на 40-те години, когато много държави в Източна Европа по силата на окупационните зони на влияние на страните победителки във Втората световна война, започват изграждането на сталински модел на социалистическо общество. Радикалните офанзивни действия спрямо консервативни (в смисъл отдаващи значение на миналото) по своята същност и предназначение институции, каквито са библиотеките целят “фалшифициране” на индивидуалната читателска среда и заменянето ѝ с монолитната конструкция на “наивния колективизъм”⁴²².

В изложените тук характеристики на библиотечната цензура, традиционно разбирана като отклоняване или направо скриване от вниманието на читателите на определени библиотечни притежания, които използват мотивите на субективната преценка на един или група библиотекари⁴²³ или в резултат от правна санкция върху една или друга публикация, ще бъде пренебрегнато. В годините 1944 – 1956 степента и силата на външната интервенция в “живота” на

---

⁴²² Терминът е на Карл *Попър*. Някои проблеми на новите демокрации. С., 1993, с. 56. Под *наивен колективизъм* Попър разбира вярата в емпиричното съществуване на отделните социални общности и колективи.

⁴²³ В годините след 9. 9. 1944 този вид цензура съставлява нищожен дял от цялостното ограничаване на четенето в библиотеките и е трудно да бъде разграничена нейната честота и резултатност.

библиотеките в България, добива невиджани размери. Библиотечната политика, теоретизирането на въпросите и проблемите в сферата на библиотечното дело и всекидневната дейност в българските библиотеки, все повече излизат от правомощията на библиотекарите. Влиянието на служителите за развитието на библиотечните колекции трайно започва да се трансформира в безусловно подчинение в името на общите социални ангажименти на институцията.

В рамките на наблюдавания период, понятието “библиотечна цензура” в България включва няколко вида *намеса на политическата власт* в работата на обществените библиотеки. Затова тя следва да се разглежда като една от формите на правителствена цензура, която оперира с административни актове и цели ограниченото ползване на данни в определени области на обществената активност, окачествявани като “държавна” или “военна” тайна, като “вредни” или “неприемливи” политически учения и теории, като “нарушаващи обществения морал” и пр. Намесата отвън се стреми да предизвика ценностно диференциране и класифициране на библиотечните фондове. Тя търси своите опори в идеята за “организиращата роля на книгата”, която може да бъде полезна, но със същата сила да насочва читателя в посока, желана от “класовия враг”⁴²⁴. Такава постановка изисква от всяка библиотека внимателно да построи своята структура.

Втората половина на 40-те и началото на 50-те години на XX в. е време на организационното реструктуриране на българската библиотечна система по модела, разработен и апробиран в съветски условия, твърде различни и като културна традиция, и като ценностно отношение към книгите и библиотеките. Всички публикации в областта на теоретичното библиотекознание в България, през този период, задължително съдържат възхвала за успехите, постигнати в Съветския съюз. Българските библиотечни специалисти черпят идеи за развитие, дават примери и се аргументират със статистически данни от съветската действителност. Образци за ново отношение към библиотечната работата също се търсят “на изток” – независимо дали става дума за практика с читателите, изграждане на библиотечните мрежи, справочните услуги, библиотечното книгозаемане,

---

⁴²⁴ *Крупска*, Н. За библиотечното дело. С., 1984, с. 76.

библиографската класификационна схема или квалификацията на библиотекарите.⁴²⁵

След 1945 г. българските обществени библиотеки започват да се развиват на базата на натрупания опит в съветското библиотечно дело от 1917 г. насетне. Този опит определя и перспективите, върху които се концентрират библиотечните стратегии на всички държави, тръгнали по пътя на “народната демокрация” след края на войната. Следвоенното бъдеще на библиотеките в Полша, Чехословакия, Унгария, ГДР, Румъния и България е белязано от идентични промени, макар и настъпили не съвсем едновременно.⁴²⁶ За да се разбере тази промяна, настъпила в характера и на българското библиотечно дело, която благоприятства и стои в основата на всички цензурни мероприятия, е необходимо да бъдат изведени основните характерни черти на *социалистическия библиотечен модел*, формулирани в множество изказвания и публикации на В. И. Ленин⁴²⁷ и доразвити от Надежда Крупска⁴²⁸.

Съветското влияние довежда до трансформация в социалните функции и значение на публичните библиотеки, която може да се проследи в няколко аспекта. На първо място, те произтичат от идеите на Ленин за необходимостта от силно изразен **държавен патронаж** над библиотеките. Собствеността и финансирането, според него, трябва да принадлежат на държавата, за да може тя да осигури общодостъпни и безплатни книги на населението⁴²⁹. Това трябва да се осъществи чрез одържавяването на обществените библиотеки и национализирането на частни сбирки. Веднъж поставени под прякото разпореждане на централната власт,

---

⁴²⁵ *Филипов*, Р. Насоки на съвременната съветска библиотека. // Читалище, XXVI, 1948, № 6, 375 – 381; *Савова*, Е. Библиотеките в Съветския съюз. // Изв. ДБВК (1952), 1, 1953, 11 – 36; *Боров*, Т. Библиотечно дело в СССР. // Год. ББИЕП (1947 – 1951), 2, 1953, 1 – 37. Промяната по съветски образец е тезисно разработена в серия лекции, предназначени за библиотекарските курсове в страната, които са отпечатани циклостилно през 1953 г. – ЦДАРБ, ф. 1137, оп. 1, а.е. 1712 – 1728.

⁴²⁶ В Полша, ГДР и Румъния началото на съветско влияние започва още във военновременния период, докато в България то започва да се прилага едва от началото на 50-те години.

⁴²⁷ Програмната книжка за всички специалисти е публикувана от Н. Крупска под заглавие “Какво е писал и говорил Ленин за библиотеките”. Тя излиза на български език като издание на Българския библиографски институт през 1949, на унгарски е публикувана през 1953, а в ГДР – през 1956.

⁴²⁸ Изказванията и твърденията на Крупска са отпечатвани предимно на страниците на списание “Красный библиотекар” през 30-те години на XX век.

⁴²⁹ *Крупская*, Н. В полном указании Ленина о библиотечной работе. // Красный библиотекар, XV, 1937, № 1, с. 21 и сл.

огромното количество от наличните в държавата книги, се превръщат в оръжие на нейната пропаганда. Същевременно директивите на правителството, отнасящи се до комплектуването и прочистването на библиотечните сбирки, засягат всички съществуващи на държавната територия книжни колекции (в някои случаи дори и частните).

Създаването на нови библиотеки също е сред изключителните прерогативи на държавата. Чрез свой оторизиран орган, чиито наименование и административна субординация могат да се изменят през годините,⁴³⁰ “властта на народа” упражнява идейното ръководство и развитие на библиотечното дело в страната.⁴³¹ Библиотеките в по-големите населени места на България, по съветски образец, от народни, общински и градски стават “държавни” и образуват ядрото на новата система от общодостъпни библиотеки. С такива се сдобиват градове като Бургас, Варна, Свищов, Димитровград, Добрич, Плевен, Сливен и др. Броят на библиотеките в страната нараства екстензивно. Наблюдаваните от статистиката през 1948 г. 2 844 библиотеки за цялата страна достигат 9 111 през 1952 г.⁴³²

Втората група идеи е свързана с изграждането на единна **мрежова структура** на библиотеките, с всички произтичащи от това зависимости на единиците в системата. Мрежовият принцип на организация, се извежда от стремежа за централизиране на общественото обслужване⁴³³, за поддържане на планомерност в изграждането на библиотечната инфраструктура и за координиране (т. е. лесно контролиране) на дейности като комплектуване на библиотечните колекции и книгообмен. Изграждането на мрежи от различни по функции библиотеки и обединяването им в единна система е свързано с “отварянето” на отделната колекция към останалите. Това позволява проследяване на наличностите и набавянето на нови постъпления във всяка библиотека поотделно и

---

⁴³⁰ В Полша публичните библиотеки са подчинени на Министерството на образованието; в Чехословакия на Министерството на информацията; в Унгария – на Националния център за библиотеките (осн. през 1948); в България – на Министерството на пропагандата, а след 1948 г. – на КНИК.

⁴³¹ *Сукманджиева*, М. Състояние и задачи на библиотеките в нашата страна. // Изв. ДБВК (1953), 2, 1955, с. 41.

⁴³² ЦДАРБ, ф. 143, оп. 9, а.е. 157, л. 25.

⁴³³ Този принцип е заложен в Декрета на СНК за централизацията на библиотечното дело в РСФСР. – цит. по *Крупская*, Н. Какво е писал и говорил Ленин за библиотеките. – С., 1949, 28 – 29.

благоприятства централния контрол върху състава на държавния библиотечен фонд.

Идеологическата активност на библиотеките се свързва преди всичко с преодоляването на “буржоазното” и “фашисткото” наследство, което най-вече означава борба с принципа за “обективност” и “безпристрастност” в библиотечната дейност и йерархизиране (което включва “класово-партийно” оценяване и прочистване) на библиотечните фондове от “непрогресивна” литература. Политическата ангажираност е най-важната характеристика на библиотечната институция в социалистическото общество, в това число и българското. На библиотеките се отрежда мястото на първоразредни “помощници” в борбата на идеологическия фронт. Те са арена на остра класова борба, която изисква във всички свои дейности – обслужване на читателите, обработка и хранение на фондовете, библиографска дейност и т. н. – библиотекарите да прилагат принципа за комунистическа партийност.

Прилагането на тези постулати в отделните “народнодемократични” държави става, както по линия на прякото влияние, с изпращането на съветски инструктори, така и по пътя на междудържавния културен обмен. В **Полша**, по силата на Декрета за библиотечното дело от 17 април 1946 г., изграждането и развитието на националната библиотечна мрежа се възлага на Главната дирекция на библиотеките (Naczelna Dyrekcja Bibliotek)⁴³⁴ при Министерството на образованието. Тя упражнява контрола върху всички библиотеки в страната, с изключение на частните, към Католическата църква и на останалите християнски деноминации. Министърът на образованието има на разположение съвещателен орган – Държавен библиотечен съвет (Państwowa Rada Biblioteczna) – включващ представители на научните дружества, висшите училища, библиотеките, профсъюза на учителите, съюза на писателите и др., който обсъжда проблемите на мрежата от библиотеки, чиито брой бързо нараства.⁴³⁵

---

⁴³⁴ Дирекцията е основана през 1946 г. и е трансформирана в агенция към Министерството на културата и изкуството през 1949 г. – *Терешкович*, Н. Библиотечное строительство в народно-демократической Польше. // Библиотекарь, 1949, № 11, с. 21.

⁴³⁵ *Терешкович*, Н. Цит. съч., 20 – 26; *Кирова*, Е. Организация на библиотечното дело в демократична Полша. // Изв. ДБВК (1952), 1, 1953, 37 – 46; *Polish libraries after World war II.* //

Добре развитата в библиотечно отношение **Чехословакия** също “копира” много от чертите на съветския модел. Довоенната работа на библиотеките е подложена на унищожителна критика от марксистко-ленински позиции, особено след конгреса на библиотекарите през май 1948 г. в Бърно.⁴³⁶ В неговите решения дори се посочва необходимостта от изземване на произведения, “травещи съзнанието на хората” включително от обществените библиотеки. Единният контрол по отношение на общодостъпните библиотеки се възлага на Министерството на информацията, а училищните, научните и специалните, се ръководят от Министерството на училищата и просветата⁴³⁷.

В Чехословакия започва изграждането на множество партийни библиотеки (носеци името на Клемент Готвалд). В библиотечната техника (с препоръчителен характер) на т. нар. “свободен избор” на книгите, прилагана в библиотеките от държавната мрежа, се предлага само “прогресивна” литература. През 1951 г. е отделена т. нар. Народна библиотека, която поема функции, сходни с тези на съветската Книжна палата.⁴³⁸

Съветското влияние намира добра почва и в **Румъния**. По брой на библиотеките в различните мрежи, които се изграждат още през 40-те години, това е страната, която отбелязва най-голям “скок”. Увеличението само на профсъюзните библиотеки е показателно – от 80 през 1945 г. на 3400 през 1947 г. След 1947 г. е създадена и мрежата на масовите библиотеки, която подпомага опитите за намаляване на високия процент на неграмотните. Откриването на библиотеки в Румъния се засилва особено след 1949 г. като само държавните селски библиотеки

Bieńkowska, Barbara and Halina Chamerska. Books in Poland : Past and Present. Weisbaden, 1990, 80 – 82.

⁴³⁶ *Zika*, J. Funkce knihoven v socialismu. // *Knihovna*, 1948, № 3, 77 – 79; *Drtina*, J. Studijní knihovny a jejich úkoly. // *Knihovna*, 1948, № 3, 82 – 84.

⁴³⁷ *Евтеева*, З. Библиотеки Чехословакии. // *Библиотекарь*, 1949, № 10, 35 и сл.

⁴³⁸ *Топалова*, Т. Организация на библиотечното дело в НР Чехословакия. // *Изв. ДБВК* за 1952, 1, 1953, с. 60.

достигат над 10 000⁴³⁹, а цялостната библиотечна система през същата година се състои от 30 390 библиотеки⁴⁴⁰.

В ГДР централизацията и мрежовата структура на библиотеките също се изграждат не без участието на съветски специалисти. Директивите и разпоредбите, свързани с работата на публичните библиотеки са приоритет на Министерството на културата, а от 1954 г. започва работа Централния институт по библиотечно дело в Берлин.⁴⁴¹ “Преодоляването” на военните разрушения и прочистването на библиотеките от “милитаристична” и “фашистка” литература са сред първите мерки в новосъздадената държава, извършени от немските библиотекари с помощта на съветските им колеги. На мястото на прочистените книжни фондове започва да се събира и предлага на читателите забранявани дотогава автори на марксистко-ленинска и хуманистична немска литература.⁴⁴²

В новите условия, библиотеките от звена, обслужващи изключително своите читатели, се променят, като в зависимост от институционалното си подчинение, развиват потенциала си на организации с агитационни и пропагандни функции. Изграждането на “идейно” развитото общество, изисква от тях да поемат инициативата за политическа просвета на населението, което да се извършва постоянно и планово.

Степента на политизиране на отделните нива в библиотечните мрежи се обвързва със строгата им съподчиненост, както помежду им, в рамките на системата, така и по отношение към висшестоящите държавни органи. Крайната цел, към която се стреми социалистическата библиотечна практика, е централно направлявана група от мрежи, изградени по видов признак, които провеждат разяснителната работа сред обществото, по водената от Партията и правителството външна и вътрешна политика.

---

⁴³⁹ *Исаков*, М. Големи успехи на библиотечното дело в НР Румъния. // Бюлетин на ДБВК, I, 1954, № 7, 5 – 11; *Михайлов-Добрев*, Г. Относно неотложните проблеми на българското библиотечно дело. // Изв. ДБВК (1953), 2, 1955, с. 65.

⁴⁴⁰ Числото е взето от *Romanian Libraries after World War II*. // *Encyclopedia of Library and Information Science*, V. 26. NY, Basel, 1979, p. 111.

⁴⁴¹ ЦДАРБ, ф. 1137, оп. 1, а.е. 872, л. 4.

⁴⁴² *Краузе*, Ф., Х. Рётч. Развитие социалистическото дело в ГДР и Ленинское наследие. // Библиотекостроение и библиография за рубежом, № 80, 1980, с. 3.

Българските библиотеки

До 1944 г. в България съществуват изолирани случаи на несвободно ползване на библиотечни материали. Дирекцията на полицията извършва обиски и изземва литература с политически мотиви⁴⁴³. Библиотеките в страната не комплектуват целенасочено марксистка литература и рядко закупуват съветски издания⁴⁴⁴, но в резултат от активната преводаческа работа на политически дейци като Георги Бакалов и Димитър Полянов литература с болшевишко съдържание се издава и разпространява сред привърженици на социализма и социалдемократията още в годините преди Първата световна война. Нетърпимостта към левите издания се засилва едва след 1923 г., когато властите се опитват чрез санкции и забрани да ограничат разпространението им, включително и чрез библиотеките.

На 9 септември 1944 г. в България съществуват около 4 500 библиотеки, от които реално действащи са близо половината. По-голямата част от тях са читалищни и училищни. Техният фонд се състои предимно от детска, художествена, научнопопулярна и развлекателна литература. В сбирките преобладава литературата от българската, руската и западноевропейската класика, списания за деца и възрастни, юбилейни сборници, годишници и издания на различни професионални дружества и организации. Не рядко попадат и издания с пропагандно съдържание – брошури, отпечатани в големи тиражи, речи на български държавници от 20-те и 30-те години на XX век, портрети и книги, посветени на царското семейство. С малки изключения, училищните и читалищните библиотеки не притежават особено богати фондове, но в повечето случаи създаването им е резултат от действителна необходимост и отразява реалното ниво на грамотност на населението по места (което е по-ниско спрямо това в Унгария или Чехословакия, но по-високо от нивото в Румъния).

В края на 1944 г., като последица от войната, работата на българските библиотеки е силно разстроена. Напълно изгарят няколко библиотеки в София – на

---

⁴⁴³ *Павлов*, И. Реакцията в народното читалище. // Читалище, XXIII, 1944, № 1, с. 19; *Иванов*, В. Читалищата през време на фашизма. // Отечествен фронт, № 282, 4 авг. 1945, с. 6.

⁴⁴⁴ *Каракостов*, С. Най-здравото гнездо на фашизма. // Народ, № 71, 25 дек. 1944, 1,2; *Стефанова*, Й. Вичо Иванов : [Лит. анкета]. – С., 1981, с. 35.

Етнографския музей, Общинската градска библиотека и нейния детски филиал, библиотеката на дружество БИАД, на Славянското дружество, при читалищата “Наука” и “Емил Шекерджийски” и библиотеката на Св. Синод на Българската православна църква. При бомбардировките частично са повредени и изгарят книжни притежания от почти всички библиотеки в столицата. Разрушени са сградата на Народната библиотека и помещенията на библиотеките при Министерството на правосъдието и при Главната дирекция на железниците.⁴⁴⁵

Народната библиотека спасява най-ценните си сбирки от ръкописи, редки и старопечатни книги, Ориенталския фонд и Българския исторически архив, които са изнесени преди нападенията над града, но понася сериозни щети. Фондът от следосвобожденските издания е частично унищожен, а библиотеката губи всичките си каталози. Временно настанените книги в подземията на Съдебната палата се нуждаят от повторна обработка и организация. Новостроящата се сграда, започната през 1941 г., е леко повредена, но довършването ѝ отнема повече от осем години. Работата по сградата измества на първо време вниманието от всички останали въпроси на новото библиотечно строителство.⁴⁴⁶

Въпреки немалките загуби на библиотечни фондове, след войната, България получава в наследство много повече, отколкото други държави, останали в съветската сфера на влияние. В сравнение с Полша и ГДР, където през 1945 г. почти не може да се говори за библиотеки⁴⁴⁷, а също и с Югославия, по чиято територия се водят военни действия и тлеят разрушителни междуетнически конфликти, а в националната библиотека в Белград изгаря всичко, събрано в продължение на десетилетия, България излиза от войната почти невредима. До 1949 г. Румъния също значително изостава в библиотечно отношение.⁴⁴⁸

---

⁴⁴⁵ **Божинова**, Б. Анкета за състоянието на библиотеките и на библиотечния персонал в България в края на 1945 година. // Год. ББИ, 1, 1948, 392 – 404.

⁴⁴⁶ **Панайотов**, И. Изпитанията на Народната библиотека от англо-американските бомбардировки през 1944 г. // Библиотекар, V, 1958, № 11, 60 – 64. Документално и в детайли описва възстановителния процес тогавашния директор Тодор Боров – **Боров**, Т. Как бе завършена Народната библиотека. // Боров, Т. Стъпки по пътя на един дълголетник 1901 – 1991. С., 1992, 253 – 283.

⁴⁴⁷ **Михайлов-Добрев**, Г. Относно неотложните проблеми на българското библиотечно дело. // Изв. ДБВК (1953), 2, 1955, 64 – 65.

⁴⁴⁸ В средата на 50-те дори ще се признае, че “*завареното наследство от общодостъпни масови библиотеки в малките градове и селата бе сравнително по-добро, отколкото в Румъния, Полша,*

Загубите за България от войната, се изчисляват на около 150 000 тома.⁴⁴⁹ За сравнение – в Чехословакия изгарят над 5 000 000 т., а в Полша загубите са от порядъка на 15 млн. т. Националната библиотека във Варшава загубва безвъзвратно почти всички ръкописи и старопечатни книги, цялата колекция от шампи, музикални колекции и географски карти, а онова, което е запазено е в пълен безпорядък.⁴⁵⁰ Това дава една сравнително добра картина на старта, от който започва изграждането на социалистическата библиотечна система в България, неоснователно пренебрегван от анализатори на нейното състояние.

За разлика от страни като Унгария, където се стига до закриване на обществени библиотеки, в България не се пристъпва направо до подобни крайности.⁴⁵¹ Въпреки това започва сериозно раздвижване на фондове от книги, предизвикано от политическата ситуация в страната. Главната причина е, че съставът на библиотечните фондове не отговаря на програмата на Отечествения фронт за социални реформи, включително в образователната и културната област. В него например се оказва нищожен процентът на марксистката литература, пренебрегвана дотогава от повечето издателства. Единични са и съчиненията, написани в духа на “социалистическия патриотизъм” и “пролетарския интернационализъм”. Българските писатели и преводачи, чиито книги изпълват хранилищата, все още не са наясно със съотношението между “националната форма” и “социалистическото съдържание”. Повечето научни разработки следват западни, “формалистични” методологии, а във философията – Маркс е само един от многото създатели на обществени теории.

Що се отнася до художествената литература – преводната в голямата си част е “порнографска” по стандартите на новата власт, а от българската – във

Чехословакия и Унгария. Читалищните библиотеки, създадени от нашия народ в миналото, представляваха богата почва за по-нататъшното развитие и процъфтяване на нашето библиотечно дело” – *Калайджиева*, К. Днешното състояние и проблеми на перспективното развитие и планиране на масовите общодостъпни библиотеки у нас. // Изв. ДБВК (1955), 4, 1957, с. 8.

⁴⁴⁹ ЦДАРБ, ф. 1137, оп. 1, а.е. 988, л. 44.

⁴⁵⁰ *Biblioteka Narodowa w latach 1945 – 1956*. Warszawa, 1958, 231 – 232.

⁴⁵¹ Като се направи уговорката, че са закрити библиотеки на немските и италианските дружества и училища в страната и сбирките на руските белоемигрантски дружества, които прекратяват дейността си по силата на заповед № 185/17. 11. 1944 на МВР и НЗ. Цялото им имущество е предадено на Дирекцията на народната милиция – тези действия са в изпълнение на чл. 7 от споразумението за примирие със СССР, Великобритания и САЩ от 28. 10. 1944 г.

фондовете на масовите библиотеки са представени много от “великобългарските шовинисти”. Детските книги и списания са изпълнени с образите на принцове, принцеси, благородници и т. н. Учебниците и историческите съчинения са в духа на “буржоазния национализъм”.⁴⁵²

Библиотеките в довоенна България не са онези идеологически учреждения, каквито трябва да бъдат, като опорни пунктове в работата на отечественофронтските комитети. Това поставя пред партийните активисти и институциите на народната власт проблема за съдържателната подмяна на книгохранилищата. От успешното разрешаване на тази задача зависи надеждното загърбване на миналото и популяризирането на марксистко-ленинската просвета сред четящите българи.

Но в края на 1944 г. БРП/к/ все още е неспособна да овладее цялата държавна власт и да наложи като единствена своята политическа доктрина. Моментът за решителната схватка с “опортюнистите”, “малодушните капитуланти”, “диверсантите” и “социал-империалистите” – термини, с които борави партийната пропаганда – още не е настъпил. Затова пък той е изключително подходящ за нанасяне на решителен удар и “справяне с буржоазията” – едно от базовите условия за победата на пролетарската диктатура, заложено още в Комунистическия манифест почти сто години по-рано.

И първата проява на народнодемократичната власт, която пряко засяга библиотеките, са започналите шумни процеси за унищожаване на “класовия враг”. В хода на провеждането им се стига до реквизицията на частни колекции от книги, с което се отнема правото на лична библиотека дори на наследниците на осъдените на смърт български политици и общественици.

---

⁴⁵² С терминология като тази всички статии и анализи, посветени на въпроса за наследените издателска продукция и библиотечни фондове на 9. 9. 1944 – *Павурджиев*, В. 9 септември и новите задачи на читалището. // Читалище, XXIII, 1944, № 1, 14 – 16; *Ханджиев*, Л. Най-близки задачи на книгоиздателствата. // Полиграфия, I, 1949, № 2, 4 – 5. Повечето квалификации преповтарят официални документи или политически речи, най-използваните от които са тези на Вълко Червенков.

Конфискация на лични библиотеки

В рамките на понятието библиотечна цензура в България през разглеждания период, на първо място се включва изземването на личните библиотеки на български граждани, получили присъда от т. нар. народен съд, създаден на 6. 10. 1944 г. (освен регентите, министрите, депутатите, висшите военни и дворцовите съветници, подсъдими са и много интелектуалци). Те влизат в сила през първите месеци от управлението на Отечествения фронт (1944–1945 г.) и довеждат до реквизирането на някои ценни частни колекции. Превръщането им от лични притежания в държавна собственост и по-нататъшната им съдба са уредени в т. 7 от Наредба № 10/8. 6. 1945 г. на Министерството на пропагандата. Библиотеките на осъдените лица са запечатани и описани от органите на народната милиция, под надзора на Народната библиотека в София, която със специално постановление на МС № 9⁴⁵³ от същата година, получава пълното право да се разпорежда с тях. В края на 1945 г. НБ в София преминава на подчинение на Министерството на пропагандата и се включва в кръга на идеологически ангажираните институции.

Конфискуваните частни библиотеки, сред които са тези на ген. Христо Луков, А. Попов, д-р Н. Минков, Царската и др., до към края на 1947 г. възлизат на 46 748 т.⁴⁵⁴ През 1948 г. голяма част от царската сбирка – преди всичко естественонаучната литература – е прехвърлена в библиотеката на Българската академия на науките. През същата година ЦБ на БАН поема и други конфискувани библиотеки – на осъдените проф. Александър Цанков, Дамян Велчев, проф. Николай Долапчиев и др.⁴⁵⁵

Обобщена картина на количествените измерения на конфискацията се съдържа в отговора на началничката на управление “Културно-просветни институти и художествена самодейност” към КНИК – Мария Сукманджиева от 4.

---

⁴⁵³ ДВ, бр. 27/3. 2. 1945; коментар на мотивите за предприетите конкретни действия дава **Бояджиев**, Х. Нови приноси към просветното ни законодателство след 9 септември 1944. // Училищен преглед, XLIV, 1945, № 1 – 2, с. 125.

⁴⁵⁴ **Калайджиева**, К. Материали за историята на Народната библиотека Св. св. Кирил и Методий 1944 – 1978. – С., 2003, с. 205.

⁴⁵⁵ **Ралева**, О. и М. Радославова. Библиотеката при БАН след 9 септември 1944. // Изв. ЦБ при БАН, № 1. С., 1959, с. 22 и сл.

7. 1953 г. до Комитета за приятелство и културни връзки с чужбина. Информацията е изпратена във връзка със запитване, постъпило от Дирекцията на народните библиотеки в Будапеща, за споделяне на натрупания опит при работата с подобни сбирки. В писмото се казва:

“частните библиотеки на враговете на народа, осъдени по Закона за народния съд със специално разпореждане на Министерския съвет се предадоха на Държавната библиотека “ В. Коларов”. Това беше възможно, тъй като такива библиотеки у нас имаше твърде малко – десетина библиотеки с общ фонд около 60 000 – 70 000 тома. Книгите се включиха като част от книжния фонд на библиотеката. Някои от тях, с фашистко съдържание, грубо реакционни и т. н., се отделиха в специалния фонд, от който могат да се ползват определен кръг читатели.”⁴⁵⁶

Реалният брой на конфискуваните книги е трудно да се установи, но дори и тези цифри говорят, че “твърде малко” е относително понятие. Ако се вземе предвид факта, че фонда на Националната библиотека на България, която е една от най-големите в страната, в края на 1944 г., преди изземването, възлиза на 221 796 единици (включително Българския исторически архив), то цитираните по-горе числа не са пренебрежими.

Прочистване от “вредна” литература

Най-забележимо място сред проявите на библиотечната цензура в народнодемократична България заемат проведените акции по прочистване на фондовете на обществените библиотеки. Тяхната честота дава основания да се говори за постоянен процес на “филтрация”, който включва целенасочено и систематично унищожаване на големи масиви от книги и периодични издания. Прочиствания на едни и същи библиотеки се извършват многократно и на места стигат до абсурди. Те се провеждат, подобно на чистките в съветските библиотеки

---

⁴⁵⁶ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 9, а.е. 128, л. 203.

през първите години след Октомврийската революция от 1917 г.,⁴⁵⁷ от идеологически позиции. Всички действия се мотивират от стремежа да се заличат цели сектори от интелектуалната продукция на буржоазната литература, наука, педагогика и т. н.

Прочистването на библиотеките се извършва в период на реформа в схемите на управление на всички социални области, пряко свързани с тяхната работа: образование, научна дейност, книгоиздаване, книгопечатане, търговия с нова и антикварна литература. Одържавяването на книжния сектор, във всичките му производства и услуги, създава условия за тотален контрол върху новата книжна продукция, която постъпва във фондовете на обществените библиотеки. Това предполага и решаването на въпроса за “идейната чистота” на книжните фондове в градските, общинските, селските, военните (в казарми и военни клубове), кооперативните, дружествените и ведомствените библиотеки, които непосредствено моделират читателското поведение на “трудещите се”. В тази насока особено внимание се обръща на фондовете от книги, предназначени за подрастващите читатели, а това за България в края на Втората световна война са най-вече сбирките на читалищните и училищните библиотеки.

Първите стъпки за изнемване на книги са описани най-точно в доклад на Рубен Леви – завеждащ отдел “Пропаганда и агитация” към ЦК на БРП (к) до отговорния за същия ресор секретар на ЦК, Вълко Червенков. Фактите са изложени в хронологичен ред:

“. . . 1. Министерството на пропагандата е изпратило окръжно до областните инспектори на пропагандата за изнемване от публичните библиотеки на фашистката литература, указана в специален списък, който съдържа повече от 700 заглавия

2. Изпратени са 2 представители на министерството в областните центрове, за да проконтролират изпълнението на окръжното.

3. Изпратено е окръжно и от Върховния Читалищен Съюз до неговите клонове за пълно прочистване на читалищните библиотеки от фашистка литература.

---

⁴⁵⁷ *Глазков, М.* Чистки фондов массовых библиотек в годы советской власти (октябрь 1917 – 1939). – М., 2001, 8 – 29.

4. Списъка на Министерството на пропагандата се изпраща до всички издателства и книжарници с указания да прочистят и складираат на определено място иззетата литература. За проверка на това се предполага да бъдат използвани и органите на Милицията.

5. Подготвят се окръжни от Министерството на просветата и Съюза на работниците по просветата за прочистване на училищните библиотеки.

6. Подготвят се специални писма от Агитпропа на ЦК и Култпропа на Националния комитет на ОФ, а също от ЦК на РМС до нижестоящите отдели да вземат активно участие за провеждането и проверката на изпълнението на тези мероприятия . . . ”⁴⁵⁸

Както се вижда от цитирания документ прочистването на библиотеките от “вредна” литература, непосредствено след съставянето на първото правителство на ОФ, се превръща в организирано и постоянно задължение на централните органи на държавната власт, а постоянното му изпълнение се възлага, както на министерски чиновници, така и на партийни функционери, местни администратори и дори на самите библиотекари и техните преки началници. Още в първите дни след 9 септември правителството на ОФ издава своето 12-то лаконично постановление⁴⁵⁹, в което се заявява, че държавата ще иззме от всички лица и места книгите “с прогермански и изобищо фашистки и расистки характер, както и книгите написани против Съветския съюз и свободолюбивите народи”.

Постановлението е издадено с намерение да се подобри международното положение на България преди сключването на Съглашението за примирие⁴⁶⁰ с държавите от антихитлеристката коалиция. С неговото изпълнение трябва да бъдат заличени следите от профашистката ориентация на страната, отразена в печатните издания, излизали до края на август 1944 г. Това налага предприемането на бързи действия, с които да се покаже решимостта на новото правителство да се справи с проблема. Но съдбата на Постановлението ще се окаже по-дълготрайна и то се превръща в основен административен акт, използван като основание за редица

---

⁴⁵⁸ ЦДАРБ, ф. 1Б, оп. 15, а.е. 75, л. 1. – докладът е озаглавен като “справка” и е от 10. 8. 1945 г.

⁴⁵⁹ ДВ, бр. 225/13. 10. 1944 г. България подписва Съглашението в Москва на 28. 10. 1944 г. По силата на чл. 8 българското правителство вече се задължава да продължи прочистването.

⁴⁶⁰ Текстът на споразумението е публикуван във в. Отечествен фронт, № 48, 30 окт. 1944, с. 1.

поднормативни документи, дали началото на кампании за прочистване в библиотеките чак до края на 40-те години.

Текстът на 12-то Постановление отваря широка рамка за действие, но успешното му изпълнение трябва да се разгърне по места, само след съобразяване с границите на поставената задача. Такива поне са намеренията на специализирания държавен орган, новосъздаденото Министерство на пропагандата, който трябва да проследи прочистването на библиотеките. Както отбелязва и Весела Чичовска цензурните акции, предприети по линия на централната власт *“не са свързани с разгърнатия се в страната през първите седмици след 9 септември 1944 г. терор...”*⁴⁶¹ Разразилите се произволни действия по места са неочакван проблем пред управляващите, с които те не успяват да се справят.

Първата важна задача, която Министерството на пропагандата трябва да разреши в това направление е да се идентифицират изданията, с “профашистка” ориентация. Затова в 10.30 часа на 15 ноември 1944 г.⁴⁶² в сградата на Министерството е свикана комисия, която да изработи списъци на книгите, отговарящи на категориите, определени в 12-то ПМС. В началото се предвижда да се включат представители на Дружеството на педагозите, на Съюза на учителите и професорите в България⁴⁶³, на Съюза на българските писатели, на Съюза на книгоиздателите, както и на Философското, Географското и Историческото дружества.⁴⁶⁴

Широката разгласа на първите проверки и прочиствания на библиотечни фондове в страната показва, че правителството на Отечествения фронт възнамерява да извлече от крайния резултат на кампанията от една страна външнополитически позитиви, а от друга, да притисне максимално вътрешните си опоненти и по този начин предотврати всякакви опити за противопоставяне от страна на опозиционните партии. Официалният характер на кампанията от 1945 г. трябва да

---

⁴⁶¹ Чичовска, В. ГЛАВЛИТ (1952 – 1956) . . . с. 40.

⁴⁶² Заседанието се предвиждало за 8 ноември, но вероятно поради липса на достатъчно време да се уведомят всички организации, до които била отправена покана за участие със свой представител, то се състояло седмица по-късно.

⁴⁶³ От 1944 приема наименованието Съюз на работниците по просветата (СРП).

⁴⁶⁴ Писмо № 659/11. 11. 1944 на началника на служба “Пропагандни материали” при МП – ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 86, л. 3.

покаже пред обществото, положителния ефект от унищожаването на книги и периодични издания.

За да изпълни своите задачи, като политически апарат на правителството на Отечествения фронт, Министерството на пропагандата получава фискален и подведомствен ресурс от Министерството на външните работи и изповеданията, от Министерството на народната просвета и от Министерството на железниците, пощите и телеграфите. През декември 1945 г. към него са прехвърлени и народните библиотеки,⁴⁶⁵ с наличния им щат, служби, личен състав и бюджет. Така се формира апарата на първия официален орган на отечественофронтовската власт, който е натоварен с изземването на литература от всички библиотеки, независимо от ведомствената им подчиненост. Освен в София, Министерството изгражда свои областни инспекции и в големите областни центрове в страната, които поемат контрола по “отделянето” на книгите по места.

Но прочистването на библиотеките в цялата страна се оказва непосилна задача за Министерството на пропагандата, което съсредоточава значителната част от своите ресурси за разясняване политиката на ОФ. Негов приоритет в областта на цензурата става преди всичко текущото контролиране на периодичния печат в България. Поради липса на организационен опит и на оперативен капацитет Министерството, както вече беше споменато, е принудено да се облекне в своята дейност на апарата на отдела за “Държавна сигурност” към Дирекцията на народната милиция. В следвоенната ситуация само органите на реда са в състояние да гарантират бързите и надеждни реквизиционни действия. Така първата мащабна акция по прочистване на библиотеките в България е координирана с кореспонденция между специализираното бюро “Печат” към ДНМ и службата “Пропагандни материали” при Министерството на пропагандата. Разпоредбите на вътрешното министерство имат безапелационна сила, а когато изпълнението им е възложено на униформени служители, се гарантира и тяхната “легитимност”.

---

⁴⁶⁵ Старите четири в София, Пловдив, Шумен и Велико Търново и новообразуваните във Варна, Бургас и Свищов.

На 8 юни 1945 г. е издадена наредба № 10⁴⁶⁶ на Министерството на пропагандата, която трябва да приложи 12-то постановление. Нейният текст засяга всички съществуващи в обществените библиотеки екземпляри, на заглавията, включени в списък на “фашистката” литература, приложен към наредбата. За изработването на списъка е сформирана специална комисия, различна от първоначално замисляната.⁴⁶⁷ Непокътнати, по силата на наредбата, остават екземплярите само на 4-те стари народни библиотеки, на библиотеката при Софийския университет и при “*висшите културни и учебни заведения*”.⁴⁶⁸ Във всички останали, трябва да се извърши бърза и целенасочена проверка на колекциите, да се отдели литературата по списъка и да се добавят всички невключени в него заглавия, които отговарят на смисъла на министерското постановление.

Последната мярка се налага, тъй като в края на 1944 г. в страната не съществува достатъчно пълна колекция от български издания, на чиято основа да се изработи еднократно пълен списък на “фашистките” заглавия. Фондовете на Народната библиотека в София, където дотогава съществува относителна пълнота от националната печатна продукция, са разпръснати и подреждането им ще отнеме години – време, с което новото правителство не разполага. Ако към това се прибави нередовното издаване на бюлетините на текущата национална библиография и изгарянето на голяма част от документацията на Библиотеката, може да се обясни защо инициативата по събирането на информация за “вредните” издания се разпределя между инспекторите на пропагандата и библиотекарите от цялата страна. Все пак новосъздадената постоянна комисия съставя списък от близо 700 заглавия като преглежда депозираните, за периода от 1 януари 1938 до 9 септември 1944 г. в Народната библиотека в София, издания.⁴⁶⁹

---

⁴⁶⁶ Както е видно от публикуваните документи в сборника *Съдът* над историците. Т. 1. С., 1995, 23 – 24. Текстът на Наредбата е подготвян още от м. октомври 1944 г., но придобива завършен вид в публикувания вариант, придружаващ първия *Списък* на фашистката литература, подлежаща на изземване съгласно XII-то постановление на Министерския съвет от 6 октомври 1944. – С., 1945. – 21 с.

⁴⁶⁷ Нейният състав беше отбелязан в гл. I, с. 28.

⁴⁶⁸ *Списък* на фашистката литература . . . , с. 3.

⁴⁶⁹ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 86, л. 15.

Акциите по преглеждането на библиотеките се забавят по организационни причини и това предизвиква издаването на нова заповед в началото на месец август.⁴⁷⁰ С нея областните инспектори са приканени да приложат “незабавно” наредбата от 8 юни, като вземат под внимание и съдържанието на приложения към заповедта втори, допълнителен списък с “фашистки” заглавия. Със съдействието на милицията, те трябва да съхраняват “здраво”, под личен надзор, иззетите книги, като информират Министерството за предприетите мерки.⁴⁷¹

В помощ на Пропагандното министерство се включват и ръководните органи на двете най-големи групи библиотеки в България – Върховния читалищен съюз (ВЧС) и Министерството на народната просвета (МНП). През 1945 г. ВЧС предвижда в своя план до края на януари 1946 г. всички ръководени от него библиотеки “да бъдат прочистени от великобългарска шовинистическа и фашистка литература чрез специални комисии”.⁴⁷² Към края на 1945 г. и МНП задвижва същата процедура в учителските и училищните библиотеки⁴⁷³. Благодарение на това Министерството на пропагандата успява да осигури изискваната от Съюзната контролна комисия информация за хода на изземването.

“Донесенията” започват да пристигат дни след разпространяването на заповед 1272. Те свидетелстват за липсата на добра координация във властта, на централно и местно ниво. Министерството се оказва изпреварено от случаи на саморазправа по места. В **бургаска** област например, става ясно от докладваното, в някои села “фашистката” литература е унищожена “веднага след 9 септември”⁴⁷⁴. В информацията, дадена от **пловдивската** инспекция на пропагандата се съдържа идентична констатация: “На много места в цялата област, особено по селските читалища голям брой фашистки книги са били унищожени изцяло от самото

---

⁴⁷⁰ № 1272/3. 8. 1945 г. на министъра на пропагандата.

⁴⁷¹ В края на заповедта се казва: “. . . донесете за стореното от Вас и за всички взети от Вас репресивни и охранителни мерки, предписани в горната наредба, като за прилагането им поискате най-широко съдействие от органите на милицията и ОФ комитети.”

⁴⁷² **Въжсаров**, М. Доклад. // Читалище, XXIII, 1945, № 2, 47 – 48.

⁴⁷³ Това става с окръжно писмо № 288/23. 11. 1945 г.

⁴⁷⁴ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 86, л. 135.

население, спонтанно в първите дни след 9-IX”.⁴⁷⁵ Такава е и съдбата на част от библиотеката на “бившето” немско училище в Пловдив.⁴⁷⁶

Стихийните действия, изпреварващи официалните политически разпоредби, довеждат до унищожаване на книги, невключени в министерските списъци. Самоинициативите създават опасност от компрометиране на властта на Отечествения фронт и това кара правителствените органи да настояват за точното спазване на дадените инструкции. В писмо до Министерството на просветата от 2 октомври 1945 г. Леонид Паспалеев спешно изисква то да се намеси и да принуди всички свои училищни ръководства да се съобразяват с текста на 12-то постановление и наредба № 10. Мярката е в отговор на произволни действия на учители и директори, иззели книги, които не отговарят на предписаното в горепосочените документи.⁴⁷⁷

От своя страна Просветното министерство прави нееднократни опити да овладее ситуацията.⁴⁷⁸ То препоръчва да не се избързва с унищожаването, а “до получаване на списъка, от библиотеката да се раздават за прочит само книги с безспорно антифашистки характер”⁴⁷⁹.

Интересен и показателен случай за инициативно прочистване на библиотека е този на Народното читалище “Развитие” в гр. Преслав. Наред с отстранените 23 заглавия според министерските списъци, назначената комисия прочиства и 80 тома “фашистка и противовъзпитателна литература”. В тази категория са поставени автори като Артур Шопенхауер, Фридрих Ницше, Станислав Пшибишевски, Спиридон Казанджиев, Кирил Христов, Стоян Михайловски, Асен Разцветников, Теодор Траянов и Фани Попова-Мутафова.

Онова, което прави по-особено впечатление е, че в началото на съставения протокол от прочистването, са поставени 16 съчинения на писателя Стилиян Чилингиров (1881 – 1962). Сред тях са историческото му повествование “Добруджа и нашето възраждане” (1917), капиталното изследване “Българските

---

⁴⁷⁵ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 35.

⁴⁷⁶ Пак там, л. 33.

⁴⁷⁷ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 86, л. 5. За съжаление в документите не се споменава какви издания са унищожавани неправомерно.

⁴⁷⁸ ЦДАРБ, ф. 142, оп. 2, а.е. 305, л. 96.

⁴⁷⁹ Пак там, л. 111.

читалища преди Освобождението” (1930), романът в сонети “Владо Булатов” (1922) и др. Този педантизъм спрямо Чилингиров е трудно разбираем, на фона на присъствието на автора в първия списък на “фашистката литература” само с две заглавия,⁴⁸⁰ при това различни от прочистените в Преслав. Вероятното обяснение на решението на комисията, трябва да отчете, че управителния съвет на ВЧС обявява Чилингиров за “враг на народните читалища, на културата и просветата в България.”⁴⁸¹ Друг, допълнителен мотив за специалното отношение може би се крие във факта, че Стилиян Чилингиров е депутат на прогресивно-либералната партия в XV Обикновено народно събрание именно от Преславския избирателен район.

Нагледен пример за нерегламентирано прочистване дава библиотеката при клона на БЗК Банка в Смолян. От 41 заглавия (44 т.) книги, които са отделени от фонда, съгласно 12-то ПМС, 29 (31 т.) не присъстват в разпратените през 1945 г. списъци.⁴⁸²

Прочистването на периодични издания също е в ход, без да се придържа към някаква директива. Само читалищната библиотека в с. Твърдица, Новозагорско изважда от фонда си 37 заглавия книги и 299 книжки от 13 заглавия списания.⁴⁸³ Сред тях са издания като “Златорог”, “Художествена библиотека Древна България”, “Педагогическа историческа библиотека”, Списание на земеделската камара, “Обществено подпомагане” и др. От популярните до 1944 г. списания, които са прочиствани от библиотеките са още списанията “Македонски преглед”, “Отец Паисий”, “Венец”, “Родолюбие” и мн. др.⁴⁸⁴

Примери като тези показват колко лесно временните комисии разширяват вълната на прочистването. За това свидетелства години по-късно и писателят Георги Марков,⁴⁸⁵ който трябвало да помага при пренасянето на чувалите с книги “за претопяване в книжната фабрика край Горнобански път”. От читалищната библиотека в Княжево “злобен партиен фанатик, който се

---

⁴⁸⁰ Това са “Поморавия по сръбски свидетелства” (1942), “През Македония” (1941) и “Против чуждите училища” (1935).

⁴⁸¹ Решението е от 2. 10. 1944 – ЦДАРБ, ф. 142, оп. 2, а.е. 305, л. 38.

⁴⁸² ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 24.

⁴⁸³ Пак там, л. 8.

⁴⁸⁴ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 24, 40.

⁴⁸⁵ През 1945 г. той е 26 годишен

казваше Здравков” изхвърлил книгите на “фашистки писатели” като Добри Немиров, Змей Горянин, Йордан Стубел, Фани Попова-Мутафова, Илия Мусаков, Фридрих Ницше, Артур Шопенхауер, Рихард Вагнер и Кнут Хамсун.⁴⁸⁶ Някои от изброените автори са включени в официалните списъци на забранена литература едва през 1952 г.

За чест на българските библиотекари, през тези тежки години на подмяна (в съдържателно и в езиково отношение) на книжния състав и политизиране на библиотеките, има и случаи на проявен професионализъм и чувство за отговорно отношение към повереното книжовно имущество. Пример в това отношение дава директорът на Народната библиотека в Шумен.

Тя е основана през 1922 и до 9 септември 1944 г. става една от най-богатите в страната, като получава задължителен депозитен екземпляр.⁴⁸⁷ По силата на Наредба № 10 на Министерството на пропагандата, библиотеката попада в малката група на привилегированите книгохранилища, които не подлежат на прочистване. Но в желанието си да прояви усърдие в партийната работа, градският агитпроп предявява искане за проверка и установяване на намиращата се в народната библиотека “фашистка” литература. В своите действия политическите функционери могат да разчитат на съдействие от служителите милицията. При тези обстоятелства, в нестабилната страна, току що преживяла процесите на т. нар. народен съд, би могло да се очаква безапелационно подчинение от страна на уредника⁴⁸⁸ на библиотеката. Рискът да бъде обвинен в “реакционизъм”, заради нежелание да съдейства на народната власт, е голям.

За щастие начело на Шуменската библиотека в онези дни все още стои известният библиотекар и библиотековед Васил Класанов (1890 – 1950), който с бърза реакция, чрез МНП успява да “измоли” поверената му библиотека да бъде третирана съгласно текста на Наредба № 10. Друга щастлива случайност е, че Министерството на пропагандата успява да реагира бързо и не позволява преглеждане на фонда. Така завършва първия опит да бъде прочистена шуменската

---

⁴⁸⁶ *Марков*, Г. Червеното аутодафе. // Марков, Г. Задочни репортажи за България. С., 1990. с. 347 и сл.

⁴⁸⁷ Данни за фонда на Шуменската библиотека през 1944 г. са дадени по-долу в текста.

⁴⁸⁸ Т.е. директорите на Народните библиотеки в Пловдив, Търново и Шумен.

народна библиотека. В крайна сметка, въпреки нормативните разпоредби, през 1954 г. вече Окръжната библиотека в Коларовград⁴⁸⁹ унищожава няколкостотин тома като “вредна” литература.

Прочистването на книги засяга и немногото български библиотеки зад граница. В края на септември 1945 г. от Българския институт при Кралския маджарски университет “Пейтер Пазман” в Будапеща съобщават за намерението да отстранят цялата “фашистка литература”.⁴⁹⁰ След като получава необходимите инструкции, през ноември същата година, институтът прочиства 56 заглавия на български, немски, френски, английски и унгарски език.⁴⁹¹

От началото на 1946 г. започва разпространението на Трети списък на фашистката литература⁴⁹², също изготвен от Министерството на информацията. С него завършва кампанията по “дефашизация” на българските библиотеки. Появата му е още един повод да се поднови работата по отстраняването на литературата по предходните два списъка. В резултат от чистките, през същата година, само в 2 494 от читалищните библиотеки, са унищожени 59 862 т., което съставлява повече от една четвърт от новонабавената литература за същия период⁴⁹³. За останалите читалищни библиотеки ВЧС не дава никаква информация, но може да се предположи, че общия брой на иззетите книги е значително по-голям. Много по-близко до реалния брой унищожени книги през 1946 г. е числото, посочено в доклада на завеждащия отдел “Инспекторат” към Министерството до Димо Казасов. В началото на 1947 г., отчитайки едногодишната дейност на областните инспекции на министерството, Ангел Гергов посочва бройката от 382 081 т., иззети книги за цялата страна.⁴⁹⁴ Към датата на направения доклад – 4 февруари 1947 г. – само “незначителна част” от тези книги остава все още непретопена, но за нея се прави уговорката, че ще задоволи хартиен наряд за нуждите на Дирекцията на

---

⁴⁸⁹ от 1950 г. носеща названието Окръжна библиотека – Коларовград..

⁴⁹⁰ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 11.

⁴⁹¹ Пак там, а.е. 86, л. 62, 63.

⁴⁹² За разлика от първите два, този списък остава в машинописен вариант – ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 86, л. 109 – 133.

⁴⁹³ Отчет за дейността и състоянието на Върховния читалищен съюз, околийските читалищни съюзи и народните читалища през 1946 година. – С., 1947, с. 25.

⁴⁹⁴ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 4, л. 42. В доклада са отчетени бройките по области, като се прави уговорката, че става въпрос за всички книги, конфискувани от органите на министерството, съвместно с администрацията, комитетите на ОФ и училищните власти.

храноизноса. Числото, с което работи Министерството също не може да бъде прието за сигурно, тъй като в него се съдържат само официално подадените данни и не обхваща информацията от всички селища на страната.

През цялата 1946 г. в Министерството на информацията продължават да пристигат протоколи на прочистени библиотеки⁴⁹⁵, но постепенно първоначалният устрем забавя своя ход. Причините за това забавяне са политически – основната от тях е подготовката и провеждането на Референдума за премахване на монархията. Освен това между самите партии в коалицията назряват конфликти, които изместват фокуса на пропагандните действия. Съдебните процеси през 1947 г. и унищожаването на опозицията в рамките на ОФ⁴⁹⁶ отклоняват, макар и за кратко, вниманието от усилията за “редакция” на миналото.

През същата 1947 г. се извършва одържавяването на частните предприятия и банки, което оказва пряко влияние върху книгоиздаването, съответно на библиотечното снабдяване. Важен акцент в обществения живот става подготовката на новия текст за българска Конституция. Обсъжданията поемат много от политическата енергия на времето.

До края на 1947 г. библиотеките в България, все още не успели да възстановят щетите от войната, изживяват и първата голяма държавна интервенция в своята история. В извършените чистки, наред с пропагандни и политически издания са унищожени и много екземпляри от заглавия с историческо, художествено и популярно съдържание. Но като цяло, кампанията от 1945 – 1947 г. преминава не много планомерно. Нейното значение е, че създава прецедент, който в следващите години ще се превърне в практика.

От 1948 г. отделът “Музеи, библиотеки и книгоиздаване” при новосъздадения Комитет за наука, изкуство и култура предприема акция за проучване на личния състав на библиотеките в страната и извършва чистка на “вражески” елементи в Пловдив, Бургас, Шумен и Свищов. На подмяната на кадрите в средите на библиотекарите започва да се придава все по-голямо значение. От тяхната работа зависят успехите в пропагандата чрез книгите.

---

⁴⁹⁵ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 85.

⁴⁹⁶ Защо ще бъде съден Никола Петков? Защо бяха лишени от депутатски мандат 23 опозиционни народни представители. С., 1947. – 71 с.

Отстраняване на стари библиотекари се наблюдава най-вече в големите библиотеки в градовете, където на тяхно място се назначават лица без нужната квалификация. В отчета на сектор “Библиотеки” за 1948 г. се отбелязва като основна слабост “несработването” между директора на Народната библиотека в София Тодор Боров и завеждащия сектора Вичо Иванов. Боров е набеден, “*че назначава хора, уволнени като фашисти след 9 септември*”.⁴⁹⁷

Промяната, която постепенно настъпва в поведението на комунистическата партия от началото на 1948 г., е свързана със стремежа на нейното ръководство да разшири влиянието си и да затвърди доминиращата си позиция спрямо администрацията в областта на културата. Новата политика се характеризира със засилена практика да се назначават партийни членове на административни длъжности, в това число и в библиотеките.

В края на декември 1948 г. секретарят на ЦК на БКП В. Червенков, в своя доклад пред V конгрес на компартията формулира новите основни насоки, в които трябва да насочат усилията си комунистите, в борбата за “*преодоляването на капиталистическата идеология*” във всичките ѝ разновидности. Докладът дава зелена светлина за решително настъпление срещу “враждебните” на марксизма-ленинизма възгледи в областта на културата. В борбата с “*упадъчните реакционни влияния*” една от важните задачи, според Червенков, който е и председател на КНИК, е “*да се доведе докрай прочистването на библиотеките и книжния пазар от фашистка и всяка друга антинародна и порнографична литература*.”⁴⁹⁸

Но до желанието “край” не се стига и през цялата 1949 г., белязана от политическите катаклизми в самата комунистическа партия и от надмощието, което взема крайното сталинистко крило в нея. Смъртта на Георги Димитров и заменянето му с Васил Коларов и малко по-късно с Вълко Червенков, от началото на 1950 г., предвещава засилване на контрола върху доскорошния ресор на последния – култура, изкуство и наука.⁴⁹⁹ Новият председател на КНИК – Сава

---

⁴⁹⁷ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 283, л. 30.

⁴⁹⁸ Червенков, В. Марксистко-ленинската просвета и борбата на идеологическия фронт. С., 1949, с. 74.

⁴⁹⁹ В прощалната си реч пред сътрудниците на КНИК, държана на 19 август 1949 г. Червенков акцентира върху безкомпромисната борба с идеологията на “врага”. От думите му става ясно, че е настъпил момента за политическата хомогенизация на българското общество: “*Развивайте и*

Гановски⁵⁰⁰ – също е сред теоретическите кадри на комунистическата партия. С неговото издигане, в управлението на културната сфера се осъществява пълна приемственост и се запазва стилът на работа с подчинените институции и творчески съюзи, наложен от В. Червенков. Отговорен подпредседател на КНИК в областта на книгите и библиотеките, чийто подпис стои под заповедите за прочистване, става доскорошният директор на партийното издателство Жак Натан.

От 1950 г. към Комитета е създаден специализиран сектор “Библиотеки”. Негова задача е да засили централизацията и идеологическия контрол върху библиотечното дело в страната. Секторът поема грижата да администрира на държавно ниво прочистването на библиотеките, като възлага подготовката на конкретните параметри на Народна библиотека в София.⁵⁰¹ В следващите години, от успешното сработване между Комитета и Библиотеката зависи и ефективното изпълнение на издаваните разпоредби. Повод за такива създават политическите събития в страната и извън нея.

На съвещание, проведено през юни 1948 г., от състава на Коминформбюро е изключена югославската комунистическа партия. Нейната политическа линия е заклеймена като “национализъм”, “антисъветизъм” и “отстъпление от марксизма-ленинизма”. Това довежда до замразяване на отношенията между Югославия и останалите страни, членуващи в организацията. Й. Б. Тито е обявен за “враг” и “оръдие на англо-американската империалистическа агресия”. На това основание, в България към края на 1949 г., започва конфискуването на литература “с профашистко-реставраторски характер, насочена прикрито срещу СССР и народните демокрации”.⁵⁰² Самата формулировка подсказва, че новата кампания е съгласувана на международно ниво.

Във връзка с разразилия се конфликт, ЦК на БКП излиза с резолюция за неизбежността на борбата с вътрешните и външните врагове на народната

укрепвайте навсякъде болшевишка войнственост против буржоазната идеология! Зорко бдете против вражеските прояви, против контрабандите на идеологическия фронт!” – Червенков, В. За науката, изкуството и културата. С., 1953, с. 265.

⁵⁰⁰ Близо четири месеца – от август до декември 1949 г. – за председател на КНИК е избран Карло Луканов, който на 5. 12. 1949 е заменен от С. Гановски.

⁵⁰¹ ЦДАРБ, ф. 1137, оп. 1, а.е. 3771, л. 24

⁵⁰² Заповед 7207/22. 12. 1949 г., № 67/13. 1. 1950 г. – ЦДАРБ, ф. 143, оп. 4, а.е. 28, л. 209; оп. 5, а.е. 18, л. 68

демократия и социализма.⁵⁰³ Това поставя началото на продължителен период на чистки в апарата на самата партия, които през 1949 г. прерастват в процеси срещу нейни лидери.⁵⁰⁴ В разрешаването на вътрешнопартийните си конфликти, БКП използва и всички институции на държавната власт.

На Комитета за наука, изкуство и култура е отредена задачата да заличи следите от тези конфликти. Всички публикации на осъдените партийни дейци са забранени и е разпоредено тяхното изземане от библиотеките.⁵⁰⁵ Предвижда се унищожаване както цели издания, така и отделни страници и части от сборници. Комитетът изисква от централните ведомства, в системата на които се намират големи групи библиотеки⁵⁰⁶, експедитивно да съставят комисии и проведат прочистването. В комисииите влизат членове на читалищните настоятелства, директорите на училища, ръководители на профкомитети, счетоводители и библиотекари.

На места, прочистването се извършва стриктно, като се спазват буквално изпратените разпореждания. От библиотеката на Министерството на външната търговия са отстранени, точно според издадените заповеди на КНИК, 43 екземпляра от 22 заглавия.⁵⁰⁷ На 16 юни 1950 г. от библиотеката на обущарска и шивашка фабрика в Габрово са предадени за претопяване наличните екземпляри⁵⁰⁸ от доклади и речи на бившите министри Трайчо Костов и Иван Стефанов и съчиненията на Тито.⁵⁰⁹

Но изземането на “опортюнистичната” литература, е повод за много комисии да отстраняват и други библиотечни притежания. Понякога, това става и по преценка на отделите “Култура” към народните съвети.⁵¹⁰ Причина за

---

⁵⁰³ ЦДАРБ, ф. 1Б, оп. 5, а.е. 24, л. 35 – 43.

⁵⁰⁴ *Огнянов*, Л. Борби и чистки в БКП (1948 – 1953). С., 2001, с. VI.

⁵⁰⁵ Заповеди № 69 и 70/13. 1. 1950 г. – ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 18, л. 71 – 77.

⁵⁰⁶ Такива са Министерството на народната просвета, Съюза на народните читалища, ЦС на професионалните съюзи, Българската народна банка и др.

⁵⁰⁷ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 252.

⁵⁰⁸ фондовете на този вид библиотеки в края на 40-те години се попълват с много екземпляри от политически и пропагандни брошури и малки книжки, които нямат пазарна стойност. Тиражите на тези издания достигат 50 – 100 000 бр. и не е учудващо, че малка библиотека към фабрика предава за претопяване средно от 3 до 6 броя от всяко заглавие, а от отчета на правителството, четен от Т. Костов – цели 27 бр.

⁵⁰⁹ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 18, л. 18 – 19.

⁵¹⁰ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 233, л. 76.

самостоятелните действия е неотмененото 12-то постановление, което продължава да изисква несвоевременно прочистените библиотеки да “наваксат”. Опасността от произвол, в тази ситуация, се осъзнава от Централните ведомства. В много случаи те са принудени да се намесват в защита на унищожавани издания.

От някои библиотеки се изхвърлят цели жанрови и тематични групи заглавия. Сред тях са и най-търсените четива. Библиотеката на читалище “Кирил и Методий” в с. Копривец, Беленско прочиства на 7 юни 1950 г. 309 книги и 29 броя от 3 заглавия списания. Между 65-те имена, включени в изпратения до КНИК опис, се открояват тези на авторите на исторически романи – Петър Карапетров (86 загл./107 т.), Цветан Минков (25 загл./29 т.) Фани Попова-Мутафова (11 загл./17 т.), Васил Каратеодоров (9 загл./10 т.) Змей Горянин (4 загл./5 т.), Александър Гиргинов (2 загл./3 т.). С по едно заглавие присъстват още Стоян Загорчинов, Светослав Минков, Илия Мусаков и др.⁵¹¹

Стига се и до абсурдни ситуации. Изказването на главния секретар на Съюза на читалищата Никола Кондарев най-ясно описва картината на протичащите чистки на литература през 1950 г.:

“... ако се предостави прочистването да стане самоволно по преценка на деятелите по места, има опасност от прочистване на добра и полезна литература, както е случаят в Копривщица, където отишъл завеждащият отдела Наука, изкуство и култура при Околийския народен съвет в гр. Пирдоп и изчистил от читалищната библиотека – какво мислите? Изчистил списанието “Ново време” от 1908 г., редактирано от Димитър Благоев Дядото, взел голямото и хубаво издание на Данте “Ад” и го скъсал, като казал, че тук не може да се говори за “ад” и за “рай”, изчистил книгата “Старовремски помещици” от Гогол, като казал, че тук за помещици не може да се говори (смях), изчистил много ценно списание на Пловдивската библиотека от 1885 г., тъй като корицата ѝ била с черковно-славянски букви, изчистил речника на чужди думи от 1887 г. и др. В с. Слатина,

---

⁵¹¹ Пак там, а.е. 232, л. 63 – 67. Много от творбите на посочените по-горе автори са публикува в поредицата “Български исторически романи” на издателство “Древна България”, излизала между 1930 и 1942 г.

Карловско, са изчистени книги на П. Р. Славейков, въздържателна литература и др... при прочистването на библиотеките се допуснаха на места груби грешки. Така например в Севлиево бяха продадени на сладкарската кооперация “Нектар” 955 килограма книги, между които много старопечатна, справочна, научна и др. литература. Случаи на неправилно отстраняване на книги имаме в с. Върбица – Преславско – отстранени творби на Вазов, Шекспир, В. Друмев, Достоевски, Пушкин, Елин Пелин, Йовков и др.; гр. Пещера – оставени (вероятно има предвид отстранени – б. м. И. П.) творбите на Вазов; гр. Елин Пелин – между отстранените книги се намериха старопечатни и др. книги.

Само благодарение намесата на Съюза тези и други случаи бяха навреме отстранени. Това показва, че прочистването на библиотеките не винаги е било съобразено с издадените списъци. Не са съставени навсякъде необходимите протоколи и не са предадени книгите на ДТП “Отпадъци”. По настоящем, макар и да се срещат вредни книги в някои читалищни библиотеки, можем да отчетем че прочистването по издадените списъци в основни линии е извършено. Необходимо е Съюза да настоя пред съответните институти за по-скорошното издаване на списък № 2 за окончателното прочистване на библиотеките от малоценна литература.”⁵¹²

Пример за масово унищожаване на периодични издания дава учителската библиотека на началното училище в с. Куделин, Видинско. От нея са “бракувани” 681 броя от 23 заглавия периодични издания. Между тях са министерското списание “Училищен преглед” (254 книжки), “Педагогическа практика” (41), “Училищна управа” (38), “Древна България” (53), Народна целина (28), “Естествознание” (29), “Природа” (20) и др.⁵¹³ Подобни описи са показателни за възприетата методика на прочистване – унищожават се цели поредици от периодични сборници и списания, без да се обръща внимание на съдържанието на отделните книжки.

---

⁵¹² **Кондарев**, Н. Пълно сътрудничество между отделите на наука, изкуство и култура при народните съвети и народните читалища. // Читалище, ХХІХ, 1950-1951, № 3-4, с. 16.; **ЦДАРБ**, ф. 143, оп. 9, а.е. 132, л. 19 – 20.

⁵¹³ Списъкът е изпратен в КНИК на 28. 10. 1950 г. – **ЦДАРБ**, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 201 – 203.

Произволно прочистване на фондове се наблюдава и в други региони на страната – Кубрат, Сандански, Елин Пелин, с. Лъвино (Исперихско) и т.н.⁵¹⁴ В някои библиотеки за претопяване се предават дори инвентарните книги и останалата библиотечна документация.⁵¹⁵ Комисията в с. Струпец, Врачанско, докладва за своята работа в училищната и читалищната библиотеки накратко и без разяснения: “*бяха събрани 90 килограма отпадъци*”⁵¹⁶.

През 1950 г. вече се забелязват и случаи на “добре” прочистени библиотеки. В докладите за много от тях се съобщава, че неколкократно, в предходните години са били проверявани и не съдържат книги за претопяване. Такива са читалищните в с. Тюленово, Балчишко и с. Кацелово, Беленско, библиотеката при основното училище в с. Ханово, Ямболско, библиотеката на БЗНС в с. Тенево, Ямболско, библиотеката на Държавното горско стопанство в Тутракан и др.⁵¹⁷ За такива малки библиотеки първата кампания от 1945 – 1947 г. се оказва достатъчно ефективна.

През 1951 и 1952 г., хода на кампанията се забавя, но продължава прочистването на “остаряла и вредна литература” от отделни библиотеки под ведомството на КНИК, МНП и Министерството на правосъдието. Книгите са изпращани в Народната библиотека в София, в новосъздадената ѝ служба “Неорганизираните фондове”, където е предприето крайното им оценяване преди да бъдат предадени за претопяване. В тази служба случайно попадат и някои ценни книги и архивни фондове, които са спасени от унищожаване в предприетата национална “акция за набиране книжни отпадъци” през месец август 1950.⁵¹⁸

В периода от 1945 до края на 1952 г., в Народната библиотека постъпват над 100 000 тома, от които за попълване на своите колекции тя запазва около една четвърт. По-малко от 7 000 т. са предоставени и на някои от големите библиотеки в

---

⁵¹⁴ *Астарджиев*, П., З. Захариев. Прочистване на масовите библиотеки от остаряла литература. // Библиотекар, IV, 1957, № 3-4, 12 – 13.

⁵¹⁵ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 233, л. 26.

⁵¹⁶ Пак там, а.е. 231, л. 178 – 179.

⁵¹⁷ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 93; а.е. 231, л. 29; 231, л. 21; а.е. 231, л. 23; а.е. 231, л. 32.

⁵¹⁸ Сред прегледаните материали са намерени старопечатни книги, партийния архив на Демократическия сговор и част от личния архив на покойния журналист, министър и депутат от радикалдемократическата партия Стоян Костурков (1866 – 1949) и др. – *Пеев*, Й. Нашият опит от работата с неорганизираните фондове. // Изв. ДБВК (1952), 1, 1953, с. 182.

София (най-вече на Университетската и Централната библиотека на БАН). За останалите над 65 000 т. може да се предположи, че са предадени като отпадъци “за задоволяване нуждите на народното стопанство от хартия”.⁵¹⁹

В доклад за състоянието и задачите на библиотеките при Съюза на народните читалища през 1952 г. се изтъква, че прочистването на читалищните библиотеки от вредна литература, продължава да бъде една от важните цели на ръководството и структурите по места. За нейното “правилно” разрешаване се отчита, че са спазени всички препоръки и инструкции. Само през 1952 г. “са отстранени повече от 110 000 тома книги”⁵²⁰. Отбелязването на този факт, с положителен знак, в служебен документ, свидетелства за силата, която набира инерцията да се унищожават библиотечни фондове с подкрепата на политически аргументи.

Своеволията продължават и през 1952 г. Това се потвърждава и от направените констатации от Главната дирекция на издателствата, в писмо до Централния съвет на профсъюзите. От изпращаните в Дирекцията протоколи на прочистени библиотеки (най-вече от системата на МВР и МНП) по новоиздадения списък на вредна литература, става ясно, че образуванията на места комисии все по-често изпращат книги за унищожаване “по своя преценка”. Наред с официално признатите за “вредни”, се отчисляват и съчинения на Елин Пелин, Гео Милев, Чарлз Дикенс, Теодор Драйзер, Хайнрих Ман, Бернхард Келерман и други български и чуждестранни автори. За претопяване са предавани и целите течения на вестниците “Работническо дело” и “Отечествен фронт” от 1947 до 1949 г. а така също издания на Вазов, Раковски и Яворов от 1940–1941 г. Масовото изхвърляне на книги на места трудно се поддава на обяснение. Най-точно може да се илюстрира неразбирането на политическия характер на прочистването и превръщането на идеологическата мярка в акция за събиране на вторични суровини с още една констатация в същия документ на Главната дирекция на издателствата:

---

⁵¹⁹ Пак там . . . с. 183 и сл.

⁵²⁰ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 9, а.е. 132, л. 19.

“Вместо да бъде унищожена само страницата на която е посочено, че съветският роман “Двамата капитани” от Каверин е преведен от Трайчо Костов е изпратена за унищожаване цялата книга.”⁵²¹

Като обобщен израз на това явление, би могло да се формулира тезата, че цялостната методика за премахване на книги от низовите библиотечни групи, е лошо разяснена и се създават условия за сериозни нарушения на разпоредбите. По тази причина Главната дирекция на издателствата е принудена и изготвя методическо указание⁵²² за практическото прочистване, което стъпка по стъпка да изясни сформиранието и работата на комисиите. То е разпратено до Читалищния съюз, Съвета на профсъюзите, Министерството на просветата, Българската народна банка и др.⁵²³

Разглеждане на текста на указанието е включено и в програмата на курса за платени читалищни ръководители и библиотекари, проведен през януари 1953 г. В него се подчертава водещата роля, която трябва да изиграят отделите (или службите) “Просвета и култура” при околийските и градските народни съвети за разясняването на разпоредбите по места, още преди извършването на чистките в библиотеките. Целта е административните служби да *“организират навременното и правилно прочистване”* и да се обезпечи *“непрекъснат контрол и проверка”* за точното спазване на разпоредбите и за избягване на злоупотреби и превишаване на делегираните правомощия.

Основна характеристика на прочистването на библиотеките в България след 9. 9. 1944 е, че то не се възприема като брутално накърняване на правото на читателите да избират заглавията, които заемат от библиотеката. В края на 40-те и началото на 50-те години то вече е рутинна практика и позитив в отчитането на дейността, дори значим показател в скалата на политическия актив, на всяка организация. Прочистването се декларира като “оздравителна” акция, неизбежна и затова неподлежаща на оценки, която повишава ефективността на библиотечната работа. Унищожаването на големи масиви от книги, “обвинени” в политическа “неправилност” се изтъква като един от показателите за оценка на идеологическата

---

⁵²¹ ЦДАРБ, ф. 55, оп. 10, а.е. 10, л. 86.

⁵²² На основание заповед № 4-ПС/2. 10. 1952 на ГДИПТПП и окръжно № П-1/1. 11. 1952 на КНИК.

⁵²³ ЦДАРБ, ф. 55, оп. 10, а.е. 10, л. 14, 15.

съвременност на библиотеката. И това е реалната нагласа, върху която се извършват множеството констатирани злоупотреби в рамките на мандата на съставяните комисии по места.

Бързината, с която се извършва прочистването на библиотеките се ръководи и контролира от централната държавна власт, но зависи от експедитивността на институциите и организациите, оглавяващи отделните групи библиотеки. Това най-вече се отнася до самоуправляващите се ведомства като Просветното министерство и Централния съвет на профсъюзите, в чиито системи се намират по няколко хиляди библиотеки, но се наблюдава и при общинските⁵²⁴. Закъсненията при изпълняването на централните разпореждания не може да се каже, че са израз на някакъв опит за противодействие, а по-скоро са резултат от организационна мудност, с която макар и бавно, се заличават следите на книжовното минало на библиотеките.

Само от читалищните библиотеки в периода от 1944 до 1953 г. е отчетено, че е прочистена *“около 1 милион тома стара фашистка и трайчокостовска литература”*⁵²⁵. Списъците на забранена литература излизат в големи тиражи и биват разпращани със стотици екземпляри по цялата територия на страната; официалните заповеди за изземане на литература се публикуват свободно в печата; библиотеките отразяват в своите отчети количествата на унищожена литература, които се отразяват в статистическите годишници⁵²⁶; за специални фондове се говори свободно и тяхното съществуване се приема като необходимост. Всички акции през периода 1944 – 1952 се провеждат под знака на борба с *“контрареволуцията”*. За нея е характерно публичното изнасяне на сведения и гръмко заклеяване на автори и книги.

---

⁵²⁴ Наблюдаваните от официалната статистика 2 общински библиотеки през 1944 са унищожили само 692 кн., през следващата – 416, а пред 1946 – 144 751 книги – *Статистически* год. на НРБ, XXXIX – XL, 1947 – 1948. С., 1949, с. 300.

⁵²⁵ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 9, а.е. 132, л. 25.

⁵²⁶ Читалищните библиотеки са унищожили общо 113 293 т. през 1944, 139 960 т. през 1945 и 76 499 т. през 1947. Като сравнение може да се посочи числото на последната година преди бомбардировките над страната – 1942 – унищожените от 2 574 читалищни библиотеки книги са 18 124 т. – *Статистически* год. на НРБ, XXXIX – XL, 1947 – 1948. С., 1949, с. 303.

От 1953 г. Главлит започва да упражнява всички видове политико-идеологически контрол над библиотеките. Самото постановление за създаване на новото управление предвижда специализиран отдел за “контрол на библиотеките, музеите и изложбите”, който концентрира вниманието си, през първите месеци от своята дейност, главно върху прочистването на първите⁵²⁷. От началото на 1954 г. прочистването на “*книжарниците и всички видове библиотеки*” в страната започва да се извършва изключително под негово ръководство⁵²⁸. На 3 май същата година Главлит определя прочистването на библиотеките като дейност, която трябва да се извършва “*системно и методически, като в изпълнение на тази задача участвуват самите работници от библиотеките*”⁵²⁹. За служителите на Главното управление, прочистването е едно от основните задължения, свързани с опазването на “държавната тайна”. В отчета за работата на Главлит през 1954 г. Е. Гаврилова свидетелства, че много библиотеки в страната – читалищни, училищни, ведомствени и др., изпращат “*списъци, съдържащи названия на стари книги, които съответните библиотеки предлагат да се обявят за вредни*”.⁵³⁰

След като прочистването на квалифицираните като “открито фашисти и явно политически вредни” издания е в голяма степен завършено, на преден план *от самите библиотеки* е поставен въпросът за отстраняване на книгите, останали от миналото, “*които са свършено безидейни, антихудожествени, без никаква познавателна стойност; книги, за които мъчно може да се определи докъде е границата на безвредната безидейност и откъде започва вредното идеологическо въздействие върху читателя, особено върху младия читател, именно поради антихудожествения и безидеен характер на книгата.*” Границите на едно такова множество отново са неясни. Наред със заглавия, издържани в посредствената стилистика на неосъзнатата графомания и некачествените преводи, на ситото, което Главлит предлага на библиотеките, макар с това да превишава своите правомощия по охраната на “държавната тайна”, е без да бъде включвана в състава

---

⁵²⁷ ПМС № 984/20. 12. 1952 г.

⁵²⁸ Съгласно чл. 3 на ПМС П-40/3. 2. 1954 – ЦДАРБ, ф. 112, оп. 1, а.е. 3, л. 22.

⁵²⁹ Т. 1 от Инструкция № 1 за прочистване библиотеките и книжарниците от политически и идеологически вредна литература.

⁵³⁰ ЦДАРБ, ф. 112, оп. 1, а.е. 30, л. 29 – 30.

на “политически и идеологически вредната”, да не препоръчват подобна литература на своите читатели.

Друг “проблем”, с който Главлит се сблъсква, е отстраняването на библиотечни книги, списания, вестници и учебници, в които все още не са заличени следите от “вражеска агентура”, действала “под прикритието на партийния билет”. През юли 1953 г. на пленум на ЦК на КПСС е “разобличен в антипартийна и антидържавна дейност” и обявен за “народен враг” комисарят на НКВД и НКГБ Лаврентий Павлович Берия.⁵³¹ Това налага в България да се предприеме поредната кампания за прочистване на библиотеки. Схемата повтаря акцията от 1949/50 г. – съчиненията на и свързани с Берия в търговската мрежа и голямото множество от обществени библиотеки се унищожават, а имащите право на “закрити” фондове библиотеки засекретяват в тях инкриминираните заглавия⁵³². По места, изпълнението на тази задача се възлага на отделите “Просвета и култура” при народните съвети.

Кампанията от 1954 г. протича значително по-координирано от предходните. В. Чичовска я определя като “най мащабната, най-опасната за книжовното ни богатство от всички чистки, проведени след 9 септември 1944 г.” Авторката се аргументира с факта, че са изпратени *постоянни цензори* в библиотеките, които “*систематично да контролират съдържанието на библиотечните фондове.*” За съжаление тя не привежда източниците, на които се основава това твърдение. Мярката вероятно е приложена спрямо ограничен кръг библиотеки. От една страна, по-големите от тях имат свой щатен служител, завеждащ специалния фонд, който изпълнява контролиращи общия библиотечен фонд задължения. От друга страна прилагането ѝ към по-малките библиотеки е непосилно за апарата на Главлит, който все пак е ограничен.⁵³³ Същественото в случая е да се подчертае, както отбелязва и В. Чичовска, много по-амбициозната аспирация на ведомството, ръководено от Елена Гаврилова, спрямо библиотечните фондове.

---

⁵³¹ Л. П. Берия (1899 – 1953) е арестуван на 26 юни, а смъртната му присъда е изпълнена на 23 декември.

⁵³² ЦДАРБ, ф. 143, оп 9, а.е. 128, л. 50 – 51.

⁵³³ Броят на цензорите през 1956 г. е малко над 100 за цялата страна.

В унисон с направените рекапитулации и частични преоценки на “ортодоксалния сталински период”, както в СССР, така и в България и като следствие от започналото нормализиране на дипломатическите отношения с Югославия, от края на 1955 г. започва нов процес на изземане на заглавията с антиитовско съдържание, отпечатани между 1949 и 1954 г. Управление “Културно-просветни институции” при Министерството на културата издава нови четири списъка на заглавия, които следва да бъдат иззети или прехвърлени в спецфондовете. Провеждането на тази акция следва установената схема, като се свежда до рутинна процедура, която се изпълнява от отделите “Култура” към окръжните народни съвети.

Прочистването на библиотеките в България, подобно на съветските в първите години след Октомврийската революция⁵³⁴, се извършва от позициите на марксистката идеология, като проява на “класовата борба” и е една от важните стъпки за превъзпитаването на българските читатели. Тази идеология се впуска във “война на смърт” с “буржоазния” строй, опитвайки се да го замени с диктатура на пролетариата. Крайната победа, принадлежаща без съмнение на “прогресивните сили” се разгръща и “увенчава” с последвалото постепенно изграждане на различните видове библиотечни мрежи (от началото на 50-те години).

Резултатите от проведените чистки в българските библиотеки между 1945 и 1955 г. трудно могат да се изчислят. Но със сигурност те многократно надхвърлят унищожените книги във всички военни конфликти с българско участие от Освобождението до края на Втората световна война. Загубите възлизат вероятно на няколко милиона екземпляра. Но ако днес е трудно да се отговори на този въпрос, то още по-трудно е да се зададе другият – Какъв е броят на несъстоялите се читателски срещи с унищожените текстове?

---

⁵³⁴ Глазков, М. Н. Чистки фондов массовых библиотек в годы советской власти (октябрь 1917 – 1939). М., 2001, 8 – 29.

“Затваряне” на книги

Друга форма на цензура, прилагана в българските библиотеки след Втората световна война, е практиката да се обособяват “специални” фондове, до които читателите имат ограничен достъп. Подобна мярка, позволена от политическата власт само за най-големите обществени и научни библиотеки, цели да херметизира един допустим минимум копия от определено заглавие, които да се използват контролирано. Моментният ефект от прилагането на такава цензура е най-малкото спорен, тъй като предполага абсолютна прецизност при изключването на всички останали екземпляри от тиража на забраненото издание. Но в дългосрочен план затварянето на книги се оказва изключително “продуктивно”.

В разпоредбите за изземване на литература, след 9 септември 1944 г., въпросът за “вредните” и несвоевременните книги, които не подлежат на унищожаване, но и не могат да се ползват свободно, не е разрешен. В народните и университетските библиотеки, те трябва да останат “замразени” за читателите. Положението на инкриминираните книги остава нерегламентирано до края на 40-те години. Специалните хранилища и уреждането на правила за достъп до тях, става сравнително късно.

Вероятна причина за забавянето е липсата на добре изработен списък на забранената литература, с който да се определи основният състав на специалните фондове. Такъв е изработен едва в началото на 1951 г. по поръчение на Комитета за наука, изкуство и култура, от четиричленна комисия в софийската народна библиотека.⁵³⁵ Списъкът е отпечатан близо година по-късно от Главната дирекция на издателствата и е придружен от наредба за изземване на включените в него заглавия. В текста на тази наредба за първи път се предвижда създаването на “отделни фондове” от инкриминирани издания.⁵³⁶

---

⁵³⁵ ЦДАРБ, ф. 274, оп. 1, а.е. 77, л. 44. Изготвеният библиографски списък е прегледан и допълнен от Съюза на научните работници и Съюза на българските писатели.

⁵³⁶ Заповед 48/15. 2. 1952 г. на Главния директор на издателствата, т. 5. – Списъци на забранена литература. С., 1952, с. IV. Спецфондове следва да създадат всички народни и градски библиотеки, Българския библиографски институт, библиотеките към висшите училища, към БАН и тези към централните управления на министерствата, Министерския съвет, Народното събрание и централното управление на БНБ.

По организационни причини Народната библиотека в София успява да създаде своя “Поверителен отдел-читалня” през 1953 г.⁵³⁷ В него попадат “всички издания, които имат поверителен характер” и “всички вредни и упадъчни книги с фашистко и порнографско съдържание, а също така и книги, от които трябва да се изземат части (страници или статии)”.⁵³⁸ Изпращаната от библиотеките в страната прочистена литература също започва да се препраща към поверителния отдел.⁵³⁹

От създаването си, отделът поема и грижата да окаже методическа помощ за организиране на останалите специални фондове в страната. В периода 1955 – 1959 г. по образец на специалния фонд на Народната библиотека в София се създават и комплектуват отделите на шест от окръжните библиотеки.⁵⁴⁰

Ползване на специалните фондове,⁵⁴¹ през първите години от тяхното съществуване, се разрешава изцяло на хора с ясни политически намерения. Сред читателите са предимно преподаватели по идеологически дисциплини във висшите училища. За тях завеждащият библиотекар подготвя специализирани бюлетини. Данните за работата на специалния отдел при Народната библиотека в София не са много изчерпателни, но дават сравнително добра представа за функционирането му през .⁵⁴²

Поверителен фонд	1953	1954	1955	1956
Брой заглавия:	382	3 240	-	-
Брой тома:	4 432	8 721	-	-

⁵³⁷ **Кратък** отчет на ДБВК за 1953 г. // Изв. ДБВК (1953), 2, 1955, с. 300.

⁵³⁸ Отчет за извършеното през 1953 година в Специалния (Поверителен) фонд на ДБВК – ЦДАРБ, ф. 1137, оп. 1, а.е. 4033, л. 1.

⁵³⁹ ЦДАРБ, ф. 1137, оп. 1, а.е. 4034, л. 1.

⁵⁴⁰ **Протич**, В. Дейността на Държавна библиотека “В. Коларов” през 1955 г. // Изв. ДБВК (1955), 4, 1957, с. 215.

⁵⁴¹ За съжаление данни за спецфондовете на библиотеките в провинцията не бяха намерени, но общата тенденция за първоначалното им натрупване, тяхната организация и повишаващото се ползване на материалите в тях е сходно. Все пак, преди да се правят аналогии, трябва да се отчете спецификата на спецфонда на ДБВК като хранилище на държавна тайна с различен източник – Министерство на вътрешните работи, Министерство на отбраната и др.

⁵⁴² Данните в таблицата са събрани от архивните и публикуваните отчети на ДБВК – ЦДАРБ, ф. 1137, оп. 1, а.е. 4033, л. 1 – 4; а.е. 4034, л. 1; цитираният в бел. 109 отчет на В. Протич и др.

“Вредна литература”(Бр. заглавия):	2883*	-	-	-
Брой служители	1	1	1	1
Брой читатели	186	-	-	-
Брой посещения	-	-	600	615
Брой заети материали	308	420	675	1694
Брой справки	-	-	289	270

Липсата на сведения за фонда от “вредна литература”, които са ключови в темата за цензурата, затруднява интерпретирането на общите данни. Тази категория заглавия, през първите четири години вероятно нараства, тъй като няма сведения за връщане на материали в основния фонд преди 1957 г.⁵⁴³

Създадени като част от структурата на самите библиотеки, от началото на 1954 г. специалните фондове се ръководят и контролират от Главлит. По инициатива на Главното управление е изработен правилник за организация на отделите и ползването на литература в тях. Секретните фондове функционират като самостоятелни сбирки, с непостоянен състав. Вписването или изваждането на дадено заглавие или автор е обвързано с постоянно изменящата се политическа конюнктура. Текущото актуализиране на фонда е постоянна задача на завеждащия библиотекар. По този начин се подпомага и редактирането на новите свитъци от списъка на вредна литература.

Поддържането на специални фондове свидетелства за установеност на цензурата като неразделна част от културата на страната. Те са демонстрация за успешното прилагане на партийните принципи в държавното управление. Специалните фондове са една от най-жизнените форми на ограничаване на читателите в Народна република България до края на 80-те години на XX век.

---

* броят се отнася само за книгите на български език.

⁵⁴³ ЦДАРБ, ф. 1137, оп. 1, а.е. 4033, л. 3.

Комплектуване на чужди издания

Не на последно място, в понятието библиотечна цензура следва да се включи и държавният контрол върху вноса на книги и други печатни материали, който ограничава комплектуването на българските библиотеки в края на 40-те и началото на 50-те години. Сравнително либералният режим преди Втората световна война, поне що се отнася до художествената, научната и литературата в областта на изкуствата, се заменя първоначално със задължителен контрол върху вноса, за да се стигне до ситуация на държавен монопол върху тази дейност. Основна причина за сравнително слабото набавяне на чужди издания, най-вече от Западна Европа и САЩ, като покупки или по книгообмен е централизираното отпускане на валутни девизи за библиотеките. Прогресивно нараства тенденцията да се заместват заглавията на английски, френски и немски език със руски преводи или близки по тематика съветски издания.

След създаването на Държавното търговско предприятие “Чуждестранна литература”, от април 1948 г., закупуването на книги, списания и вестници от чужбина се контролира от КНИК.⁵⁴⁴ Всички частни предприятия за внос на книжнина от западноевропейските страни са ликвидирани. Още през първата година от дейността си, държавното предприятие се ориентира към договорни отношения с Всесъюзното обединение “Международная книга.” Вносът на печатни материали от Съветския съюз през 1949 г. възлиза на стойност 19.851.567 лева, докато за същия период от Великобритания са закупени книги на стойност 1.213.661 лева, а от Германия – скромните 159.750 лева.⁵⁴⁵ Право да поддържат връзки с чужбина получават само някои от големите библиотеки и Българския библиографски институт. Текущото и антикварното набавяне в библиотеките задължително се извършва само от държавни книжарници.

След 9. 9. 1944 митническите служби преглеждат и блокират всички пратки с книги от чужбина, главно от Германия. От юни 1945 по силата на чл. 395 от Закона за народното просвещение, всички те започват да се изпращат в

---

⁵⁴⁴ ПМС № 3/26. 4. 1948 (ДВ, бр. 105/7. 5. 1948).

⁵⁴⁵ ЦДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 429, л. 22.

Народната библиотека в София.⁵⁴⁶ Задграничните контакти на институции и частни лица започват да се следят, а закупени или абонирани книги, които пристигат през пощенските служби са препращани също към Софийската народна библиотека.

В първите следвоенни години целият книгообмен с чужди библиотеки (предимно научни) се извършва чрез отдел “Международен книгообмен” на Българския библиографски институт “Елин Пелин”, който от 1953 г. е прехвърлен към Народната библиотека в София.⁵⁴⁷ Контактите са насочени предимно към библиотеки в СССР и народнодемократичните страни, докато кореспонденцията с “капиталистическите” страни намалява до незначителна през 1953 г.⁵⁴⁸ Получаваните книги от Полша, Унгария, Румъния или Чехословакия са съдържателно гарантирани от държавните цензурни учреждения на тези страни и не са регистрирани случаи на спиране на издания, внасяни от тях.

С политиката на международно ниво се осигурява още една превантивна мярка срещу свободното обогатяване на библиотечните фондове. Мнозинството от библиотеките в страната – читалищни, училищни, профсъюзни, градски и окръжни – на практика не разполагат с книги на чужди езици. Читателите трайно са затворени в границите на българската оригинална и преводна книга. Библиотеките твърде слабо позволяват “излизане” от тесните рамки на националната култура.

Цензура чрез каталозите

Елемент от библиотечната цензура в годините след Втората световна война е и изграждането на “идейно издържани” каталози⁵⁴⁹. В нито един от достъпните за читателя “входове” към библиотечните фондове не могат да се съдържат описанията на “вредни” книги и периодични издания. Тези библиотеки, чиито каталози оцеляват след бомбардировките над София, трябва да изчистят от тях “политическите грешки”. Онези, които започват наново да изграждат

---

⁵⁴⁶ ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 46.

⁵⁴⁷ Право на самостоятелен книгообмен имат и др. библиотеки – на БАН, на Софийския университет – и макар в ограничен обем това е единствения възможен канал за внос на научна литература.

⁵⁴⁸ Анастасов, Ю. Международният книгообмен на ДБВК. // Изв. ДБВК за 1953 г., 2, 1955, 106 – 110.

⁵⁴⁹ Желева, Ц. Каталози на съветските библиотеки. // Год. ББИЕП (1947 – 1951), 2, 1953, с. 137.

справочния си апарат, а сред тях са Народната библиотека в София и библиотеката на БАН (първата от които е и методически център в областта на каталогизирането в публичните библиотеки) се налага ясно да разграничават служебните от читателските каталози, в зависимост от техните задачи.

Базовият принцип, който е наложен в България, въз основа на опита на съветските библиотеки от довоенния период, определя каталозите като средство за *“ръководене”* на четенето, като *“дейно оръжие за пропаганда”*. С това се отхвърля традиционното схващане за максималната пълнота при отразяване на сбирките в библиотеката. Такъв подход, залага предварително ограничение на онова, което читателят знае за фонда. От добрата идеологическа редакция на каталозите и постоянното повишаване на *“идейно-възпитателната”* им роля, се определя ефективността на наложеното ограничение. Този вид цензура е по-продуктивен в големите публични и научни библиотеки, които изграждат и по-сложна система от каталози.

Идеята за цензура чрез каталозите в най-чист вид е формулирана в официалния отчет на софийската Народна библиотека за 1951 г. В приложената към него *“Инструкция за каталога за публиката”* се определят книгите, които не влизат в състава му. Подборът им трябва да зависи от съдържанието, а не от името на автора. Принципното забраняване на авторите е в сила по отношение на лицата, осъдени от т. нар. народен съд, както и за политически *“изобличените”* от ЦК на БКП партийни дейци. За читателите е отрязан изцяло достъпа до: *“фашистка литература”*; *“реакционна литература (антисъветска и антикомунистическа)”*; *“опортюнистична, троцкистка и трайчо-костовска литература”*; *“криминална, порнографска, авантюристична и друга упадъчна литература”*, *“религиозна литература, без научната литература върху религията”* и др. На строг подбор подлежат както българските книги (преди и след 9 септември 1944), така и руските, отпечатани след 1917, но най-вече онези на руската емиграция, каквито в България има немало. Същото важи за изданията, идващи от народнодемократичните страни и за *“прогресивните”* капиталистически книги.⁵⁵⁰

---

⁵⁵⁰ ЦДАРБ, ф. 1137, оп. 1, а.е. 1119, л. 39.

Разликата между служебните и читателските каталози на периодичните издания, основаваща се на вече установена практика в Народната библиотека, утвърждава правилото, в каталога за публиката да се изключват заглавия с *“реакционен и упадъчен характер, като : религиозни, анархо-комунистически, троцкистки, фашистки и шовинистични, булевардни, остарели”*.⁵⁵¹ В изброените категории влизат огромната част от периодичните издания, излизали до 9 септември 1944 г. С голяма доза сигурност може да се твърди, че положението в останалите големи библиотеки на страната положението е същото. Още повече, че от 1952 г. като национална, софийската народна библиотека започва централното отпечатване на каталожните фиши, а нейните каталогизатори определят дали книгата е “годна” да влезе в читателския каталог или не. Фишите на специалните фондове се подпечатват с гриф *“разрешени за ползване само с разрешение на директора”*⁵⁵² и се организират в самостоятелен каталог. Пред библиотеките в малките градове и селата проблемът с каталозите не съществува. Техните единствени каталози са читателски и в тях са отразени всички наличности.

Каталозите, там където те съществуват до 1944 г., са препоръчвано средство в конкретната работа по прочистване на библиотечния фонд⁵⁵³. Умелите прочиствания в съдържанието на каталога, от което читателят е зависим, са форма на прикрита цензура с голяма ефективност. Тя еволюира и се запазва в каталогизационната практика до края на 1989 г.

Цензура над библиографската дейност

Към проявленията на библиотечната цензура трябва да се причисли и една промяна, настъпила в извършваната от библиотеките и сродните им институции библиографска дейност. Новостта е свързана с увеличаването на броя библиографски справочници, които заменят водещия за този вид издания регистрационен принцип на построяване, с една продуктивна форма на скрита цензура. Наред с пропагандните био-библиографии на партийни лидери като Васил

---

⁵⁵¹ Пак там, л. 38.

⁵⁵² Такива и днес могат да се видят в служебните каталози на Националната библиотека.

⁵⁵³ Нерядко прочистването се извършва и по инвентарни книги.

Коларов (от 1947), Георги Димитров (от 1949), Вълко Червенков (от 1950) и Димитър Благоев (от 1954), започва издаването на т. нар. *“препоръчителни библиографии”*. През 1949 г. Българският библиографски институт поставя началото с поредиците *“Препоръчителни списъци”*⁵⁵⁴, *“В помощ на библиотекаря и агитатора”* и др., а от 1952 г. и Народната библиотека в София, започва да издава свои серии. Основният принцип, който съблюдават съставителите в своята работа е *“висока партийност при избора на темата, при подбора на литературата, при класифицирането и подреждането на литературата в рубриките, при аотирането и т. н.”*⁵⁵⁵ Този принцип прокарва изказаната от Надежда Крупска и разработена теоретично в трудовете на Лев Наумович Троповски (1885 – 1944) теза, че оценени от марксистки позиции, при изработването на библиографските препоръчителни списъци, книгите *“помагат за оформянето на большевишко съзнание у читателите”*⁵⁵⁶, а самите библиографски издания се превръщат в *“оръжие за политическо възпитание”*.

Компромиси не се допускат дори по отношение на класиците на българската литература. През 1949 г. е изработена библиография на Христо Ботев, която обхваща близо 9 000 ръкописни фиша.⁵⁵⁷ При обсъждането на включения материал, на съвместно заседание на сътрудници от ББИ и Научния институт *“Христо Ботев”* към БАН, на което присъстват специалисти като Михаил Димитров, Александър Бурмов, Петър Динеков и др., се стига до крайното заключение, *“че не е уместно да се издава в печатен вид целия набран материал, поради това, че в него се съдържат извънредно много остарели и идеологически неправилни писания, както и не малко произведения на отявлени фашисти и други врагове на народа ни, които години наред правеха усилия да фалшифицират и*

---

⁵⁵⁴ Първите брошури са посветени на *“Великата октомврийска революция”*, плановото стопанство, Сталин и Изборите за НС и ОНС.

⁵⁵⁵ *Ралева*, О. Препоръчителната библиография в служба на социализма. // Раб. дело, № 287, 5. дек. 1948; *Вълчева*, А. Опитът на Държавната библиотека *“Васил Коларов”* в областта на препоръчителната библиография. // Изв. ДБВК (1955), 4, 1957, с. 125 и сл.

⁵⁵⁶ *Троповский*, Л. Задачи советской библиографии. // Библиотековедение и библиография, 1930, № 1 – 2, 26 – 34; *Кънчева*, П. Препоръчителна библиография. // Год. ББИЕП (1947 – 1951), 2, 1953, с. 149.

⁵⁵⁷ Библиографията е замислена като част от инициативите, посветени на 100 годишнината от рождението на Ботев и съставянето ѝ е възложено на ББИ със специално ПМС № 11 / 7. 11. 1947 г. – ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 1, л. 19.

обсебят Ботева”⁵⁵⁸. “Осакатяването” на библиографии става практика и се прилага както към персоналиите (подобна е съдбата на био-библиографията за Пенчо Славейков, изработена от изявения библиограф Елена Фурнаджиева) така и към тематичните библиографски справочници⁵⁵⁹. По такъв начин целенасочено се избягва възможността за пълнота на библиографската информация, което е един от най-важните белези за оценка на качеството на тези справочници.

Препоръчителните списъци са изготвяни най-често върху конкретни теми и по повод събития с исторически и/или политически характер. Едни от първите български образци са посветени на важни дати от отечественофронтовския календар – 9 септември, 1 май, 8 март и др. Читателите са направлявани и по всички теми, свързани с новите “съюзници” – страните от Централна и Източна Европа, членки на СИВ. За тяхното представяне са изработени библиографии от типа “Какво да четем” – отпечатани в началото на 50-те (за Полша и Румъния през 1951 г., за Унгария и Чехословакия през 1952 г., за СССР през 1953 г. и т. н.). Предварителният подбор на материалите в тях, създава у интересуващите се ограничено и точно определено внушение за развитието на тези страни в политическо, стопанско и културно отношение.

Съставените библиографии са допълнителна форма на превантивна цензура. Малките им тиражи позволяват тяхното използване главно в работата с читателите на държавните и някои читалищни библиотеки.⁵⁶⁰ Когато читателят не разполага с друга информация (която в класическия случай се съдържа в каталога на библиотеката) и е принуден да разчита единствено на данните от библиографския справочник, е налице схема, при която цензурата застава в услуга на пропагандата.

---

⁵⁵⁸ ЦДАРБ, ф. 1137, оп. 1, а.е. 4092, л. 22.

⁵⁵⁹ Включването на заглавия, излезли до 1944 г. се избягва и се посочват предимно последни преиздания на научни и художествени текстове.

⁵⁶⁰ Паунова, С. Как да работим с препоръчителните библиографии. // Бюлетин на ДБВК, I, 1954, № 1, с. 24.

Актуализиране списъците на забранена литература

Фондовете на големите публични библиотеки са масивът от печатни издания, въз основа на който Министерството на пропагандата и след него КНИК и Главната дирекция на издателствата оформят и впоследствие допълват периодически корпуса от забранени четива. В своята ежедневна работа с книгите, библиотекарите са задължавани да подпомагат изработването на официалните списъци на забранена литература. От тях се очаква активно сътрудничество в работата по установяване на “идейно вредните” книги и периодични издания – предимно на български език.. Всички техни предложения се оценяват и проверяват от специално назначена от председателя на КНИК четиричленна комисия към Народната библиотека в София.

Сътрудничеството на библиотеките продължава и в следващите години. Когато през 1954 г. Главлит пристъпва към нова актуализация на списъка с “вредни” заглавия, Управлението разчита предимно на предложенията, постъпващи от библиотеките. В работен списък на книги “с буржоазно-националистически тенденции” се отбелязва, че Народната библиотека в Пловдив е предложила (и комисията е одобрила) включването на книгата “Бегли спомени” от бившия дипломат и министър-председател Андрей Тошев (1867 – 1944)⁵⁶¹. Сътрудничеството между Управлението и библиотеките се поддържа от Софийската народна библиотека, която и сама поема грижата за обновяването на информацията след 1956 г.

Така очертаната библиотечна среда предизвиква интерес към съдържателната страна на цензурната забрана. Списъците на забранена литература, допълнени с информацията от протоколите за извършени прочиствания, дават възможност да се направят някои изводи по отношение на тематичните групи от издания, които попадат в обсега на забраната. “Вредни” се оказват заглавия от всички раздели, предимно на обществените и хуманитарните науки, но дори природните и точните не остават незасегнати. По отношение на видовете издания, библиотечната цензура не подхожда диференцирано. На общо основание са

---

⁵⁶¹ ЦДАРБ, ф. 112, оп. 1, а.е. 18, л. 90.

предлагани и унищожавани книги, периодични издания, албуми, снимки, карти, акцидентни и служебни издания.

Съотнесени към списъците на забранена литература, претопените библиотечни материали могат да се разделят на официално обявени, “вредни”, санкционирани с някакъв административен акт и на нерегламентирани, които са в резултат от безоснователни чистки. Във втората група, която представлява особен интерес, попадат издания на художествена литература, исторически изследвания, разработки в областта на изкуството (особено музикалното), научно-популярни, детски заглавия и др. Неправомерно са унищожавани съчинения на автори като Николай Райнов, Стилиян Чилингиров, Стоян Загорчинов, Кирил Христов, Христо Герчев и др.⁵⁶²

Установяването на някакво съотношение между официалните изисквания и произволно отстранената литература от библиотеките, изисква преглеждането и обработката на всички запазени протоколи в българските архивохранилища. Част от тях се съхраняват в архива на Министерството на вътрешните работи и не са включени сред наблюдаваните тук документи. Допълването и обобщаването на информацията, ще даде по-достоверен отговор на въпроса доколко цензурата създава цензорите и какъв е приносът на цензорите за периметъра на цензурата.

Състояние на библиотечния фонд

Реалното въздействие на библиотечната цензура в България след Втората световна война, може да се определи, само ако се изясни въпросът за мястото на самите библиотеки в обществото през този период. Първата отчетливо наблюдавана тенденция в областта на библиотеките след 9 септември 1944 г. е трайното *увеличаване на техния брой*, като водещо начало и в това направление е следването на съветския пример, характеризиращ се с екстензивно библиотечно строителство. Политиката по отношение на библиотечното дело е ориентирана към

---

⁵⁶² ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 16, 24; ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 146 – 147, 210 – 212; ф. 143, оп. 5, а.е. 232, л. 63 – 67 и др.

количествената страна на проблема за “читателското осигуряване”. Необходимостта от общодостъпност се задоволява чрез елементарното рязко увеличаване броя на местата за четене, при което в не един случай не се осигуряват необходимите условия за ефективна работа. Това засяга новосъздаваните читалищни и училищни, но в най-голяма степен се отнася до профсъюзните (орпсовите) библиотеки. В огромната си част те остават и до средата на петдесетте години на XX век с книжни фондове до 500 т., което ги обрича на неефективност. Прекомерното увеличаване броя на библиотеките е осъзнато едва в средата на 50-те години⁵⁶³.

В периода от 9. 9. 1944 до края на 1956 г. в България започват да се оформят различни групи библиотеки, без те да достигнат етапа, при който функционират в организирани *мрежи*. Терминът “мрежа”, който Ленин залага в основата на социалистическото библиотечно дело, се тълкува като просто множество от еднородни сбирки книги, финансово и административно подчинени на различни центрове. Трудности среща развитието на възможностите за книгообмен и в резултат от това, вместо интегрирана система от библиотеки, която да се развива като “*единна планомерна организация*” (Ленин), на преден план изпъква ведомствения признак или в случая на масовите библиотеки – браншовият и административно-териториалният. Това създава обективна предпоставка за забавяния при изпълнението на разпорежданията на централната власт от порядъка на няколко месеца. Едва през 1957 г. ще се заговори за “*общо методическо и идейно ръководство*”⁵⁶⁴ на всички библиотеки в страната, но до изграждането на единна система няма да се стигне.

Увеличаването на броя на библиотеките в рамките на отделните групи, е трудно да се определи с голяма точност. Преструктурирането по съветски модел, на практика изменя статута и функциите на много от тях – фондове са разделяни или сливани съобразно структурата на управляващите ги организации.⁵⁶⁵ На базата

---

⁵⁶³ В доклада за състоянието на библиотеките се отчита, че ежегодно възникват много нови библиотеки, “независимо от това дали е целесъобразно тяхното създаване и дали има условия за нормална работа”.

⁵⁶⁴ ПМС № 167/17. 7. 1957.

⁵⁶⁵ Подобни случаи има в библиотечните структури на БАН, на Софийския университет и на други научни библиотеки.

на общински, градски и читалищни библиотеки се създават новите *държавни* библиотеки, с регионални методически задачи. Всяка година се разкриват десетки профсъюзни, читалищни и ведомствени библиотеки. Към това трябва да се прибави лошо водената отчетност и разминаванията между ведомствената и официалната държавна библиотечна статистика (която е непълна и не отчита много от категориите библиотеки). Все пак може да се приеме за приблизително вярна следната картина в абсолютни цифри⁵⁶⁶:

	Държавни	Ведомствени	Читалищни	Училищни	Профсъюзни
1944	4	Б. д.	- (1500)	Б. д.	63
1945	7	73	1387 (2198)	Б. д.	Б. д.
1946	7	Б. д.	- (3625)	Б. д.	Б. д.
1947	7	Б. д.	- (3644)	Б. д.	Б. д.
1948	7	214	1067 (3947)	1288	133
1949	7	Б. д.	- (3978)	- (2564)	Б. д.
1950	7	430	- (4059)	Б. д.	356
1951	11	988	1180 (4081)	1567 (3337)	988 (3487)
1952	13	1094	1420 (4233)	1601	1094 (3534)
1953	17	1200	1650 (4321)	1638 (6225)	1200(3706)
1954	20	1207	2030	1671	1207 (3669)
1955	23	1231	2414 (4465)	1761 (7934)	1231 (4061)
1956	23	1282	2685	1771	- (4199)

Финансовите проблеми на страната през първите години след Втората световна война, оказват сериозно влияние върху комплектуването на новоизградените библиотеки. Рестриктивната фискална политика, количествено и

⁵⁶⁶ Данните за тази таблица са събрани от различни статистически източници. Преди всичко са взети под внимание числата, публикувани от Главната дирекция на статистиката (респ. Централното статистическо управление) за 1943 – 1946, 1947 – 1948 и за 1956. Информация е взета и от архивните фондове на КНИК (№ 143), ОРПС (№ 55), МНП (№ 142), НБКМ (№ 1137) и е допълнена със сведения, публикувани в различни отчети (на ВЧС, ЦСПС и др.) и др. публикации – *Нейков, Й.* Цифрите говорят . . . // Читалище, XXV, 1946, № , 360 – 363; *Божинова-Троянова, Б.* Читалищните библиотеки. // Год. ББИ (1945 – 1946), 1, 1948, 266 – 280. В скоби е даден общия отчитан брой на библиотеките, а над него броя на библиотеките с книжен фонд над 500 т.

тематично ограничената книжна продукция, с лошо качество, нетрайна, съчетани с недостига на хартия и усложнената процедура за книгоиздаване очертават тесните рамки, в които се извършва строителството на библиотеки. Това очертава първата характеристика на българските библиотеки в периода 1944 – 1956 г. – техният *скромен количествен обем* на фондовете. Със сравнително добре комплектувани фондове могат да се определят само четирите “стари” народни библиотеки, библиотеката на Софийския университет и някои специализирани библиотеки (на Централното статистическо управление (осн. 1885 г.), при Управлението на съобщенията към Министерството на транспорта и съобщенията (1895), при Художествената академия (1896), при Военната академия (1915) и др.

През 1954 г. в направената равностметка за 10 годишния период след 9 септември, се осъзнават някои от грешките на водената библиотечна политика – нецелесъобразното създаване на голям брой “библиотеки”, еднородният състав на техните фондове, липсата на добре организирани и работещи библиотеки. В цифрово изражение се констатира, че през 1952 г. от съществуващите в страната 10 304 библиотеки само около 30 % притежават книжни фондове с над 500 т.⁵⁶⁷ Размерът на фондовете на обществените библиотеки в България, най-добре личи от следната таблица за групата на 23-те т. нар. държавни библиотеки, които съставят гръбнака на целия библиотечен сектор:

Книжен фонд	1944	1945	1947	1950	1953	1956
НБ София	221 796	Б. д.	Б. д.	321 000	497 533	690 803
НБ Пловдив	199 887	202 496	210 588	Б. д.	309 102	Б. д.
ГБ София	-	16 855	51 054	83 374	138 264	213 183
ДтБ София	-	-	-	-	5 200	Б. д.
ОБ Благоевград	-	-	-	-	Б. д.	37 235
ОБ Бургас	14 010	18 087	24 323	Б. д.	64 577	71 162
НБ Велико Търново	111 722	114 596	121 162	Б. д.	142 433	185 382
ОБ Враца	-	-	-	-	-	25 441

⁵⁶⁷ *Състояние* и задачи на библиотеките в нашата страна : Доклад изнесен на националното съвещание на библиотечните работници на 22 април 1954. // Бюлетин на ДБВК, I, 1954, № 4, 6 – 10; *Михайлов-Добрев*, Г. Относно неотложните проблеми на българското библиотечно дело. // Изв. ДБВК (1953), 2, 1955, с. 66.

ГБ Димитровград	-	-	-	-	Б. д.	Б. д.
НБ Шумен	91 150	92 760	103 981	118 334	139 797	174 141
ОБ Кърджали	-	-	-	-	9 495	Б. д.
ОБ Перник	-	-	-	-	-	Б. д.
ОБ Плевен	-	-	-	-	-	30 068
ГБ Пловдив	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.	20 264	34 651
ДтБ Пловдив	-	-	-	-	-	Б. д.
ОБ Русе	30 904	35 489	50 163	67 352	79 669	96 565
ОкБ Свищов	-	1 006	3 405	Б. д.	29 755	44 558
ГБ Сливен	-	-	-	-	-	12 444
ДтБ Варна	-	-	-	-	-	Б. д.
ОБ Варна	44 332	44 478	56 263	Б. д.	152 435	190 753
ОБ Стара Загора	-	-	-	-	-	Б. д.
ГБ Добрич	-	-	-	2 448	10 684	32 798
ОБ Хасково	-	-	-	-	9 617	37 370

Онова, което се налага като извод от събраните данни е, че библиотечната цензура в периода 1944 – 1956 г. се упражнява в средата на национален библиотечен фонд, чиито рамки не са много широки. Това е добра предпоставка за по-ефективното контролиране на читателската активност. Не доброто комплектуване на някои библиотеки създава парадоксалната практика, в тях да се изпращат забранени книги, които те не са притежавали, само за да се попълнят специалните им фондове. Това показва, че с някои изключения, библиотеките дори не създават потенциална възможност за заобикаляне на политическите ограничения на четенето.

Друг съществен белег на библиотеките в България до края на 50-те години на XX век е сравнително скромният брой *библиотекари*, работещи в тях. Въпреки опитите за професионализиране⁵⁶⁸ на квалифицирани сътрудници и някои

⁵⁶⁸ От началото на 50-те години датират специализираните програми за библиотечна квалификация на Държавния библиотечен институт и катедрата при Софийския университет. Дотогава са провеждани само отделни курсове.

административни разпоредби за разкриване на библиотечарски работни места⁵⁶⁹, като цяло, трудът на библиотечарите остава лошо заплатен, което е причина да се гледа с известно пренебрежение на тази професия. До 1956 г., въпреки увеличаването на абсолютния брой на служителите, дори в най-големите библиотеки на страната, той остава недостатъчен спрямо възложения обем задачи (най-вече в сферата на пропагандната, културно-масовата и политпросветната дейност на библиотеките). Това причинява отлагането на редица задачи от първостепенно значение (организиране на междубиблиотечно книгозаемане, утвърждаването на единна библиотечно-библиографска класификация, поддържане на международен книгообмен и др.) и необходимостта от използване на “надничари”⁵⁷⁰. Долната таблица показва в цифри броя на служителите (включително и помощния персонал) в “държавните” библиотеки от системата на КНИК, чиито фондове по смисъла на своите функции трябва да бъдат достъпни за близо седем милионното население на България:

Персонал	1944	1945	1947	1950	1953	1954	1955	1956
НБ София	33	27	57	109	165	179	185	180
НБ Пловдив	21	12	16	Б. д.	27	Б. д.	Б. д.	Б. д.
ГБ София	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.
ДтБ София	-	-	-	-	Б. д.	Б.д.	4	4
ОБ Благоевград	-	-	-	-	Б. д.	5	4	5
ОБ Бургас	3	4	4	Б. д.	Б. д.	10	10	10
ОБ Велико Търново	5	3	4	Б. д.	10	11	Б. д.	Б. д.
ОБ Враца	-	-	-	-	-	5	6	6
ГБ Димитровград	-	-	-	-	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.
ОБ Шумен	4	3	5	Б. д.	8	10	12	Б. д.
ОБ Кърджали	-	-	-	-	2	Б. д.	Б. д.	Б. д.
ОБ Перник	-	-	-	-	-	-	-	Б. д.

⁵⁶⁹ С ПМС № 1/5. 9. 1949 г. се урежда въпросът за назначаване на библиотекари в предприятията, стопанствата и учрежденията – ДВ, бр. 213/15. 9. 1949 г.

⁵⁷⁰ Този термин използва “надничарката” В. *Мутафчиева*. Бивалици. Т. 2. С., 2001, с. 110 и сл., а също и *Калайджиева*, К. Материали за историята на Народната библиотека Св. Св. Кирил и Методий 1944 – 1978. С., 2003, с. 65.

ОБ Плевен	-	-	-	-	-	-	5	5
ГБ Пловдив	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.	8	Б. д.
ДтБ Пловдив	-	-	-	-	-	Б. д.	Б. д.	4
ОБ Русе	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.
ОкБ Свищов	-	3	3	4	4	4	4	4
ГБ Сливен	-	-	-	-	-	-	4	4
ДтБ Варна	-	-	-	-	-	2	2	2
ОБ Варна	10	7	9	Б. д.	15	Б. д.	Б. д.	Б. д.
ОБ Стара Загора	-	-	-	-	-	-	Б. д.	Б. д.
ГБ Добрич	-	-	-	3	4	4	4	4
ОБ Хасково	-	-	-	-	6	6	6	6

Недостатъчният брой библиотекарите е съществена причина за сравнително ограниченото влияние, което библиотеките оказват върху интензивността на четенето в България. В периода 1944 – 1956 г. процентът на жителите от големите градове, които отиват да четат в библиотеките или ползват справочните им услуги остава нисък. В по-малките читалищни и профсъюзни библиотеки, в много от които няма щатно място за библиотекар, положението е още по-тежко⁵⁷¹. Освен това, обвързването на библиотекарската професия с други, организационни или агитационни задължения по отношение на висшестоящите органи – на местното управление, на учебните заведения или на предприятията и учрежденията – отклонява вниманието на библиотекарите от основната им роля спрямо читателите. Така и неголемите фондове на много библиотеки в страната остават трудно достъпни.

Статистическите данни показват трайно увеличаване на реалния брой *читатели* в библиотеките след 1944 г., но тази тенденция се дължи до голяма

⁵⁷¹ Друг поглед към проблема с кадрите е даден в доклада за състоянието на библиотеките през 1953 г. – “Много читалищни ръководства, административни органи по предприятия, селски съвети имат неправилно отношение към библиотекарските кадри, подценяват библиотечната работа. Назначават негодни за библиотечна работа хора, често малко образовани, които не познават книгите и работата с тях” – *Състояние* и задачи на библиотеките в нашата страна. // Бюлетин на ДБВК, I, 1954, № 4, с. 10.

степен на нормализирането на работата на самите библиотеки след края на войната.

Картината в цифри е следната:

Читатели	1944	1945	1947	1950	1953	1955	1956
НБ София	-	-	-	2 700	11 818	20 187	20 158
НБ Пловдив	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.	6 062	9 282	10 590
ГБ София	-	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.	20 558	22 126
ДтБ София	-	-	-	-	-	Б. д.	5 197
ОБ Благоевград	-	-	-	-	Б. д.	4 101	4 516
ОБ Бургас	1 500	Б. д.	Б. д.	Б. д.	4 573	6 440	8 727
НБ Велико Търново	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.	2 928	4 727	5 251
ОБ Враца	-	-	-	-	Б. д.	1 932	3 332
ГБ Димитровград	-	-	-	-	Б. д.	Б. д.	Б. д.
НБ Шумен	217	Б. д.	Б. д.	Б. д.	2 723	6 002	6 995
ОБ Кърджали	-	-	-	-	Б. д.	Б. д.	Б. д.
ОБ Перник	-	-	-	-	-	-	Б. д.
ОБ Плевен	-	-	-	-	-	4 417	6 678
ГБ Пловдив	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.	4 937	6 010
ДтБ Пловдив	-	-	-	-	Б. д.	3 093	3 655
ОБ Русе	50	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.	6 820	Б. д.
ОкБ Свищов	-	Б. д.	Б. д.	Б. д.	2 027	3 316	3 097
ГБ Сливен	-	-	-	-	-	-	2 188
ДтБ Варна	-	-	-	-	-	Б. д.	2 507
ОБ Варна	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.	3 740	7 168	8 223
ОБ Стара Загора	-	-	-	-	-	Б. д.	Б. д.
ГБ Добрич	-	-	-	-	Б. д.	1 670	4 415
ОБ Хасково	-	-	-	-	-	4 353	5 259

Обобщените данни за читателите през 1956 г., която е върхова през разглеждания период, показват че големите обществени библиотеки се използват

от около 5 %⁵⁷² от градското население на България, а отнесени към всички граждани на държавата – читателите са около 2 %. Интерпретирането на тези резултати, дори и да се приспадне броя на населението до 7 годишна възраст, неминуемо води до заключението, че българите са слабо активни читатели в библиотеките. Неактивното читателско поведение изцяло благоприятства ефективна цензурна политика.

Другите преки показатели, които потвърждават ограниченото четене в библиотеките, са свързани с *интензивността* на ползване на библиотечните материали. Събраните данни показват приблизително следната картина – по отношение броя на посещенията:

Посещения	1944	1945	1947	1950	1953	1955	1956
НБ София	-	-	-	22 733	188 391	260 944	244 004
НБ Пловдив	312	28 539	57 094	60 837	87 606	116 111	125 147
ГБ София	-	17 846	51 199	86 230	72 044	309 881	262 193
ДтБ София	-	-	-	-	-	Б. д.	Б. д.
ОБ Благоевград	-	-	-	-	Б. д.	32 923	36 177
ОБ Бургас	15 706	13 159	34 892	Б. д.	Б. д.	92 602	136 123
НБ Велико Търново	1 765	1 646	4 335	Б. д.	Б. д.	44 339	49 794
ОБ Враца	-	-	-	-	-	19 383	25 720
ГБ Димитровград	-	-	-	-	Б. д.	Б. д.	Б. д.
НБ Шумен	1 228	3 569	16 412	Б. д.	25 071	56 646	Б. д.
ОБ Кърджали	-	-	-	-	Б. д.	Б. д.	Б. д.
ОБ Перник	-	-	-	-	-	-	Б. д.
ОБ Плевен	-	-	-	-	-	38 502	64 334
ГБ Пловдив	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.	65 019	76 651	74 684
ДтБ Пловдив	-	-	-	-	-	Б. д.	Б. д.
ОБ Русе	7 578	11 469	21 170	15 437	Б. д.	Б. д.	Б. д.
ОкБ Свищов	-	114	1 092	Б. д.	Б. д.	48 387	38 242
ГБ Сливен	-	-	-	-	-	-	11 277

⁵⁷² През 1956 г. градското население в България е 2 556 071 жители.

ДтБ Варна	-	-	-	-	Б. д.	Б. д.	Б. д.
ОБ Варна	88 114	92 110	104 884	Б. д.	48 628	82 319	93 307
ОБ Стара Загора	-	-	-	-	-	Б. д.	Б. д.
ГБ Добрич	-	-	-	-	Б. д.	38 788	52 420
ОБ Хасково	-	-	-	-	-	45 840	51 191

И в зависимост от заетите библиотечни материали:

Раздадени книги	1944	1945	1947	1950	1953	1955	1956
НБ София	-	-	-	29 864	382 904	628 618	629 927
НБ Пловдив	575	47 911	88 289	95 717	162 288	234 883	266 028
ГБ София	-	18 049	84 520	137 370	141 774	486 459	518 404
ДтБ София	-	-	-	-	Б. д.	Б. д.	153 000
ОБ Благоевград	-	-	-	-	Б. д.	81 400	90 954
ОБ Бургас	17 826	20 660	39 746	Б. д.	Б. д.	152 238	196 252
НБ Велико Търново	4 475	3 425	8 772	Б. д.	82 512	145 288	115 007
ОБ Враца	-	-	-	-	-	43 020	60 396
ГБ Димитровград	-	-	-	Б. д.	Б. д.	42 234	Б. д.
ОБ Шумен	3 315	9 753	30 666	Б. д.	60 176	147 256	183 338
ОБ Кърджали	-	-	-	-	Б. д.	Б. д.	Б. д.
ОБ Перник	-	-	-	-	-	-	Б. д.
ОБ Плевен	-	-	-	-	-	84 594	126 427
ГБ Пловдив	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.	113 332	169 487	132 140
ДтБ Пловдив	-	-	-	-	Б. д.	109 490	Б. д.
ОБ Русе	16 488	18 488	53 447	52 660	59 311	195 317	Б. д.
ОкБ Свищов	-	139	4 202	Б. д.	41 899	101 394	68 296
ГБ Сливен	-	-	-	-	-	-	28 348
ДтБ Варна	-	-	-	-	-	Б. д.	73 530
ОБ Варна	39 180	47 934	56 215	Б. д.	94 145	183 949	207 208
ОБ Стара Загора	-	-	-	Б. д.	Б. д.	Б. д.	Б. д.

ГБ Добрич	-	-	-	-	49 941	59 325	88 971
ОБ Хасково	-	-	-	-	-	111 224	132 531

В по-детайлната оценка на събраните данни, следва да се отбележи, че именно активните хора в страната, над 25 годишна възраст, най-рядко посещават библиотеките, предназначени предимно за тях. В направените още по онова време анализи се констатира факта, че броят на читателите в държавните библиотеки е между 10 и 12 % от местното население, а в градове като Враца и Димитровград⁵⁷³ – около 6 %. От тях близо 74 % са деца и ученици⁵⁷⁴, за които освен това работят системата на училищните, голямата част от читалищните, а от 1954 г. и 3 самостоятелни детски държавни библиотеки в София, Пловдив и Варна. Отчетите на самите библиотеки потвърждават тази негативна констатация – записаните читатели от категорията “възрастни”, в голямата си част *не влизат в библиотеката с месеци, а когато го правят – ползват предимно художествена литература.*⁵⁷⁵

Съществена оценка, изтъквана от анализаторите и свързана със състава на библиотечните фондове, е че в края на 40-те и през 50-те години се запазва доминиращото място на художествената литература спрямо останалите групи издания.⁵⁷⁶ Положението се оценява като изостаналост спрямо научния, техническия и производствения напредък в страната. Същевременно, не се отчитат пречките, които държавната забрана сама поставя пред компенсаторните механизми, с помощта на които, може да се преодолее съществуващия дисбаланс – внос и превод на повече и различни заглавия техническа, селскостопанска и др. научна литература. Това е показателно за признаците на самоограничение в

⁵⁷³ През 1953 г. в Димитровград работят 1 държавна методична, 6 профсъюзни, 3 читалищни и няколко училищни, но очевидно те не успяват да създадат достатъчен интерес към онова, което притежават.

⁵⁷⁴ **Коцев**, В. Доклад за резултатите от прегледа на държавните и читалищните методични библиотеки проведен през 1955 година. // Библиотекар, III, 1956, № 1-2, с. 6.

⁵⁷⁵ В доклад “за достиженията и слабостите” в профсъюзните библиотеки през 1948 г., завеждащия сектор “Библиотеки” при ЦС на ОРПС Юлий Дараков отчита като най-голяма слабост на библиотеките “*че все още не се четат достатъчно, все още нашите работници нямат навика да четат, да се самообразоват*” – **ЦДАРБ**, ф. 55, оп. 2, а.е. 92, л. 8. Дори в ДБВК през периода 1950 – 1952 г. делът на художествената литература от общо раздадената варира между 45 % и 53 % – **ЦДАРБ**, ф. 143, оп. 9, а.е. 132, л. 67.

⁵⁷⁶ **Състояние** и задачи на библиотеките в нашата страна . . . // Бюлетин на ДБВК, I, 1954, № 4, с. 7.

официалния тон на критиката и самокритиката, които са част от трудно поддаващата се на изследване страна на цензурата.

Обяснението на незадоволителните резултати, което се опитват да дадат анализаторите, се съсредоточава върху слабата, “съвсем недостатъчна” активност на библиотекарите в т. нар. “културно-масова” дейност, наричана официално “пропаганда на книгата”, която е част от тяхната “работа с читателя”. Преповтарят се обвиненията (които по политическа линия тръгват от Ленин и Сталин, а в България се възпроизвеждат в речите на В. Червенков) за непреодоляната “буржоазна пасивност” и “обективизъм” в работата. Отчетите на библиотеките са изпъстрени със самокритики и себепорицания, въпреки големия обем извършена организационна и техническа работа. Заключениета във всички случаи повтарят трафарета за “изключителните грижи на социалистическата държава” в библиотечното дело, които изискват по-големи “успехи” от самите библиотеки. По този начин, съзнателно или не, се избягва същността на проблема с читателската активност, елемент от който е и библиотечната цензура.

В нито един от документите на времето не се засягат въпросите за състава на библиотечните фондове. Отчита се нарастване на дела на т. нар. обществено-политическа литература за сметка на останалите видове. Отбелязва се комплектуването на съветски издания, които изместват все повече западноевропейските. Осъзнава се фактът, че големите библиотеки в страната са изключително зависими от българския, одържавен и профилиран, книгоиздателски сектор, за да изразходват определените им фискални субсидии. Но за съжаление липсва смелост да се посочи пълното разминаване на възможностите за комплектуване и реалните читателски интереси. Ограничаването на свободата за закупуване на нова литература е същностната причина за липсата на интерес за четене в библиотеките, което се трансформира или в четене в дома или води до отказ от четене. На сравнително добра посещаемост се радват само старите народни и научни библиотеки, които не са подложени на прочистване, продължават да съхраняват ценни стари колекции и запазват ограничена самостоятелност за книгообменни връзки с чужбина.

Налагането на забрана за ползване на определени материали в обществените библиотеки е действие, насочено срещу развитието на мисловната активност и рефлектира върху културното ниво на обществото в дългосрочен план. Последиците му могат да бъдат наблюдавани в продължение на десетилетия, дори след смяната на политическата система в България, в края на 80-те години на миналия век. Ограничаването на броя гледни точки понижава сетивността и способността за противодействие на отделния човек и на обществото като цяло спрямо измененията на социалната среда. Несвободното ползване на библиотеките и невъзможността на последните да се развиват в зависимост от потребностите на своите читатели, възпрепятства и “парализира”, както динамиката на научните изследвания и читателската активност, така и перспективното развитие на самите библиотеки.

Саморефлексията, която предлага социалистическото библиотечно дело за дейността на библиотеките, се определя чрез класовия подход. В лекции, четени пред библиотекарите в страната, са разяснявани основните моменти в учението на Ленин и Сталин, което поставя библиотеките сред идеологическите институции, които заемат едно от водещите места между всички средства за комунистическо възпитание и формиране на диалектико-материалистически мироглед – агитация, пропаганда, наука, изобразително изкуство, литература, научни разработки, книгопечатане, радио и пр.⁵⁷⁷ Ролята на библиотеката е съществена, доколкото се създават “добри производственици, с ново отношение към труда”.⁵⁷⁸ Като се подчиняват на общите задачи на социалистическото строителство, хората ръководещи библиотечното дело в страната извеждат на преден план политическият заряд на основните задачи пред библиотеките, който условно може да се положи в две основни направления.

Първото е свързано с насаждането на усещане у хората за големите успехи, които завоюва културното строителство (в частност и библиотечното), преизпълнението на плановете, прогресивното количествено повишаване на издателската продукция и т.н. В специализираната библиотековедска литература се

---

⁵⁷⁷ *Ролята* на библиотеката за комунистическото възпитание на трудещите се : [Лекция]. С., 1953 – ЦДАРБ, ф. 1137, оп. 1, а.е. 1718, л. 1 – 7.

⁵⁷⁸ Пак там, л. 6.

изгражда представата, че българските библиотеки, подобно на съветските, започват своето изграждане след социалистическата “революция” отначало, а наследеното от предходните поколения се омаловажава. Чувството за това “ново начало” се подсилва и от сериозните разрушения в София (където са повечето дотогавашни големи библиотеки) през дните на бомбардировките, които се отразяват по-сериозно на библиотечната инфраструктура, отколкото на състоянието на фондовете. В случая, пропагандната активност прикрива незадоволителните темпове, с които се преодолява следвоенната криза и оставащата на хартия декларативна заинтересованост на българските правителства към проблемите на библиотеките.

Второто направление е свързано с идеята, че в социалистическото общество библиотеката престава да бъде аполитична културна и образователна институция. Принципът за “обективност” и политическа “безпристрастност” в работата на библиотекарите е подложен на критика и дори на подигравка⁵⁷⁹. Новото разбиране за институционална адекватност и съвременност, разглежда библиотеката като обект, който в най-кратки срокове трябва да се превърне в “*център за политическо възпитание*” на най-широк кръг читатели сред трудещите се⁵⁸⁰. В народнодемократичната страна образованието и просветата са тясно свързани с нейната политика. Затова работата на библиотекаря предполага “бдителност” при набавянето на литература и при обслужването на читателите. Библиотекарят в “новата” библиотека трябва да бъде “напредничав” човек, образован политически “наставник” на своите читатели. Той е “извънучилищен политпросветник”, който изпълнява важната задача да оформя диференцирано, *правилното* политическо мислене и поведение на отделните групи читатели – ученици, работници, земеделски стопани и т. н.

Моделирането на идеологизирано съзнание чрез библиотеките минава през подмяната на фондовете на масовите библиотеки. Политическата администрация се възползва от слабата покупателна способност на онази част от

---

⁵⁷⁹ Тодор **Боров** напр. критикува “обективността” в процеса на обработката и каталогизацията на книгите в студията си Библиотечно дело в СССР. // Год. ББИЕП (1947–1951), 2, 1953, с. 30.

⁵⁸⁰ В същата насока са и решенията на Конгреса на чехословашките библиотекарите, състоял се в Бърно през м. май 1948 г. – *Resoluce Celostatniho Sjezdu knihovnickych pracovniku v Brne* 13-14 května, 1948. // *Knihovna*, 1948, № 3, 1 – 2.

населението, която е принудена да използва обществени библиотеки, като “струпва” големи количества еднотипни издания, в сбирки по цялата страна, които не просто не създават възможности за самостоятелно мислене у читателите, а тъкмо напротив – чрез своето монолитно съдържание уравниват възможностите и създават условия за матрично възпроизвеждане на точно определен тип знания. В създалата се обстановка основният политически удар пада върху групата на детските, включително училищните и читалищните библиотеки и върху тези към висшите учебни заведения. Регулацията на четенето сред подрастващите, в и във от дома, съчетана с реформите, предприети в образователната система на България от 1944 г. насетне, осигуряват двустранна интервенция в личното пространство на перспективния читател, като го “предпазват” от възможността за “некласово” мислене. Самостоятелното четене трябва да се трансформира в дисциплинирано разбиране, при което библиотеката изпълнява организираща функция.

Библиотечната цензура в периода 1944 – 1956 г. е практикувана стихийно или чрез организирани кампании, провеждани под надзора на централните държавни институции. Всички нейни проявления са част от големия социален експеримент за политическо “редактиране” на миналото. Резултатите от този експеримент, в материален план са опустошителни. Създава се традиция за унищожаване на книги по силата на поредица от официални административни актове (прил. 2). Прочистването на библиотеките е съпроводено от произволни действия, в резултат от които наред с обикновените пропагандни материали, са унищожавани и шедеври на европейската литература и наука.

След Втората световна война, цензурата постепенно се “втъква” в цялата структура на библиотеката. Тя се наслагва върху всички текущи библиотечни дейности – комплектуване, обработка, библиографиране, обслужване. От нея произтичат ежедневни ограничаващи читателите ситуации, предизвикани от въведения диференциран достъп до библиотечните фондове.

Социалният ефект от цензурата чрез библиотеките не може да бъде оценен в тесните рамки на разглеждания период. Нейното въздействие, непосредствено след Втората световна война, се усеща главно от ограничената група на активните читатели – учени, преподаватели, студенти. Но ролята на

библиотечната цензура нараства с течение на времето и благодарение на своя консерватизъм, в дългосрочен план, оказва негативно въздействие върху културното ниво на цялото общество. В този смисъл, може да се формулира твърдението, че случилото се с библиотеките в края на 40-те и началото на 50-те години на XX век стои в основата на дълготрайното овладяване на българската творческа инвенция.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В настоящия текст беше направен опит да се приведат в обръщение и да се интерпретират множество неизползвани досега свидетелства за разнообразните форми на цензура върху книгите в България в периода 1944 – 1956 г. Специфичният функционален подход на изследването позволи да изпъкнат някои от пренебрегваните досега аспекти на разглежданото явление. Поставянето на самите книги и тяхната съдба в центъра на проучванията създаде възможност проблемът за цензурата да се контекстуализира в по-широката рамка на българската социална история. Към единичните ярки авторски съдби, за които мнозина български историци, литератори и журналисти са публикували вече сведения, бяха добавени данни за по-малко известни лица и произведения, с което многократно се разшири периметъра на наблюдаваната платформа.

Създаденият статистически инструментариум изгради една по-реалистична представа за социалната значимост на цензурата върху книгите в „народнодемократична“ България. В тази връзка от направените наблюдения се налага изводът, че за разлика от някои от останалите източноевропейски общества – чехи, унгарци, руснаци, поляци и германци – за българите съдържателният контрол над книгите не се оказва така значим културен проблем (по-голяма чувствителност в исторически план се забелязва по отношение на вестниците например). По такъв начин може да се обясни сравнително късното навлизане, едва през 90-те години на миналия век, на някои автори, които в други източноевропейски страни се четат още през 70-те години.⁵⁸¹

Наложените след Втората световна война съветски цензурни стандарти твърде много натежават към средата на 50-те години на XX век. В краткотрайното “размразяване”, настъпило след смъртта на Сталин и завършило с унгарската революция през 1956 г., раздвижването в българския културен живот е твърде условно. Ограничеността и слабостта на случилото се “обновление” и

---

⁵⁸¹ *Дойнов*, П. Българската поезия през 90-те години : тенденции, тематични кръгове и поетически почерци : Автореф. на дис. С., 2007, с. 8. Авторът дава като пример Ролан Барт, Ханс-Георг Гадамер и Мартин Хайдегер.

“либерализация” вече са отбелязани от българската историография.⁵⁸² Но в областта на цензурата през 1956 г. се слага край на един етап от политическата репресия върху книгите. Със закриването на последната цензурна институция в страната завършва периода на политическата параноя. Това е време, белязано от идеята, че книгата не трябва да носи удоволствие, тя е едно от средствата за пропаганда и нейното значение се определя от способността ѝ класово да разграничава и противопоставя отделните социални групи.

Създадената цензурна традиция се запазва под нова форма и през следващите десетилетия. Тя възприема една по-удобна за самата нея “призрачна” форма на съществуване, която “като невидима и неосезаема радиация” продължава да “разделя обществото, оставяйки след себе си страшните следи на унищожението”.⁵⁸³ Дълго време книгите остават заложници на политическата власт. Но от края на 50-те години се забелязва променен подход в цензурната практика. Политическата власт в България е достатъчно силна, за да си позволи едно различно поведение, което можем да окажем като покровителствено и в известен смисъл прагматично. Онова, което не успява да постигне грубата сила попада сред “стените” на “кадифения затвор” (Miklos Haraszti). И все пак бдителността и изобретателността на властите в областта на цензурата през следващите десетилетие не отслабва. Тя продължава да се подхранва от страха, че “книгите правят революции.”

---

⁵⁸² *Мигев*, В. Българските писатели и началото на “Размразяването” на сталинския модел на социализма в България (1953 – 1956). // Ист. преглед, LVII, 2001, № 1-2, с. 104.

⁵⁸³ *Горяева*, Т. Культура и цензура : Мифы и реальность, или История борьбы против правды. // История советской политической цензуры. М., 1997, с. 10.

БИБЛИОГРАФИЯ

На български и руски език

1. АВРАМОВ, Люсиен и В. Таджер. Авторско и издателско право върху научни и литературни произведения. – С. : Наука и изкуство, 1956. – 291 с.
2. АЛЕКСИЕВ, Ганчо. Книжовното затъмнение. // Библиотека, II, 1994, № 3, 6 – 9.
3. БАБИЧЕНКО, Д. Л. Писатели и цензори. Советская литература 1940-х годов под политическим контролем ЦК. – М., 1994.
4. БАНКОВСКА, А. Една грубо-реакционна книга (“Светът отблизо” от Константин Кацаров). // Ново време, XXV, 1949, № 5, 529 – 532.
5. БЕЗ цензуры : периодика "самиздата" до и после распада СССР в фондах Российской национальной библиотеки : Каталог / Состав. А. С. Асватуров и М. А. Семенова. - Санкт Петербург, 1999. – 59 с.
6. БЕНБАСАТ, Алберт. Цензурата – анатомия и начин на употреба. // Бенбасат, А. Книгата като тяло и като дух. Велико Търново : УИ Св. св. Кирил и Методий, 2004, 57 – 67.
7. БЕНБАСАТ, Алберт. Цензурата върху книгата. <http://liternet.bg/publish14/a_benbasat/cenzurata.htm>
8. БЛЮМ, Арлен. “Берегите Зощенко . . .” : Подцензурная судьба писателя после августа 1946-го. // Звезда, 2004, № 8, 128 – 138 URL <http://magazines.russ.ru/zvezda/2004/8/blum7-pr.html>
9. БЛЮМ, Арлен. Закат ГЛАВЛИТА : Как разрушалась система советской цензуры : документальная хроника 1985 – 1991 гг. // Книга : Исследования и материалы, 71, 1995, 168 – 187.
10. БЛЮМ, Арлен. За кулисами "Министерства правды" : Тайная история советской цензуры 1917 – 1929. – СПб. : Акад. проект, 1994. – 320 с.
11. БЛЮМ, Арлен. Книжные издательства накануне Большого террора : по архивам Ленинградской цензуры первой половины 30-х годов. // Книга : Исследования и материалы, 75, 1998, 173 – 192.
12. БЛЮМ, Арлен. Советская цензура в эпоху тотального террора : 1929 – 1953. – СПб. : Акад. проект, 2000. – 314 с.
13. БЛЮМ, Арлен. Советская цензура эпохи Большого террора : По материалам бюллетеней Главлита СССР. // Индекс/Досье на цензуру, 2, 1997, 91 – 102.
14. БЛЮМ, Арлен. Частные и кооперативные издательства двадцатых годов под контролем Главлита : (по архивным документам 1922 – 1929 гг.) // Книга : Исследования и материалы, 66, 1993, 175 – 191.
15. БОЖИНОВА-Троянова, Божана. Анкета за състоянието на библиотеките и на библиотечния персонал в България в края на 1945 година. // Год. ББИ (1945 – 1946), 1, 1948, 392 – 404.
16. БОРИСОВА, Силвия. Димитър Петков : [Биография]. // Демократически преглед, пролет-лято, № 39/40, 1999, 2. – 700 – 701.
17. БОРОВ, Тодор. Библиотечно дело в СССР. // Год. ББИЕП за 1947 – 1951, 2, 1953, 1 – 37.

18. БЪЛГАРИЯ в сферата на съветските интереси : Кръгли маси / ред. В. Тошкова и др. – С. : АИ проф. Марин Дринов, 1998. – 396 с.
19. ВАСИЛЕВ, Марин. Полиграфическата промишленост през годините на народната власт. // Полиграфия, 1970, № 1, 1 – 10.
20. ВЕЖИНОВ, Павел. Преводната художествена литература у нас. // Ново време, ХХШ, 1947, № 9, 849 – 853.
21. ВЪЛЧЕВА, Анелия. Опитът на Държавната библиотека “Васил Коларов” в областта на препоръчителната библиография. // Изв. ДБВК за 1955. С., 1957, 125 – 145.
22. ВЪЛЧЕВА, Анелия. Постижения и слабости на препоръчителната библиография у нас. // Библиотекар, II, 1955, № 5-6, 15 – 20.
23. ГЕРГОВА, Ани. Градиво и за днешния ден. // Полиграфия, X, 1989, № 1, 22 – 27.
24. ГЕРГОВА, Ани. Книгоиздаването. // България 20 век : Алманах. С. : Труд, 1999, 783 – 803.
25. ГЕРГОВА, Ани и Георги Атанасов. Книгоиздаването у нас през Отечествената война. // Изв. НИИ по култ., XII, 1986, № 2, 150 – 156.
26. ГЕРГОВА, Ани. Съветската книга в българската култура.// Книгоразпространение, XXI, 1981, № 11, 5 – 8.
27. ГЕРГОВА, Ани. Съдбата на българския автор. // Издател, II, 1995, № 2, 3, 4, 5 – 8.
28. ГЕРЬО, Гюла. Единната библиотечна мрежа в Унгария. // Библиотекар, VI, 1959, № 12, 16 – 20.
29. ГЛАЗКОВ, М. Н. Чистки фондов массовых библиотек в годы советской власти (октябрь 1917 – 1939). – М. : Пашков дом, 2001. – 104 с.
30. ДАСКАЛОВА, Красимира. Автор, общество, цензура. Щрихи към персоналната генеалогия на Фани Попова-Мутафова. // Историята на книгата – начин на живот : Сб. в чест на проф. дфн Ани Гергова. С., 2002, 318 – 346.
31. ДАСКАЛОВА-Рибарска, Лора. Състояние и перспективно развитие на детските и училищните библиотеки. // Изв. ДБВК за 1956. С., 1958, 116 – 128.
32. ДЕРМАНЧЕВ, Георги. Руската цензура в миналото както и в наше време и няколко думи за нашите закони по печата. – С., 1907. – 31 с.
33. ДИМИТРОВ, Илчо. Българската демократична общественост, фашизмът и войната 1934 – 1939. С. : ОФ, 1976. – 335 с.
34. ДОБРОСЛАВСКИ, Трайчо. Свободата на печата и монархията. // Републиката : Сб. статии. – С. : МИИ, 1946, 129 – 133.
35. ДРУГАТА България : Документи за организациите на българската политическа емиграция 1944 – 1989. – С. : Анубис, 2000. – 320 с.
36. ЕВТЕЕВА, З. Библиотеки Чехословакии. // Библиотекар, 1949, № 10, 35 – 43.
37. ЕСТИВАЛ, Робер. Проблемът за политическите библиоложки модели : Вчера, днес и утре. // История на книгата – начин на живот : Сб. в чест на проф. дфн Ани Гергова. С., 2002, 47 – 61.
38. ЖИРКОВ, Геннадий. История цензуры в России XIX – XX вв. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 368 с.
39. ЗА печатните произведения и филмите. // Отечествен фронт, № 95, 23 дек. 1944, с. 4.

40. ЗЕЛЕНОВ, М. Библиотечные чистки в 1932 – 1937 гг. в Советской России. // <http://www.opentextnn.ru/censorship/russia/sov/libraries/books/zelenov/?id=1218>
41. ЗЕЛЕНОВ, М. Зарождение партийно-государственной цензуры : инициаторы и исполнители. // Аппарат ЦК РКП (б) – ВКП (б), цензура и историческая наука в 1920-е годы. М., 2000, 60 – 88.
42. ЗЛАТЕВА, Ани. Творческите организации и отечественофронтовската власт 1944 г. // Страници от българската история : Събития, размисли, личности. 2. С. : Просвета, 1993, 167 – 180.
43. ИСАКОВ, Марко. Големи успехи на библиотечното дело в НР Румъния. // Бюлетин на ДБВК, I, 1954, № 7, 5 – 11.
44. ИСАКОВ, Марко. Проблеми в развитието на профсъюзните библиотеки. // Библиотекар, III, 1956, № 10, 15 – 22.
45. ИСКЛЮЧИТЬ всякие упоменания : Очерки истории советской цензуры / Состав. Т. Горяева. – Минск, М., 1995. – 334 с.
46. ИСКРОВ, П. Свободата на печата, цензурата и нашата конституция. // Ново време, XVIII, 1905, № 10, 302 – 307.
47. ИСТОРИЯ советской политической цензуры : Документы и комментарии / Отв. состав. Т. Горяева. – М. : РОССПЭН, 1997. – 672 с.
48. ИСУСОВ, Мито. Политическият живот в България 1944 – 1948. – С. : АИ Марин Дринов, УИ Св. Климент Охридски, 2000. – 424 с.
49. ЙОРДАНОВ, Крум. Отговорност и култура. // Народ : Социалист. всекидневник, № 6, 10 окт. 1944, с. 2.
50. КАЗАСОВ, Димо. Българската книга през 1949 година. // Полиграфия, II, 1950, № 4, 3 – 6.
51. КАЗАСОВ, Димо. Дейността на Главната дирекция през 1951 година. // Полиграфия, III, 1952, № 1, 6 – 11.
52. КАЗАСОВ, Димо. Защо се създаде Главната дирекция на издателствата, полиграфическата промишленост и търговията с печатни произведения? // Полиграфия, II, 1950, № 2, 3 – 4.
53. КАЗАСОВ, Димо. Издателското дело в България след Девети септември. // Библиотекар, V, 1958, № 7, 27 – 30.
54. КАЗАСОВ, Димо. Революцията и пропагандата. // Отеч. фронт, № 58, 7 ноем. 1944, 1, 4.
55. КАКВО да четем : Списък на художественна и научна литература. – Шумен : Агит-Проп ОФ, 1945.
56. КАЛАЙДЖИЕВА, Константинка. Библиотеката в помощ на партийната просвета. // Бюлетин ДБВК, I, 1954, № 8 – 9, 6 – 10.
57. КАЛАЙДЖИЕВА, Константинка. Върху някои проблеми на комплектуването и организацията на селските библиотеки. // Изв. ДБВК (1953). С., 1955, 71 – 88.
58. КАЛАЙДЖИЕВА, Константинка. Книгоиздаването в България за периода 1944 – 1969 : [Предг.]. // Български книги 1944 – 1969 : Библиографски указател. Т. 1. С. : НБКМ, 1976, III – LXIV.
59. КАЛИНОВА, Евгения. България, Втората световна война и пътят към мира. // Страници от българската история : Събития, размисли, личности. 2. С. : Просвета, 1993, 87 – 111.

60. КАРАКОСТОВ, Стефан. Най-здравото гнездо на фашизма. // Народ : Социалистически всекидневник, № 71, 25 дек. 1944, 1,2.
61. КИРОВА, Елена. Организация на библиотечното дело в демократична Полша. // Изв. ДБВК (1952). С., 1953, 37 – 46.
62. КИСЕЛИНЧЕВ, Асен. Против идеализма и биорасизма в психологията. // Ново време, XXV, 1949, № 2, 203 – 220.
63. КНИГИ и периодични издания в Н. Р. България 1956 : Статистически материали / Израб. Ив. Панчева. – С. : ББИЕП, 1958. – 62 с.
64. КОНДАРЕВ, Никола. Ролята на читалищата в изграждането на социализма. // Читалище, XXVII, 1948-49, № , 135 – 146.
65. КОНДАРЕВ, Никола. Пълно сътрудничество между отделите за наука, изкуство и култура и народните читалища. // Читалище, XXIX, 1950-51, № 3-4, 14 – 20.
66. КОНСТАНТИНОВА, Елка, Кръстьо Куюмджиев. Развитие на разказа и повестта 1944/1956. – С. : Народна просвета, 1979. – 135 с.
67. КОЦЕВ, Венелин. Доклад за резултатите от прегледа на държавните и читалищните методични библиотеки проведен през 1955 година. // Библиотекар, III, 1956, № 1-2, 4 – 14.
68. КРАУЗЕ, Ф. и Х. Рётч. Развитие социалистического дела в ГДР и Ленинское наследие. // Библиотековедение и библиография за рубежом, сб. 80, 1980, 3 – 9.
69. КРУПСКАЯ, Надежда. В полним указания Ленина о библиотечной работе. // Красный библиотекар, 15, 1937, № 1, 21 – 30.
70. КРУПСКА, Надежда. За библиотечното дело : Избрани статии. – С. : НБКМ, 1984. – 205 с.
71. КРУПСКАЯ, Н. К. Какво е писал и говорил Ленин за библиотеките. – С. : ББИ, 1949. – 53 с.
72. КЪОСЕВА, Цветана. От информационен към директивен печат : (Някои аспекти на съветското влияние върху българския печат 1944-1949 г.). // Ист. преглед, XLVII, 1991, № 4, 53 – 69.
73. ЛЕНИН за организацията на библиотечното дело. // Библиотекар, III, 1956, № 7, 1 – 5.
74. ЛИТЕРАТУРНЫЙ фронт : История политической цензуры 1932 – 1946 гг. : [Сб. документов]. – М., 1994. - с.
75. ЛОЗАНОВ, Георги. Скриване чрез откриване. // Политическата цензура в България. Варна, 2003, 263 – 270.
76. ЛУСИ-СМИТ, Едуард. Авторът като цензор. // Култура, № 7, 20 февр. 1998, с. 12.
77. ЛЮДСКАНОВА, Виолета. Забранените книги – едно подценявано престъпление на комунизма. // Библиотека, VIII, 2001, № 1, 37 – 47.
78. МАРКОВ, Георги. Задочни репортажи за България. – С. : Профиздат, 1990. – 518 с.
79. МАТЕЕВА, Цветана. Организация на библиотечно-методичната работа у нас. // Бюлетин на ДБВК, I, 1954, № 1, 7 – 10.
80. МАТЕЕВА, Цветана. Организация на библиотечното дело в НРБ. – С. : Наука и изкуство, 1954. – 28 с.

81. МИГЕВ, Владимир. Българските писатели и началото на "размразяването" на сталинския модел на социализма в България (1953-1956). // Ист. преглед, 57, 2001, № 1-2, 81 – 104.
82. МИГЕВ, Владимир. Българските писатели и политическият живот в България (1944 – 1970 г.). – С. : Кота, 2001. – 296 с.
83. МИГЕВ, Владимир. Несъстоялата се "Априлска пролет" на България – 1956 година. // Ист. преглед, 49, 1993, № 4-5, 75 – 94.
84. МИГЕВ, Владимир. Цензурата върху печатните издания по време на комунистическия режим (1944 – краят на 60-те години). // Политическата цензура в България / Състав. Ф. Панайотов. – Варна, 166 – 181.
85. МИЛАНОВА, Сашка. Политическият процес срещу журналиста Цвети Иванов през 1946 година. // Ист. преглед, 50-51, 1994-1995, № 2, 155 – 177.
86. МИХАЙЛОВ-Добрев, Георги. Относно неотложните проблеми на българското библиотечно дело. // Изв. ДБВК (1953). С., 1955, 63 – 70.
87. МИХАЙЛОВ-Добрев, Георги. По някои основни въпроси на ДБВК и на библиотечното дело в страната. // Изв. ДБВК (1952). С., 1953, 73 – 82.
88. МИХАЙЛОВ-Добрев, Георги. 75 години българска национална библиотека в цифри. // Изв. ДБВК (1954). С., 1956, 311 – 332.
89. НАТАН, Жак. "Бурни години 1918 – 1944" от Д. Казасов. // Ново време, XXVI, 1950, № 5, 97 – 117.
90. НАТАН, Таня. Цензори и журналисти : Преследването на легалния печат на БКП 1926 – 1934. – С. : Наука и изкуство, 1980. – 123 с.
91. НЕДКОВ, Йордан. Цифрите говорят . . . // Читалище, XXV, 1946, 360 – 363.
92. ОГНЯНОВ, Любомир. Всевластен комунистически лидер. Вълко Червенков. // Български държавници 1944 – 1989 / състав М. Радева. С. : Скорпио-Ви, 2005, 100 – 116.
93. ОГНЯНОВ, Любомир. Държавно-политическата система на България 1944 – 1948. – С. : Изд. БАН, 1993. – 250 с.
94. ОРГАНИЗАЦИЯ на библиотечното дело в СССР : Справка от ВОКС на СССР. – С. : КНИК, 1950. – 20 с.
95. ОТЧЕТ за дейността и състоянието на Върховния читалищен съюз, околийските читалищни съюзи и читалищата през 1946/1947 г. // Читалище, XXV, 1947, № 8, 26 – 51.
96. ПАВУРДЖИЕВ, Васил. 9 септември и новите задачи на читалището. // Читалище, XXIII, 1944, № 1, 14 – 16.
97. ПАНАЙОТОВ, Иван. Изпитанията на Народната библиотека от англо-американските бомбардировки през 1944 г. // Библиотекар, V, 1958, № 11, 60 – 64.
98. ПАНЧЕВ, Кутю. За политическото редактиране на книгите. // Полиграфия, II, 1951, № 5, 7 – 8.
99. ПЕЕВ, Йордан. Нашият опит от работата с неорганизираните фондове. // Изв. ДБВК (1952). С., 1953, 182 – 184.
100. ПЕЙКОВ, Иван. Борбата на БРП(к) за изкореняване на фашистката идеология и култура. // Изв. на бълг. ист. дружество, XXVI, 1968, 83 – 107.
101. РАДЕВ, Ярослав. Държавни представителни органи в България (1944 – 1947). – С. : Изд. БАН, 1965. – 180 с.

102. РАЗВИТИЕТО на библиотеките в Унгария. // Изв. ДБВК (1952), 1, 1953, 64 – 69.
103. РУСКОВ, Йордан. Цветя ня злото : Из хербариума на ДС. – С. : Аб изд. ателие, 2000. - 144 с.
104. САВОВА, Елена, М. Станчева и Л. Велинова. Библиотеките в Съветския съюз. // Изв. ДБВК (1952), 1, 1953, 11 – 36.
105. СВЕТЛЕВ, Николай. Мастодонът “Главлит” : С какво се е занимавал официалният апарат за идеологическа цензура и опадване на държавната тайна!. // Раб. дело, № 77, 18 март 1990, с. 3.
106. СВИЧЕНСКАЯ, Мария. Кооперативное книгоиздание 1917 – 1930 гг. : Основные этапы государственной политики. // Книга : Исследования и материалы, 72, 1996, 101 – 128.
107. СЛАВОВ, Атанас. Българска литература на Размразяването / Прев. Б. Драгомирецка. – С. : Христо Ботев, 1994. – 248 с.
108. СЛУЧАЯТ Тютюн 1951 – 1952 г. : Стенограми, статии, рецензии, спомени / Състав. А. Бенбасат и А. Свиткова. – С. : Унив. изд. „Св. Климент Охридски”, 1992. – 332 с.
109. СТАЛИН и българският комунизъм : Из секретните руски и български архиви / Състав. А. Веков. – С. : Дамян Яков, 2002. – 280 с.
110. СТАНЧЕВ, Стефан. На библиотечния фронт. // Читалище, XXVII, 1948-49, № 6, 408 – 410.
111. СТЕФАНОВА, Йорданка. Вичо Иванов : [Литературна анкета]. – С. : Изд. на БАН, 1981. – 152 с.
112. СУКМАНДЖИЕВА, Мария. Състояние и задачи на библиотеките в нашата страна. // Изв. ДБВК (1953). С., 1955, 41 – 62.
113. СЪДЪТ над историците : Българската историческа наука. Документи и дискусии 1944-1950. Т. 1 / Състав. В. Мутафчиева и др. – С. : АИ Марин Дринов, 1995. – 496 с.
114. СЪСТОЯНИЕ и задачи на библиотеките в нашата страна : Доклад изнесен на националното съвещание на библиотечните работници на 22 април 1954 // Бюлетин ДБВК, I, 1954, № 4, 1 – 16.
115. ТАНКОВА, Василка. Конституционното право “свобода на печата” в България (1879 – 1881). // Ист. преглед, XLVIII, 1992, № 4, 29 – 45.
116. ТАНКОВА, Василка. Свободата на печата 1879 – 1947 : Документ. сб. – С. : Унив. изд. Св. Климент Охридски, 1991. – 184 с.
117. ТЕРЕШКОВИЧ, Н. Библиотечно строителство в народно-демократической Польше. // Библиотекар, 1949, № 11, 20 – 26.
118. ТОМЕСКУ, Мирча. Библиотеките в Народна република Румъния. // Библиотекар, V, 1958, № 1, 22 – 28.
119. ТОПАЛОВА, Тодора. Организация на библиотечното дело в НР Чехословакия. // Изв. ДБВК (1952), 1, 1953, 47 – 63.
120. ТРЕНКОВ, Христо. Свободата на печата : Същина и ограничения. // Год. ББИ, 1, 1945-1946. С., 1948, 255 – 265.
121. ТРИФОНОВА, Цвета. Писатели и досиета : Политико-литературни очерци и документи. – С. : Фабер, 2004. – 375 с.

122. УСТАНОВЯВАНЕ и укрепване на народнодемократичната власт. Септември 1944 – май 1945 г. : Сборник документи. – С. : Изд. на БАН, 1969. – 764 с.
123. ХАНДЖИЕВ, Любен. Най-близки задачи на книгоиздателствата. // Полиграфия, I, 1949, № 2, 4 – 5.
124. ХАНДЖИЕВ, Любен. Типизиране на издателствата у нас. // Полиграфия, II, 1950, № 3, 3 – 4.
125. ХАНДЖИЕВ, Любен. Работата на издателствата през 1952 година. // Полиграфия, IV, 1953, № 2, 7 – 10.
126. ЦВЕТАНОВ, Ценко. Българската книга след девети септември : Статистически анализ. – С. : ББИЕП, 1952. – 80 с.
127. ЦВЕТКОВ, Пламен и Николай Поппетров. Към типологията на политическото развитие на България през 30-те години. // Ист. преглед, XLV, 1990, № 2, 63 – 78.
128. ЧЕРВЕНКОВ, Вълко. Задачите на Комитета за наука, изкуство и култура. // Раб. дело, № 1, 1 ян. 1948, с.
129. ЧЕРВЕНКОВ, Вълко. За науката, изкуството и културата. – 2 изд. – С. : Бълг. писател, 1953. – 374 с.
130. ЧЕРВЕНКОВ, Вълко. За основните поуки от разкриването на трайчокостовата банда и борбата за нейния разгром. За недостатъците в партийната работа и нашите задачи : Доклад пред пленума на ЦК на БКП (16 януари 1950 г.). – С. : Изд. на БКП, 1950. – 91 с.
131. ЧЕРВЕНКОВ, Вълко. Марксистко-ленинската просвета и борбата на идеологическия фронт : Доклад на секретаря на ЦК на БКП, изнесен на 20. дек. 1948 год. – С. : Изд. на БКП, 1949. – 77 с.
132. ЧИЧОВСКА, Весела. Българската интелигенция в народнодемократичната революция. // Великият октомври и социалистическите революции в Централна и Югоизточна Европа. – С., 1980,
133. ЧИЧОВСКА, Весела. ГЛАВЛИТ (1952-1956) : Изграждане на единна цензурна система в България. // Ист. преглед, XLVII, 1991, № 10, 38 – 69.
134. ЧИЧОВСКА, Весела. Културната политика на народнодемократичната власт (1944 – 1948 г.). // Ист. преглед, XXXV, 1979, № 4 – 5, 114 – 137.
135. ЧИЧОВСКА, Весела. Международна културна дейност на България 1944 – 1948. – С. : Изд. на БАН, 1990. – 410 с.
136. ЧИЧОВСКА, Весела. Политиката срещу просветната традиция. – С. : Унив. изд. Св. Климент Охридски, 1995. – 459 с.
137. ЧИЧОВСКА, Весела. Просветната политика в България 40-те – 50-те години : (Училището от просветната реформа до съветизацията). // Ист. преглед, 50-51, 1994-1995, № 2, 59 – 107.
138. ЧУКАНОВ, Кирил. Българската национална пропаганда и нейната институционализация през 40-те години. // Анамнеза, I, 2006, № 3, 73 – 105 <<http://www.anamnesis.info/anamneza/>>

На английски, френски и др. езици

1. 120 banned books : Censorship histories of world literature / Nicholas J. Kerolides et al. – Rev. ed. – NY : Checkmark Books, 2005. – X, 502 p.

2. BARNEY, David et al. *La nouvelle inquisition : Ses acteurs, ses methodes, ses victimes.* – Paris : Labyrinthe, 1993. – 126 p.
3. BERGER, Melvin. *Censorship.* – NY : Franklin Watts, 1982. – 84 pp.
4. BIBLIOTEKA Narodowa w latach 1945 – 1956. – Warszawa : BN, 1958. – 243 s.
5. BIENKOWSKA, Barbara and Halina Chamerska. *The Book in the People's Republic of Poland (since 1945).* // *Books in Poland : Past and Present.* – Weisbaden : Harrassowitz, 1990, 34 – 43.
6. BROCHIER, Jean-Jacques. *Les arguments contre la censure.* // *Communications*, № 9, 1967, 64 – 74.
7. *CENSORSHIP and Political Communication in Eastern Europe : A Collection of Documents.* / ed. Gorge Schöpflin. – NY : St. Martin's Press, 1983. – VI, 176 p.
8. CHOLDIN, Marianna. *Good business, bad business, no business : Selling Western Books to the Soviets.* // *Books, Libraries and Information in Slavic and East European Studies.* NY : Russica, 1986, 254 – 271.
9. COETZEE, J. *Osip Mandelstam and the Stalin Ode.* // *Giving Offense : Essays on censorship.* – Chicago, London : Univ. of Chicago Press, 1996, 104 – 116.
10. *DISSENT in Eastern Europe* / ed. by J. L. Curry. – NY : Praeger, 1983. – IX, 230 pp.
11. FERRET, Christine. *Die Zensur in den Bibliotheken der DDR.* // *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie*, XLIV, 1997, № 4, 387 – 417.
12. FRIEDBERG, Maurice. *Soviet books, censors and readers.* // *Literature and Revolution in Soviet Russia 1917 – 1962.* London : Oxford Univ. Press, 1963, 198 – 210.
13. HAIGHT, Anne. *Banned books : Informal Notes on Some Books Banned for Various Reasons at Various Times and in Various Places.* – 3 ed. – NY, London : Bowker, 1970. – 10, 165 pp.
14. HARASZTI, Miklos. *The Velvet Prison.* – NY : A New Republic Book, 1987. – XVI, 165 p.
15. HARTMANN, Hans-Jürgen. *L'état des recherches sur la censure littéraire en R.D.A.* // *Nouvelles technologies, modèles sociaux et sciences de l'écrit.* Paris, 1996, 177 – 183.
16. JANSEN, Sue. *Censorship : The Knot that binds Power and Knowledge.* – NY, Oxford : Oxford Univ. Press, 1991. – VIII, 282 p.
17. KONDEK, Stanisław. *Kontrola, nadzór, sterowanie. Budowa państwowego systemu wydawniczego w Polsce w latach 1945-1951.* // *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*, 2, 1992, 201 – 213.
18. KUHLMANN, Marie et. al. *Censure et bibliothèques au XX siècle.* – Paris : Cercle de la Librairie, 1989. – 352 p.
19. LOPUSINA, Marko. *Crna knjiga : Cenzura u Jugoslaviji 1945 – 1991.* – Beograd : Fokus, 1991. – 302 s.
20. STIPČEVIĆ, Aleksandar. *Cenzura u knjiznicama.* – Zagreb, 1992. – VI, 170 s.
21. *THE RED Pencil : Artists, Scholars and Censors in the USSR* / eds. M. T. Choldin and M. Friedberg. – Boston : Unwin Hyman, 1989. – XIII, 240 pp.
22. *THE SOVIET Censorship.* / eds. Martin Dewhirst and Robert Farrell. – Metuchen, NJ : Scarecrow Press, 1973. – 170 pp.
23. *TO deprave and corrupt : Original studies in the nature and definition of "obscenity"* / Ed. John Chandos. – London : Souvenir Press, 1962. – XII, 207 p.

24. TOMASEK, Dusan. Pozor, cenzurovano aneb Ze zivota soudruzky cenzury. – Praha : MVCR, 1994. – 160 p.

Справочни издания

1. БЪЛГАРСКА книга : Енциклопедия / Състав. А. Гергова. – С., М. : Pensoft, 2004. – 508 с.
2. БЪЛГАРСКИ книги 1878 – 1944 : Библиогр. указ. : Т. 1 – 9. – С. : НБКМ, 1978 – 2006.
3. БЪЛГАРСКИ книги 1944 – 1969 : Библиогр. указ. : Т. 1 – 14. – С. : НБКМ, 1976. – (Циклостил. изд.)
4. КНИГА : Энциклопедия / Ред. Й. Баренбаум и др. М. : БРЭ, 1999. – 800 с.
5. РЕЧНИК на българската литература. Т. 1 – 3 / Гл. ред. Г. Цанев. С. : Изд. БАН, 1976 – 1982.
6. РЕЧНИК на българските псевдоними : Писатели, научни работници, преводачи, карикатуристи, публицисти, журналисти . . . / Състав. И. Богданов – С. : Петър Берон, 1989. – 528 с.
7. СПРАВОЧНИК на библиотеките в България / Състав. С. Тошева и др. – С. : Наука и изкуство, 1963. – XXI, 389 с.
8. СТАТИСТИЧЕСКИ годишник на Народна република България. Година XXXV – XXXVIII, 1943 – 1946. – С. : Главна дирекция на статистиката, 1947. – XVI, 487 с.
9. СТАТИСТИЧЕСКИ годишник на Народна република България. Година XXXIX – XL, 1947 – 1948. – С. : Главна дирекция на статистиката, 1949. – XII, 365 с.
10. СТАТИСТИЧЕСКИ годишник на Народна република България : (съкратено издание) за 1956. – С. : ЦСУ, 1957. – XII, 159 с.
11. THE ENCYCLOPEDIA of censorship / Jonathon Green. – NY, Oxford, Sydney : Facts on file, 1990. – XII, 388 p.
12. LES SCIENCES de l'écrit / Sous la direction de R. Estivals. – Paris : Retz, 1993, 576 p.

Приложение 1. Книжна продукция в България 1944 – 1956 г.

1. Според данните на Българския библиографски институт “Елин Пелин”:

Година	Издания	Тираж (в хиляди екз.)	Среден тираж
След 9. 9. 1944	160	1 421, 8	8 886
1945	1 367	9 276, 8	6 786
1946	2 160	15 978, 6	7 398
1947	2 485	17 730, 6	7 135
1948	2 322	19 838, 4	8 544
1949	1 925	15 672, 2	8 141
1950	2 155	18 859, 4	8 751
1951	2 091	15 983, 7	7 644
1952	2 020	18 680, 2	9 248
1953	2 296	15 000, 0	6 533
1954	2 395	16 873, 0	7 453
1955	2 369	16 475, 0	7 300
1956	2 300	16 698, 0	7 485
1944-56	26 045	198 487, 7	7 792, 6

2. Според данните в статистическите годишници на Царство България и Народна република България:

Година	Издания	Тираж ⁵⁸⁴ (в хиляди екз.)	Среден тираж
1944	741	4 140	5 587
1945	1 457	9 277	6 367
1946	2 228	16 012	7 186
1947	2 541	17 740	6 981
1948	2 322	19 893	8 567
1949	1 925	15 672	8 141
1950	1 778	17 406	9 789
1951	1 865	15 158	8 127
1952	2 428	19 901	8 196
1953	3 071	17 738	5 775
1954	2 881	20 388	7 076
1955	3 028	20 702	6 836
1956	2 900	21 141	7 290
1944-56	29 165	215 168	7 378

⁵⁸⁴ Официалната статистика няма данни за общия тираж на книгите в периода 1944 – 1947 включително и затова са приведени данните на К. Калайджиева в предговора към националния библиографски репертоар на книгите за 1944 – 1969 г. От 1948 нататък данните напълно съвпадат с тези на Главната дирекция на статистиката (Централното статистическо управление).

Приложение 2. Списък на официалните административни актове, засягащи цензурата

ЗАКОНИ

1. **Наредба-закон за съдене от народен съд виновниците за въвлечане на България в Световната война** (ДВ, бр. 219/6. 10. 1944) – предвижда конфискуването на личните библиотеки на осъдените. Съчиненията на осъдените по този закон са включени в списъците на забранена литература
2. **Наредба-закон за заместване някои учебници и учебни помагала в основните и средни училища с други** от 18. 12. 1944 (ДВ, бр. 288/26. 12. 1944), с който частните издатели загубват правото си да участват в конкурси за издаване на учебници.
3. **Наредба-закон за Държавно издателство при МНП** от (ДВ, бр. 40/19. 2. 1945), с който е наложен държавен монопол върху издаването на учебници и учебни помагала
4. **Наредба-закон за защита на народната власт** от 7. 3. 1945 (ДВ, бр. 62/17. 3. 1945) – предвижда наказания за разпространението на “неверни слухове и съобщения” (чл. 7) и конфискуването на печатници, размножаващи “произведения забранени” по този закон предвижда затвор за собствениците на такива печатници (чл. 13)
5. **Наредба-закон за народните читалища** (ДВ, бр. 142/22. 6. 1945) – преминават под разпореждането на МП, което поема задачата по прочистването на читалищните библиотеки
6. **Закон за допълнение на закона за печата** от 19. 4. 1946 (ДВ, бр. 97/30. 4. 1946) – посочва санкциите срещу периодичните издания и ежедневниците, които “прокарват тенденции от естество да увредят общодържавните интереси”. Санкциите спрямо нарушителите се прилагат от МИИ, а окончателното спиране на едно заглавие става с решение на МС
7. **Закон за изменение и допълнение на наредбата-закон за защита на народната власт** от 27. 4. 1946 (ДВ, бр. 97/30. 4. 1946) – предвижда санкции за разпространение на сведения “създаващи недоверие към властта изобщо или към някой неин орган”
8. **Закон за изменение и допълнение на закона за детската и младежка книжнина** от 2. 9. 1946 (ДВ, бр. 209/13. 9. 1946) – урежда разрешителния режим за издаване на двете категории литература; определя се критериите за забрана на книгите; създава съвещателна комисия при МНП с надзорни функции.
9. **Закон за национализация на частни индустриални и минни предприятия** от 24. 12. 1947 (ДВ, бр. 302/27. 12. 1947) – по силата на който са национализирани книжни фабрики, печатници др. предприятия, “с оглед на капацитета и значението им за народното стопанство”

10. **Закон за книгопечатането** (ДВ, бр. 52/7. 3. 1949) – книгопечатането се установява като изключително право на държавата
11. **Закон за авторското право** (Известия, бр. 92/16. 11. 1951) – извежда като приоритет “изграждането и разцвета на социалистическата култура” в НРБ.

УКАЗИ

1. **Указ № 287/30. 11. 1945** на регентите (ДВ, бр. 290/12. 12. 1945) относно прехвърлянето на служби и свързаните с тях бюджетни приходи и разходи от други ведомства към ведомството на Министерството на пропагандата
2. **Указ № 292/6. 12. 1945** на регентите (ДВ, бр. 297/20. 12. 1945) относно прехвърляне на Народните библиотеки и музеи от МНП към ведомството на МИИ – от образователни, народните библиотеки се
3. **Указ № 9375/19. 5. 1948** на Президиума на ВНС (ДВ, бр. 118/22. 5. 1948) – преустановява дейността на частните книгоиздателства

ПОСТАНОВЛЕНИЯ

1. **ПМС № 12/6. 10. 1944** (ДВ, бр. 225/13. 10. 1944) относно изземването на книгите с прогермански, фашистки и расистки характер, както и антисъветските и свободолюбивите народи от всички лица и места.
2. **ПМС № 12/19. 12. 1944** (ДВ, бр. 292/30. 12. 1944) относно определяне броя и заглавията на вестниците, които имат право да излизат.
3. **ПМС № 9/30. 1. 1945** (ДВ, бр. 27/3. 2. 1945) относно изземване книгите, документите и архивните материали на подсъдимите по наредбата-закон за съдене от Народен съд.
4. **ПМС № 4/27. 4. 1945** (ДВ, бр. 110/15. 5. 1945) относно държавния монопол върху хартиените отпадъци
5. **ПМС № 1/30. 5. 1945** (ДВ, бр. 124/1. 6. 1945), с което се поставят под разпореждане на Държавното издателство цялото количество хартия за тетрадки и рисувателни блокчета, намиращи се във всички книжни фабрики, книгоvezници, работилници, книжни складове, книжарници, бакалници и др.
6. **ПМС № 12/7. 9. 1945** (ДВ, бр. 238/12. 10. 1945) относно режима на издаване на партийни вестници в София
7. **ПМС № 18/25. 2. 1948** (ДВ, бр. 52/5. 3. 1948) относно създаването на ДПО при КНИК на основата на национализираните книгопечатни и графически предприятия.
8. **ПМС № 3/26. 4. 1948** (ДВ, бр. 105/7. 5. 1948) относно създаване на Държавно търговско предприятие “Чуждестранна литература” към КНИК
9. **ПМС № 5/ 23. 7. 1948** (ДВ, бр. 183/6. 7. 1948), с което се спират 49 заглавия списания (Списък № 2).
10. **ПМС № 6/4. 5. 1949** (ДВ, бр. 107/12. 5. 1949) относно отчуждаване на 309 частни печатници и книгоvezници в полза на ДПО и на местните народни съвети.

11. ПМС № 620/13. 3. 1950 (ДВ, бр. 65/18. 3. 1950) относно отчуждение на частни печатници и книговезници.
12. ПМС № 872/10. 4. 1950 (ДВ, бр. 90/17. 4. 1950) относно национализацията на книговезното предприятие “Ервант Атамян” АД – Пловдив.
13. ПМС № 2205/31. 7. 1950 (ДВ, бр. 196/19. 8. 1950) относно създаването на ГДИПТТТ
14. ПМС № 431/27. 5. 1952 (Изв. на Президиума на НС, бр. 50/13. 6. 1952) относно регламентиране търговията с антикварни печатни произведения. Създаване на държавен антиквариат.
15. ПМС № П-984/20. 12. 1952 относно създаването на ГЛАВЛИТ при МС на НРБ.
16. ПМС № П-760/21. 11. 1953 относно изменения и доуточнявания в задачите, съдържанието на работата и структурата на ГЛАВЛИТ
17. ПМС № П-40/3. 2. 1954 относно прочистване на библиотеките и книжарниците от вредна литература

ПРАВИЛНИЦИ

1. **Правилник** за приложение на закона за детската и младежка книжнина от 22. 11. 1946 (ДВ, бр. 275/29. 11. 1946)
2. **Правилник** по упражняване книгоиздателска дейност от държавата, кооперативните и обществени организации с нестопанска цел (ДВ, бр. 108/13. 5. 1949)
3. **Правилник** за приложението Закона за книгопечатането (ДВ, бр. 17/21. 1. 1950)
4. **Правилник** за задачите и устройството на Главното управление по въпросите на литературата и издателствата /Главлит/ при МС на НРБ (одобрен с Разпореждане № 55/17. 1. 1953)
5. **Правилник** за работата на отдел “Книги и списания” на Главлит (18. 7. 1955) – урежда организацията, методите и вътрешният ред в отдела за предварителен контрол

НАРЕДБИ

1. **Наредба № 10/8. 6. 1945** на МП за изземване на книги с прогермански и изобщо фашистки и расистки характер, както и книгите написани против Съветския съюз и свободолюбивите народи
2. **Наредба № 3428/9. 7. 1948** (ДВ, бр. 161/12. 7. 1948) на КНИК относно работата на комисията за преглеждане инвентара на ликвидирани частни издателства.
3. **Наредба от 18. 5. 1954** за забранените за внасяне от чужбина и за изнасяне от НР България предмети, печатни произведения и други материали (одобрена с Разпореждане на МС № П-861/26. 5. 1954) – сред тях са всички видове печатни произведения

ЗАПОВЕДИ

1. **Заповед № 564/17. 10. 1944** на ДНМ относно задължителното депозиране на 3 екземпляра от печатната продукция в Бюро “Печат” към ДНМ
2. **Заповед /8. 12. 1944** на ДС при МВР до столичния комендант на НМ и до областните инспектори на ДС относно работата им в услуга на Бюро “Печат” при ДНМ
3. **Заповед № 1072/10. 12. 1944** на ДНМ-ДС, относно изземване книгата на Антон Жишка – Петрол и кръв. С. : М. Г. Смрикаров, 194 от издателството и разпространителите
4. **Заповед № 1073/10. 12. 1944** на ДНМ-ДС, относно изземване книгата Зад кулисите на кабинетите и генералните щабове. С. : Петър Атанасов & С-ие от издателството и разпространителите в страната
5. **Заповед № 1074/10. 12. 1944** на ДНМ-ДС, относно изземване екземплярите на книгата Корсарят на въздуха. С. : Звезда, 194 от Жорж Делажер в издателството и разпространителите в страната
6. **Заповед № 1076/13. 12. 1944** на ДНМ-ДС, относно изземване книгата на Гизелхер Вирзинг – Континент без мярка. С. : (печ. Полиграфия), 194 от печатницата и всички разпространители в цялата страна
7. **Заповед № 1091/21. 12. 1944** на ДНМ-ДС, относно спиране разпространението и изземването на книгата на д-р Ив. Димитров Строгов – Какво казах на цар Борис III за войната и за нашето еврейство. С. : (печ. България),
8. **Заповед № 1100/28. 12. 1944** на ДНМ-ДС, относно изземването на книгата на Анри Бери – Трябва ли да се освободи светът от английското иго? С. : А.Б.В.,
9. **Заповед № 1108/2. 1. 1945** на ДНМ-ДС, относно изземване на книгата от Иван Н. Караиванов – Обединена България. Кюстендил : (печ. Зора), от печатницата, автора и всички разпространители в цялата страна
10. **Заповед № 1199/4. 4. 1945** на ДНМ-ДС, относно изземване от разпространение в страната на песнопойката “30 песни с календар 1945 год.”
11. **Заповед № 1200/4. 4. 1945** на ДНМ-ДС, относно изземване на 9 издания от разпространителската мрежа в страната
12. **Заповед № 1272/3. 8. 1945** на министъра на пропагандата относно изземването на фашистка литература, подлежаща на изземване съгласно 12 ПМС.
13. **Заповед № 7207/22. 12. 1949** на КНИК относно конфискуване на 28 заглавия, свързани с Югославия и съчиненията на Й. Б. Тито
14. **Заповед № 67/13. 1. 1950** на КНИК относно изземването на 9 заглавия, отнасящи се до ФНРЮ и маршал Й. Б. Тито, издадени от “Партиздат”, “Народна младеж” и “Нариздат”.
15. **Заповед № 68/13. 1. 1950** на КНИК относно конфискуване от библиотеките на 24 заглавия художествена и стопанска литература от 6 автора, издадена в периода 1936 – 1949 г.
16. **Заповед № 69/13. 1. 1950** на КНИК относно изземването на 24 заглавия книги, части от 5 книги и страници от 4 книги, свързани с Трайчо Костов.

17. **Заповед № 70/13. 1. 1950** на КНИК относно изземването на 32 заглавия книги от Петко Кунин и Иван Стефанов по селско стопанство, промишленост, търговия, застраховане и др., издадени в периода 1940 – 1949 г.
18. **Заповед № 1417/13. 4. 1950** на КНИК относно конфискуването на 24 заглавия и изваждането на страници от 8 заглавия книги. Подписана от подпредседателя на КНИК – Жак Натан.
19. **Заповед № 2345/5. 6. 1950** на КНИК видоизменяща заповед 1417/13. 4. 1950 по отношение книгата на Иван Бурин – Венец на партията. С. : Народна култура, 1948
20. **Заповед № 2523/16. 6. 1950** на КНИК относно изземване на книги (10 заглавия), издадени в периода 1945 – 1947 г., съгласно 12 ПМС
21. **Заповед № 7409/14. 9. 1950** на околийското управление на МВР – Бяла за прочистване на библиотеките в околията
22. **Заповед № 13458/11. 10. 1950** на Околийското управление в Ямбол за прочистване на библиотеките в околията според заповед 2523/16. 6. 1950 на КНИК
23. **Заповед № 18018/16. 10. 1950** на Търновския ОНС-ОНП за прочистване на библиотеките в окръга, съгласно заповед 2523/16. 6. 1950 на КНИК
24. **Заповед № 55/2. 4. 1951** на ГДИПТТПП относно конфискуване на брошурата на Христо Киров – Уедряване на сродните малки промишлени и занаятчийски предприятия. С., 1947
25. **Заповед № 103/21. 5. 1951** на ГДИПТТПП относно забраната за доотпечатване ч. III от “История на България” на Иван Пастухов, издание на “Хемус”.
26. **Заповед № 118/31. 5. 1951** на ГДИПТТПП относно изземване книгата на Франко Серио “Степта обвинява”.
27. **Заповед № 122/5. 6. 1951** на ГДИПТТПП относно конфискуването на книгата на Теодосий Анастасов – Крали Марко. С. : Прогрес, 1949
28. **Заповед № 229/6. 9. 1951** на ГДИПТТПП относно конфискуването на книгата на Йордан Милковски – Отглеждане на царевицата. С. : Земснаб, 1948
29. **Заповед № 296/22. 10. 1951** на ГДИПТТПП относно изтегляне от пазара книгата на Иван Умленски – Тезиси по детска литература. С. : Народна просвета, 1951
30. **Заповед № 307/10. 11. 1951** на ГДИПТТПП относно изземване от библиотеките книгата Братска помощ. С. : Земиздат, 1951
31. **Заповед № 361/18. 12. 1951** на ГДИПТТПП относно спиране от печат книгите “Обработване на почвата” от Ив. Странски и ч. II на Медицински речник.
32. **Заповед № 4-ПС/5. 1. 1952** на ГДИПТТПП относно прочистването на библиотеките в страната от вредна и остаряла литература
33. **Заповед № 25/22. 1. 1952** на ГДИПТТПП
34. **Заповед № 48/15. 2. 1952** на ГДИПТТПП относно изземване книгите, издадени през периода 1923 – 1944 и 1944 – 1951

35. **Заповед № 82/31. 3. 1952** на ГДИПТТПП относно удължаване срока за прочистване на библиотеки, складове и книжарници по заповед № 48
36. **Заповед № 8-ПС/14. 11. 1952** на ГДИПТТПП относно изземване на 39 заглавия литература и части от 28 заглавия от всички държавни и обществени библиотеки (включително книги на Й. Б. Тито, Т. Костов и др.)
37. **Заповед № 12-ПС/9. 12. 1952** на ГДИПТТПП относно изземването и предаването за претопяване на книгата от Тодор Павлов. На литературни и философски теми. С. : Нариздат, 1946.
38. **Заповед № 239/22. 7. 1953** на ГДИПТТПП относно изземване произведения на Л. П. Берия на български език.
39. **Заповед № 250/3. 8. 1953** на ГДИПТТПП за изземване произведения на Л. П. Берия на руски език от търговската мрежа.

РАЗПОРЕЖДЕНИЯ

1. Разпореждане на МС № П-1938/10. 12. 1953 относно утвърждаване списъка на въпросите представляващи държавна тайна

ПИСМА

1. **Писмо № 1/9. 4. 1945** на Софийска областна инспекция на пропагандата, относно изпращане на екземпляри от всички печатни издания в Министерството на пропагандата
2. **Писмо № 6/17. 9. 1945** на ВЧС, относно предаване “блокираната фашистка литература” от читалищата на органите на МИИ
3. **Писмо № 288/23. 11. 1945** на МНП относно отделяне и отстраняване на “фашистка” литература от фондовете на училищните библиотеки.
4. **Писмо №-II-B-2358-ВД/7. 12. 1945** на Дирекция на народната милиция. Държавна сигурност, относно изискване сведения за продукцията на частните издателства
5. **Писмо № 367/7. 12. 1946** на МНП относно контрола върху издаването на детска и юношеска литература
6. **Писмо № И-XX-824/19. 2. 1950** на БНБ, относно прочистване на библиотеките към нейните клонове
7. **Писмо № 31/2. 2. 1950** на МНП, относно прочистване на училищните библиотеки
8. **Писмо № 609/3. 4. 1950** на Политическата дирекция на Главна дирекция на трудовата повинност, относно изземване на профашистка, реставраторска литература
9. **Писмо № 107/10. 4. 1950** на Околийския народен съвет, Пещера, относно прочистване на училищните библиотеки.
10. **Писмо № СГ-126/5. 5. 1950** на Министерството на труда и социалните грижи, относно прочистване на подведомствените му библиотеки
11. **Писмо № 642/5. 5. 1950** на Градския комитет на БКП-Пловдив, относно прочистване на библиотеките

12. **Писмо № 178/18. 5. 1950** на Околийския народен съвет, Самоков, относно прочистване на библиотеките от книги с религиозно, профашистко и антисъветско съдържание
13. **Писмо № 180/18. 5. 1950** на МНП, относно изземване на литература от училищните библиотеки
14. **Писмо № И-XXI-2979/23. 5. 1950** на Централното управление на БНБ, относно прочистване на библиотеките към нейните клонове (поверително)
15. **Писмо № 209/8. 6. 1950** на Околийския народен съвет, Самоков, относно прочистване на библиотеките от книги с религиозно, профашистко и антисъветско съдържание
16. **Писмо № 5937-III/12. 6. 1950** на Началника на Народната милиция в Димитровград, относно прочистването на библиотеките в региона.
17. **Писмо № И-XXI-6042/22. 9. 1950** на Централното управление на БНБ, София, съгласно заповед № 2345/5. 6. 1950 относно прочистване на библиотеките
18. **Писмо № 16589/28. 11. 1950** на Провадийския околийски народен съвет относно прочистване на библиотеките в с. Девня
19. **Писмо № П-1/1. 11. 1952** на КНИК относно прочистването на библиотеките в страната
20. **Писмо № III-Б1-1252/6. 2. 1953** на ЦСПС относно работата по прочистването на профсъюзните библиотеки.
21. **Писмо № 26/9. 2. 1953** на Околийския читалищен съвет – Габрово до читалищна библиотека “Априлов – Палаузов”, относно прочистване на литература.
22. **Писмо № ПК-II-160/1. 9. 1953** на отдел “Просвета и култура” при ГНС – Габрово до библиотека “Априлов – Палаузов”, относно прочистване съчиненията на Л. П. Берия.
23. **Писмо № П-410/26. 11. 1953** на КНИК относно прочистване и отделяне в специалните фондове в библиотеките на съветски издания по приложен списък.
24. **Писмо № 21690/20. 10. 1955** на МНП относно бракуване на учебници по география и др.
25. **Писмо № XVIII-B-2933/1. 12. 1955** на МК относно изваждане от разпространителската мрежа и библиотеките на книги с антиитовско съдържание (с 3 списъка към него)
26. **Писмо № XVIII-B-3033/14. 12. 1955** на МК относно изваждане от разпространителската мрежа и библиотеките на 79 заглавия с антиитовско съдържание

ИНСТРУКЦИИ

1. **Инструкция** за каталога за публиката при ДБВК от 1951
2. **Инструкция № 1/3. 5. 1954** на Главлит за прочистване на библиотеките и книжарниците от политически и идеологически вредна литература

СПИСЪЦИ

1. **Списък** на фашистката литература, подлежаща на изземване съгласно XII-то постановление на МС от 6. 10. 1944 (1945)
2. **II [Втори] списък** на фашистката литература, подлежаща на изземване съгласно XII-то постановление на МС от 6. 10. 1944 (1945)
3. **III [Трети] списък** на фашистката литература, подлежаща на изземване съгласно XII-то постановление на МС от 6. 10. 1944 (1945)
4. **Списъци** на забранена литература. София : Наука и изкуство, 1952. 5, 130 с. (Списъци на ГДИПТТПП).
5. **Списък** на вредни произведения и автори, които не се нуждаят от рецензиране (Списък на “Комисията по българската литература” при ГДИПТТПП и СБП от 1952 – 1953 г. – ЦДАРБ, ф. 274, оп. 2, а.е. 114, л. 105 – 178).
6. **Списък** на вредна литература Свитък I. София : Главлит, 1955. 36 с.
7. **Списък № 1** на книги, които следва да бъдат извадени от мрежата на разпространението (Списък на МК от 1955 г. – ЦДАРБ, ф. 55, оп. 13, а.е. 19, л. 25 – 32).
8. **Списък № 2** на книги, които следва да останат в мрежата на разпространението, след като се извадят или заличат съответните произведения или пасажки (Списък на МК от 1955 г. – ЦДАРБ, ф. 55, оп. 13, а.е. 19, л. 34 – 37).
9. **Списък № 3** на литература, която следва да се изтегли от употреба (Списък на МК от 1955 г. – ЦДАРБ, ф. 55, оп. 13, а.е. 19, л. 46 – 47).
10. **Списък** на учебници, които трябва да се бракуват (Списък на МНП от 1955 г. - ЦДАРБ, ф. 55, оп. 13, а.е. 19, л. 44 – 45).
11. **Списък** на вредна литература. Свитък II. София : ДБВК, 1957. 35 с.

ДРУГИ

1. **Протокол № 5/23**. 11. 1944 (ЦДА, ф. 551, оп. 1, а. е. 5) на УС на СБП за изключване на 29 писатели “фашисти”.
2. **Предписание № 956/30**. 1. 1945 на ямболския околийски управител, относно прочистване и предаване на фашистка литература на МП/МИИ
3. **Указание** за прочистването на библиотеките от вредна и остаряла литература въз основа на списъците на ГДИПТТПП от 1952 г.

Приложение 3. Списък на използваните протоколи на прочистени библиотеки:

ЧИТАЛИЩНИ

Градски:

Берковица – Читалище “Иван Вазов” – 3. 10. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 42 – 49).

Горна Джумая – Читалище “Съгласие” – 1945 г. (ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 52).

Преслав – Читалище “Развитие” – 13. 7. 1945 г. (ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а. е. 85, л. 39 – 40).

София – Читалище “Христо Ботев” – 20. 8. 1945 г. (ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а. е. 85, л. 18 – 19).

Толбухин – Читалище “Йордан Йовков” – 20. 11. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 223 – 227).

Селски:

Батишница (Беленско) – Читалище “Пробуда” – 20. 7. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 113).

Горна Липница (Павликенска околия) – Читалище “Зора” – 3. 10. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 68 – 69).

Девня (Провадийско) – Читалище “Просвета” – 12. 12. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 166 – 167).

Димча (Павликенско) – Читалище “Надежда” – 20. 8. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 210 – 212).

Дойранци (Новопазарско) – Читалище “Георги Димитров” – 25. 11. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 245).

Драгалевци, Мах. Погреби – Читалище “Отец Паисий” – 19. 8. 1945 г. (ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 20, 21).

Каблешково (Поморийско) – Читалище “Атанас Манчев” – 23. 6. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 232, л. 54).

Копривец (Беленско) – Читалище “Кирил и Методий” – 7. 6. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 232, л. 63 – 67).

Кривня (Разградско) – Читалище “Пробуда” – 13. 7. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 89).

Кръшно (Поповско) – Читалище “Саморазвитие” – 9. 7. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 232, л. 13).

Медковец (Ломско) – Читалище “Развитие” – 12. 9. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 101 – 104).

Мещица (Димитровска околия) – 4. 7. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 9).

Садово (Варненско) – 23. 6. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 170).

Твърдица (Новозагорско) – Читалище “Св. Св. Кирил и Методий” – 3. 1. 1946 г. (ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а. е. 85, л. 6, 8).

УЧИЛИЩНИ (Ученически и учителски)

Градски:

- Батак (Пещерско) – Народна техническа гимназия по дървообработване и вътрешна архитектура – 14. 12. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 163).
- Бяла Слатина – Народна мъжка гимназия “Васил Левски” – 1. 6. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 232, л. 156 – 158).
- Казанлък – Народна Механотехническа и електротехническа гимназия – 12. 6. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 146 – 147).
- Неврокоп – Смесена гимназия “Княз Симеон Търновски” – 17. 8. 1945 г. (ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 86).
- Пловдив – Първа девическа гимназия “Йорданка Чанкова” – 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 233, л. 104 – 107).
- Пловдив – Девическо общежитие за сираци “Лиляна Димитрова” – 20. 6. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 232, л. 4).
- Русе – Общежитие за сираци “Млада гвардия” – 26. 7. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 232, л. 28).
- Самоков – Смесена гимназия “Константин Фотинов” – 26. 6. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 3 – 7).
- Самоков – Учителска библиотека при училището за милосърдни сестри при БЧК – 1945 г. (ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 14).
- Шумен – Първа мъжка гимназия – декември 1945 г. (ЦДАРБ, ф. 142, оп. 2, а.е. 442, л. 2).
- Шумен – Девическа гимназия “Панчо Попович” – ноември 1945 г. (ЦДАРБ, ф. 142, оп. 2, а.е. 442, л. 4).

Селски:

- Бяла Черква (Павликенско) – началото на юни 1945 г. (ЦДАРБ, ф. 142, оп. 2, а.е. 442, л. 1.)
- Голямо Мърчево (Фердинандско) – ноември 1945 г. (ЦДАРБ, ф. 142, оп. 2, а.е. 442, л. 6 – 7).
- Девня (Провадийско) – Начално училище “Нанко Недев” – 12. 12. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 164).
- Девня (Провадийско) – Основно училище “Христо Ботев” – 12. 12. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 164 – 165).
- Дойранци (Новопазарско) – Основно училище “Кирил и Методий” – 25. 11. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 288 – 289).
- Долни Окол (Самоковско) – Основно училище “Кирил и Методий” – 28. 9. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 56 – 58).
- Жилино (Новопазарско) – Начално училище “Петър Берон” – 1. 11. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 219 – 220).
- Куделин (Видинско) – Начално училище “Христо Ботев” – 28. 10. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 201 – 203).

Струпец (Врачанско) – Основно училище “Христо Ботев” – 28. 9. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 179).

Хърсово (Новопазарско) – Народна прогимназия “Васил Левски” – 8. 11. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 73 – 78).

ВЕДОМСТВЕНИ

Будапеща – Български университетски институт – 16. 11. 1945 г. (ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 86, л. 62 – 63).

Варна – Библиотека при клона на БНБ – 8. 9. 1945 г. (ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 16 – 17).

Велико Търново – Библиотека при клона на Популярна банка – 21. 8. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 11).

Велико Търново – Библиотека при затвора – 28. 9. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 37).

Габрово – Библиотека при клона на Популярна банка – 1. 6. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 12 – 13).

Габрово – Обущарска и шивашка фабрика – 16. 6. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 18 – 19).

Горна Джумая – Библиотека при клона на БЗКБ – 1945 г. (ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 52).

Горна Джумая – Библиотека при клона на БНБ – 1945 г. (ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 52).

Горна Джумая – Библиотека при клона на Популярната банка – 1945 г. (ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 52).

Горна Джумая – Библиотека към затвора – 1945 г. (ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 52).

Девня (Провадийско) – Всестранна кооперация “Марцианопол” – 12. 12. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 166).

Девня (Провадийско) – Библиотека при селския народен съвет – 12. 12. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 164).

Русе – Библиотека при клона на Народна кооперативна банка – 25. 11. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 233).

Севлиево – Библиотека при клона на БЗКБ – 30. 3. 1946 г. (ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 85).

Смолян – Библиотека при клона на БЗКБ – 18. 8. 1945 г. (ЦДАРБ, ф. 2, оп. 1, а.е. 85, л. 23 – 24).

София – Библиотека при Главна дирекция на храноснабдяването – 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 292 – 293).

София – Библиотека при Министерството на вътрешната търговия – 30. 4. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 252).

София (Княжево) – Библиотека при фабрика “България” – 7. 9. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 231, л. 99 – 100).

Стара Загора – Библиотека при Института за първоначални учители “Неофит Рилски” – 5. 7. 1950 г. (ЦДАРБ, ф. 143, оп. 5, а.е. 232, л. 90 – 92).

Приложение 4. Първо официално изземване на частни книгопечатни предприятия, съгласно Закона за национализиране на частни индустриални и минни предприятия от 24. 12. 1947 г. Създаване на ДПО:

ДКП “Държавна печатница” – Блок № 1

Създадено на 1. 1. 1947 и включва национализираните :

1. **Държавна печатница**
2. Книгоиздателство “**Литопечат**” на Светослав Г. Печеников – Славянски (София, ул. “Гурко” № 22)
3. фотоофсетна литография “**Атанас Апостолов**” (ЩДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 460, л. 35 – 38)

ДП Хромолитография “Балкан” – Блок № 2

(София, бул. “Георги Димитров” № 94) – създадено на 1. 7. 1948 и включва национализираните :

1. Литография “**Балкан**” на Иван Ц. Найденов
2. Литография “**България**” на Леон Барух & С-ие
3. Литография “**Звезда**” АД
4. Литография “**Изкуство**” на Матей Р. Матеев
5. Литография “**Николов**” на Николай Влашов Николов
6. Литография “**Зора**” на Александър Ив. Пешев
7. Литография “**Щастие**” на Иван Ил. Димитров & С-ие (ЩДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 460, л. 23 – 24)

ДКП “Стопанско развитие” – Блок № 3

(София, ул. “Веслец” № 5) – създадено на 1. 7. 1948 и включва национализираните:

1. Печатница “**Стопанско развитие**” – Акционерно дружество
2. Печатница на издателство в. “**Мир**” – Акционерно дружество
3. Печатница “**Рахвира**” на Бедрос Балькчиян & С-ие (София, ул. “Веслец”, № 8).
4. Печатница “**Идеал**” на Ал. Калев
5. Печатница “**Георги Ив. Крушев**” (ЩДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 460, л. 144)

ДКП “Георги Кирков” – Блок № 4

(София, ул. “Денкоглу” № 28) – създадено на 1. 7. 1948 и включва национализираните:

1. Печатница “**Художник**” (София, ул. “Денкоглу” № 28)

2. Печатница **“Хемус”** (София, ул. “Денкоглу” № 18)
  3. Печатница **“Тома г. Мижоров”** (София, ул. “Цар Асен” № 5)
- (ЩДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 460, л. 162)

ДСП – индустриална печатница “9 септември” – Блок № 5

(София, ул. “Бенковски” № 40) – създадено на 1. 6. 1948 и включва национализираните :

1. Печатница **“Книпеграф”** на С. Петров и Борис Анев (София, ул. “Бенковски” № 40)
  2. Печатница **“Братя Миладинови”** на Стефан М. Бракалов и С-ие (София, ул. “Иван Вазов” № 13)
- (ЩДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 459, л. 3 – 4 и сл.)

ДСП – индустриална печатница “Родина” – Блок № 6

Създадено на 1. 6. 1948 и включва национализираните :

1. Печатница **“Феникс”**
  2. Печатница **“Христо Стамболиев”**
  3. Печатница **“Атанас Д. Костов”**
  4. Печатница **“Родина”**
- (ЩДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 459, л. 21 и сл.)

ДКП “Народен печат” – Блок № 7

(София, бул. “Димитър Благоев” № 5) – създадено на и включва национализираните:

1. Печатница **“Народен печат”** (София, бул. “Македония” № 5)
  2. Печатница **“Рила”**
  3. Печатница **“Целгра”** на Асен Янев Матов
  4. Печатница **“Информация”**
- (ЩДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 459, л. 33)

ДКП “Дечо Стефанов” – Блок № 8

(София, ул. “Ангел Кънчев” № 1) – създадено на 1. 7. 1948 и включва национализираните :

1. Печатница **“Стефан М. Стайков”** (София, ул. “Ангел Кънчев” № 1)
  2. Печатница **“Камбана”** на Милка Димитрова, преименувана на “Гаврил Генов” (София, ул. “Христо Белчев” № 18)
- (ЩДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 459, л. 55)

ДКП “Полиграфия” – Блок № 9

(София, ул. “Раковски” № 155) – създадено на 1. 7. 1948; от 1. 1. 1950 е слято с ДКП “Тодор Димитров” и включва национализираните :

1. Печатница **“Полиграфия”** АД (София, ул. “Раковски” № 155)
2. Печатница **“Борис Андонов Кожухаров”** (София, ул. “6 септември” № 22)

(ЩДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 459, л. 79)

ДКП “1 май” – Блок № 10

Създадено на 1. 7. 1948 и включва национализираните :

1. Печатница **“Дим. Провадалиев”** (София, пл. “Славейков” № 1)
2. машини от други предприятия

(ЩДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 459, л. 87)

ДКП “Владимир Зографов” – Блок № 11

(София, ул. “Искър” № 22) – създадено на 1. 7. 1948 и включва национализираните :

1. Печатница **“Линотип”** – Събирателно дружество (София, ул. “Искър” № 22)
2. Печатница **“Подем”** – Събирателно дружество (София, ул. “Раковски” № 62)
3. Печатницата на вече бившето Министерство на информацията – от 12. 12. 1948 (прехвърлена от Блок № 7)
4. Печатница **“Българско дело”** – от 7. 7. 1948

(ЩДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 459, л. 118)

Държавна фотоцинкография “График” – Блок № 12

(София, бул. “Дондуков” № 43) – създадена на 1. 7. 1948 и включва национализираните :

1. Фотоцинкография **“Староманов”** (София, бул. “Дондуков” № 43)
2. Фотоцинкография **“График”** (София, ул. “Веслец” № 5)
3. Фотоцинкография **“Дим. Хр. Трънков”** (София, бул. “Дондуков” № 67)
4. Фотоцинкография **“Отец Паисий”** (София, ул. “Будапеща” № 6)
5. Фотоцинкография **“Прагер”** (София, ул. “Сердика” № 7) на Вилхелм Алберт Прагер и Георги Михайлов Кацаров (ЩДАРБ, ф. 274, оп. 1, а.е.)
6. Фотоцинкография **“Изкуство”** (София, ул. “Бачо Киро” № 3)

(ЩДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 459, л. 130)

ДКП “Васил Е. Априлов” – Блок № 13

(София, ул. “Искър” № 12) – създадено на 1. 7. 1948 и включва национализираните :

1. Печатница **“Елисей Петков”** (София, ул. “Бачо Киро” № 19)
2. Печатница **“Прогрес”** на Димитър Костадинов (София, ул. “Цар Симеон” № 76)
3. Печатница **“Априлов”** на Филип Саваджиев (София, ул. “Будапеща” (“Тетевенска”) № 26)

(ЩДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 458, л. 138 и сл.)

ДКП “Коце Димитров” – Блок № 14 (подведомствена на КНИК)

(София, ул. “Левски” № 2) – създадено на 1. 7. 1948 и включва национализираните :

1. Печатница **“Изгрев”** (София, ул. “Граф Игнатиев” № 7)
2. Печатница **“Ново изкуство”**

(ЩДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 458, л. 179 и сл.)

ДКП “Начо Иванов” – Блок № 15

Създадено на 1. 7. 1948 и включва национализираните :

1. Печатница **“България”** (София, ул. “Емил де Лавеле” № 28)
2. Печатница **“Съгласие”** (София, ул. “Васил Левски” № 11)
3. Печатница **“Рила”**

(ЩДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 458, л. 202 и сл.)

ДСП Букволеярна фабрика и фина механика “1-ви май” – Блок № 16

(Горна Баня) – от 23. 12. 1947 е под ведомството на Държавно индустриално обединение “Металообработване”, а от 15. 4. 1948 е прехвърлено към ДПО при КНИК и включва национализираната:

1. Букволеярна **“В. Ц. Сираков”** – Горна Баня

(ЩДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 458, л. 229)

Държавно индустриално предприятие – Букволеярна “Изкуство” – Блок № 17

Създадено на 1. 7. 1948 и включва национализираната :

1. Букволеярна **“Изкуство”**

(ЩДАРБ, ф. 143, оп. 2, а.е. 460, л. 8)

Приложение 5. Сътрудници на ГЛАВЛИТ 1952 – 1956 (в азбучен ред)

А

Александров, Иван (Иван Александров Иванов) – политредактор. Назначен със зап. от 1. 4. 1953 – 1100 лв. Командирован в Русе, Сталин, Коларовград, Търново, Габрово, Плевен и Враца да подготви откриването на служби на Г. по места. Завеждащ отдел “Контрол на книги и списания” от 22. 2. 1954 (зап. № 12а/22. 2. 1954) – 1400 лв. Един от преглеждащите учебниците за основните училища. Строго мъмрен за недопустима и несъвместима с положението му в Г. политическа небрежност и неграмотност, с която е редактирал писмо до Секретариата на ЦК на БКП за спиране от продажба брошурата с доклада на В. Червенков пред III конгрес на ОФ (издание на БКП, 1952), заради намиращ се в текста цитат от реч на Л. Берия (зап. № 229/8. 10. 1954). Зам. началник на Г.

Ангелов, Гилермо Иванов – политредактор. Назначен със зап. № 76/18. 5. 1954 – 1100 лв.

Андреева, Лилия Стефанова – секретар. Преназначена като началник фин.-адм. отдел – 962 лв. от 18. 9. 1954.

Астарджиев, Пеньо Неделчев – политредактор. Назначен със зап. № 36/25. 3. 1954 – 900 лв. Командирован (24 – 28. 9. 1954) в Благоевград за оказване помощ на пълномощника на Г. в града.

Атанасов, Златко Мартинов – милиционер при Г. Назначен със зап. № 78/19. 5. 1954 – 340 лв.

Б

Балгаджиева, Лиляна Стефанова – секретар. Назначена със зап. № 50/8. 4. 1954 – 650 лв.

Белев, Живко Христов – политредактор в Пловдив. Назначен със зап. № 186/25. 8. 1954 – 1000 лв. От 1 до 14. 9. 1954 е командирован в София за инструктаж (зап. № 198/31. 8. 1954).

Беливанов, Йордан Ненов – политредактор. Назначен със зап. № 94/9. 6. 1954 – 950 лв.

Белов, Ангел Годоров – политредактор. Пълномощник на Г. в Хасково. Назначен със зап. № 122а/5. 7. 1954 – 1000 лв. 6 – 21. 7. 1954 е в София на инструктаж. От 3 до 7. 11. 1954 е командирован да организира работата на Г. в Димитровград, Кърджали и Мадан.

Божков, Радослав Стоянов – политредактор. Назначен със зап. № 94а/9. 6. 1954 – 900 лв.

Бочева, Тотка Христова – секретар на отдел. Назначена със зап. № 179/18. 8. 1954 – 600 лв.

Бошнакова, Светлана Иванова – секретар. Назначена със зап. от 18. 9. 1954 – 550 лв.

В

Вандов, Иван Николов – политредактор. Назначен със зап. от 30. 10. 1953 – 1000 лв. Освободен от 16. 3. 1954, тъй като преминава на друга служба.

Василев, Васил Иванов – политредактор.

Василев, Васил Петров – милиционер при Г. Назначен със зап. № 109а/16. 6. 1954 – 340 лв. Освободен от 1. 10. 1954.

Василев, Васил Савов – политредактор. Назначен със зап. № 87/1. 6. 1954 – 1000 лв.

Виденова, Йорданка Димитрова – политредактор. Замества Никола П. Николов в периода 25. 11. – 31. 12. 1954.

Влахов, Петър Иванов – политредактор. Назначен със зап. № 60/30. 4. 1954 – 1000 лв.

Г

Гаврилова, Елена Генчева – Началник на Г. (1952 – 1955). Работи в отдел “Агитация и пропаганда” към ЦК на БКП. Отговорен секретар в КНИК. Завежда секретариата на Вълко Червенков. Главен директор на БТА (от 1955 г.).

Ганчовска, Валентина Неделчо – политредактор. Назначена със зап. № 3/11. 1. 1954 – 950 лв. От 4. 5. 1954 повишена като политредактор с по-висока степен (зап. № 68/10. 5. 1954) – 1100 лв.

Георгиев, Ганчо – политредактор. Пълномощник на Г. в Сталин.

Георгиев, Георги Досев – политредактор. Назначен със зап. № 191/25. 8. 1954 – 950 лв.

Георгиева, Невена Дончева – политредактор. Назначена със зап. от 1. 10. 1953 – 1000 лв.

Гешкова, Мария Добрева – политредактор. Назначена със зап. от 30. 3. 1953 – 1000 лв. Повишена от 1. 11. 1953 – 1100 лв. Завеждащ отдел от март 1954 – 1250 лв.

Гинева, Лиляна Александрова – секретар на отдел при Г. Протоколира заседанията и летучките на политредакторите. Назначена със зап. от 1. 3. 1953 – 650 лв.

Граменова, Роза Нисимова – политредактор. Назначена със зап. № 189/25. 8. 1954 – 900 лв.

Грозева, Надежда Ганева – политредактор. Назначена със зап. от 30. 3. 1953 – 1000 лв. Работи като референт ръководител в Поверителната служба на Г. – 748 лв. Сътрудник на Г. в редакцията на в. “Труд”. Мъмрена заради “нарушаване на трудовата дисциплина”. Освободена от длъжност по нейно желание от 19. 11. 1954.

Д

Денков, Владимир Костов – политредактор. Назначен със зап. от 1. 1. 1953 – 1100 лв. Освободен на 1. 9. 1953.

Джурбинов, Али Мехмедов – политредактор. Сътрудник на Г. в Мадан.

Дибова, Минка Борисова – политредактор. Сътрудник на Г. в Благоевград. Командирана (9 – 19. 6. 1954) в София на инструктаж.

Диков, Александър Донев – политредактор. Назначен със зап. № 188/25. 8. 1954 – 900 лв.

Дилчева, Верка Маринова – политредактор. Назначена със зап. № 130а/13. 7. 1954 (900 лв.).

Димитров, Борис Илиев – политредактор. Назначен със зап. № 93/9. 6. 1954. Пълномощник на Г. във Враца. От 9 до 19. 6. 1954 е изпратен от Белоградчик в София на инструктаж. Командиран в Михайловград, Лом и Видин (8 – 12. 12. 1954) да организира работата на Г. в тези градове.

Димитров, Васил Атанасов – политредактор. Пълномощник на Г. в Пловдив. Назначен със зап. № 33а/22. 3. 1954 – 950 лв. Командиран 22 – 30. 3. и 7 – 9. 10. 1954 на инструктаж в София.

Димитров, Райко Иванов – политредактор. Завършил едногодишна партийна школа. Редактор във в. “Народна младеж”. Назначен със зап. от 1. 9. 1953 – 1000 лв. Командиран (23 – 27. 5. 1954) в Русе да организира работата на Г. в окръга. Преназначен като заместник завеждащ отдел със зап. № 192/25. 8. 1954 – 1150 лв.

Димитрова, Радка Стоянова – машинописка. Назначена със зап. № 148/27. 7. 1954 – 436 лв.

Димова, Минка Борисова – политредактор. Пълномощник на Г. в Благоевград. Назначена със зап. № 130/13. 7. 1954 – 900 лв.

Добрев, Добри Калчев – политредактор. Назначен със зап. № 12/22. 2. 1954 – 950 лв. Преглеждащ теченията на в. “Работническо дело”, “Народен спорт”, “Бюлетин на БТА”. Мъмрен за допуснатата грешка във връзка с откриване моста на р. Дунав (зап. № 133/15. 7. 1954)

Дончев, Иван – политредактор.

Дронеv, Тома Александров – политредактор. Назначен със зап. № 92/7. 6. 1954 – 900 лв.

Ж

Желков, Желко Стоянов – политредактор. Назначен със зап. № 28/18. 3. 1954 – 900 лв. Командиран в Стара Загора (16 – 31. 8. 1954) да замества Нойко Станилов (зап. № 170/14. 8. 1954)

З

Захариева, Ада Йорданова – политредактор. До назначаването ѝ в Г. работи като кореспондент в БТА. Назначена със зап. от 30. 3. 1953 – 900 лв. Повишена от 1. 12. 1953 – 1000 лв.

Зарев, Стоян Тодоров – политредактор. Назначен със зап. № 208/18. 9. 1954 – 900 лв.

Златанов, Иван Милонов – политредактор. Назначен със зап. № 134а/17. 7. 1954 – 900 лв.

И

Иванов, Иван Дончев – политредактор. Назначен със зап. № 98/9. 6. 1954 – 1100 лв. Мъмрен за неизпълнено дежурство (зап. № 126/8. 7. 1954).

Иванов, Иван Константинов (среща се и като Иван Константинов) – политредактор. Назначен със зап. от 11. 3. 1953 – 1000 – 1060 – 1100 лв. В периода 9 – 12. 8. 1954 е командирован в Благоевград, а от 13 до 16. 8. 1954 е изпратен във Враца да организира работата в тези окръзи; 18 – 25. 8. 1954 е в Хасково и Димитровград за оказване помощ на представителя на Г. на място (зап. № 176/18. 8. 1954); 1 – 10. 11. 1954 е командирован в Хасково, Кърджали и Мадан; със зап. № 197/31. 8. 1954 е в Русе и Коларовград за оказване помощ на представителите на Г. там; 7 – 20. 12. 1954 е във Враца, Михайловград, Лом и Видин за организиране работата на Г. в тези градове.

Иванов, Симеон Симеонов – политредактор. Назначен със зап. № 18/2. 3. 1954 – 900 лв.

Иванова, Екатерина Григорова – куриер. Назначена със зап. № 101/11. 6. 1954 – 316 лв.

Илчев, Васил Петров – политредактор. Назначен със зап. от 1. 5. 1953 – 1100 лв. Завеждащ отдел от 22. 2. 1954 (зап. № 13а) – 1400 лв. Наблюдава програмата на Радио “София”.

Й

Йотов, Йото Маринов – и. д. началник финансово-административен отдел.
Назначен със зап. № 249/23. 11. 1954 – 962 лв.

К

Каменов, Емил Христов – политредактор. Назначен със зап. № 126а/8. 7. 1954 – 1000 лв.

Караджов, Петко Тодоров – политредактор. Назначен със зап. от 30. 3. 1953 – 1000 лв. Завеждащ отдела, наблюдаващ провинциалния печат от 22. 2. 1954 – 1200 лв. Сътрудник на Г., контролиращ съдържанието на в. “Отечествен фронт”. От 3 до 10. 3. 1954 е изпратен в Ст. Загора и окръга да инструктира местния представител на Г. Командиран (16 – 20. 3. 1954) в Пловдив, (2 – 8. 4. 1954) в Бургас, (15 – 23. 4. 1954) в Русе, Сталин и Плевен, (1 – 7. 6. 1954) в Търново и Коларовград, (21 – 31. 7. 1954) в Бургас и Хасково, за да организира работата на Г. в окръзите. От 5 до 13. 10. 1954 е изпратен в помощ на сътрудника в Сталин. Оказва помощ на пълномощника в Русе (27 – 30. 12. 1954).

Карадимчева, Вела Стефанова – политредактор. Назначена със зап. № 13/22. 2. 1954 – 900 лв.

Касамакова, Живка Кирилова – секретар на отдел. Завеждащ поверителната служба от 17. 8. 1954 – 708 лв. Началник канцелария. Назначена със зап. № 127/12. 7. 1954 – 600 лв.

Кертева, Екатерина Тодорова – секретар на отдел – 600 лв.

Ковачев, Диньо Тушев – политредактор. Пълномощник на Г. в Бургас. Назначен със зап. № 63/3. 5. 1954 – 1000 лв. 3 – 16. 5. и 10 – 17. 10. 1954 е командирован в София за получаване на инструкции, свързани с работата му.

Колева, Цветана Добрева – политредактор. Работила в отдел “Кадри” на в. “Работническо дело”. Назначена със зап. № 30/19. 3. 1954 – 900 лв.

Константинова, Вера Иванова – референт на отдел “Кадри” в Г. Назначена със зап. от 7. 9. 1953. Референт ръководител I категория – 768 лв.

Копчева, Татяна Ненова – политредактор. Работила в културно-просветния отдел към МС. Назначена със зап. от 1. 4. 1953 (1000 лв.). От 22. 3. 1954 е преназначена в гр. Сталин (Варна) – 1100 лв.

Костадинов, Никола Петров – политредактор. Назначен със зап. № 107/15. 6. 1954 – 900 лв.

Костов, Владимир – политредактор. Контролира съдържанието на в. “За кооперативно земеделие”.

Кривинедев, Георги Иванов – политредактор. Пълномощник на Г. в Сталин. Назначен със зап. № 97/9. 6. 1954 – 900 лв. Мъмрен заради неявяване на нощно дежурство в управлението на 7. 10. 1954.

Л

Лазаров, Иван (също и Иван Лазаров Иванов) – политредактор. Назначен със зап. № 15/ 22. 2. 1954 – 1000 лв. Преназначен като завеждащ отдел от 4. 5. 1954 (зап. № 69/11. 5. 1954) – 1200 лв. От 6 до 9. 10. 1954 е командирован в Пловдив, за да провери спецфонда на ДБИВ, да окаже помощ на пълномощниците на Г. и да провери музеите в града (зап. № 226/ 5.10.1954).

Лазова, Гена Павлова – политредактор. Назначена със зап. № 37/29. 3. 1954 – 900 лв.

Лозанова, Цветанка Игнатова – политредактор. Назначена със зап. № 132а/13. 7. 1954 – 900 лв.

М

Малеева, Весела (Веса) Михайлова – политредактор. Работи като сътрудник на Г., контролиращ материалите в редакцията на в. “Народна младеж”.

Манева, Димитрина Георгиева – секретар на началника на Г. От 1. 11. 1953 замества секретаря на Г. От 28. 12. 1953 е политредактор по заместване. Преназначена като секретар от 1. 4. 1954 – 650 лв.

Марчев, Стефан Иванов – политредактор. Назначен със зап. 51а/12. 4. 1954 – 900 лв.

Меламед, Павлина Соломон – секретар. Назначена със зап. № 147/26. 7. 1954 – 600 лв.

Митев, Иван Проинов – политредактор. Назначен със зап. № 70/11. 5. 1954 – 900 лв.

Митров, Иван Велков – политредактор. Работил като редактор във в. “Работническо дело”. Освободен, поради липса на журналистически опит. Завършил двегодишна партийна школа. Назначен със зап. от 22. 8. 1953 – 950 лв.

Монев, Георги Дочев – политредактор. Назначен със зап. № 31/19. 3. 1954 – 900 лв.

Н

Наков, Манол Григоров – политредактор. Назначен като заместник на К. Стойчев със зап. № 11/18. 2. 1954. Преназначен за редовен политредактор от 22. 2. 1954 – 950 лв.

Несторова, Йорданка К. – Началник на Поверителната служба в Г., която се занимава със съставяне, изпращане, пазене и ползване на поверителни документи и материали [т. нар. “поверително деловодство”]. Отговаря за гербовите печати и отпускането на хартия за документация.

Николов, Никола Първанов – политредактор. Пълномощник на Г. в Коларовград. Назначен със зап. № 156а/2. 8. 1954 – 1060 лв. На инструктаж в София е изпратен от 2 до 17. 8. 1954.

Николов, Тотю Василев – политредактор. Назначен със зап. № 131а/13. 7. 1954 – 900 лв.

П

Павлова, Славка Алексиева – политредактор. Назначена със зап. № 280/30. 12. 1954 – 900 лв.

Пенев, Пеню (Пенчо) Неделчев – политредактор. Пълномощник на Г. в Русе. Назначен със зап. № 122б/5. 7. 1954 – 1000 лв. Командирован (6 – 21. 7. 1954) в София на инструктаж.

Перцански, Тодор Йоцов – политредактор. Назначен със зап. № 85/1. 6. 1954 – 900 лв.

Петков, Андрей Димитров – Редактор във в. “Работническо дело”. Освободен, поради липса на журналистически опит. Назначен със зап. от 1. 9. 1953. От 4. 5. 1954 е завеждащ отдел “Кадри” – 962 лв. От 25. 7. 1954 е командирован в Бургас да организира работата в окръга. Командирован в София на инструктаж (зап. № 204/7. 9. 1954). Завеждащ отдел “Кадри”. Преназначен като п.р. (зап. № 206/18. 9. 1954) – 1000 лв. В периода 8 – 17. 10. 1954 е командирован до Бургас, за да замести п.р. Диньо Ковачев. От 3 до 14. 11. 1954 оказва помощ в Бургас и Хасково.

Петков, Стефан Йотов – политредактор. Назначен със зап. № 42/1. 4. 1954 – 950 лв.

Петрова, Лиляна Стефанова – секретар. Назначена със зап. № 129/12. 7. 1954 – 600 лв.

Петрова, Мария Тодорова – контролор. Назначен със зап. № 72/12. 5. 1954 – 600 лв.

Р

Русаманов, Величко Георгиев – контролор. Назначен със зап. № 84/1. 6. 1954 – 700 лв.

Русков, Иван Тодоров – милиционер при Г. Назначен със зап. № 136/20. 7. 1954 – 420 лв.

С

Симеонов, Димитър Христов – политредактор. Назначен със зап. № 49/6. 4. 1954 – 900 лв. Командирован (29. 6. – 1. 8. 1954) в Сталин да замести представителя на Г. Татяна Н. Копчева. От 13 до 19. 12. 1954 замести Ганчо Георгиев в гр. Сталин.

- Славчев**, Минко (Минчо) Вълчев – политредактор. Назначен със зап. № 207/18. 9. 1954 – 1000 лв. Пълномощник на Г. в Плевен. От 27. 9. до 12. 10. 1954 е на инструктаж в София.
- Солаков**, Акиф Хасанов – политредактор. Назначен със зап. от 5. 11. 1953 – 950 лв. Работил в редакцията на в. “Йени ъшък”.
- Станев**, Милен Николов – политредактор. Назначен със зап. № 86/1. 6. 1954 – 1000 лв.
- Станилов**, Нойко Стоянов – политредактор. Пълномощник на Г. в Стара Загора. Назначен със зап. № 14/22. 2. 1954 – 1000 лв. Командиран в София за инструктаж (7 – 16. 2. и 23 – 30. 8. 1954).
- Станоева**, Маргарита Симеонова – политредактор. Назначена със зап. от 30. 3. 1953 – 900 – 950 лв. Работи по предварителния преглед на учебниците за основните училища.
- Стоилков**, Петър Георгиев – политредактор – 970 лв. Назначен за началник на финансово-административен отдел на Г. със зап. № 23/5. 3. 1954 – 962 лв. Командиран в Сталин (18 – 22. 5. 1954) да получи предложените от ЦК на БКП вили за летуване на служители на Г., а от 13 до 19. 6. 1954, да уреди опразването и обзавеждането им.
- Стоилова**, Дона Петрова – политредактор. Бивш асистент в Медицинска академия. Назначена със зап. от 30. 3. 1953 – 900 – 950 лв. Един от сътрудниците, които преглеждат учебниците за основните училища (I – VIII клас)
- Стоименов**, Стоян Николов – политредактор. Назначен със зап. от 30. 3. 1953 – 1060 лв. По време на работата си в Г. посещава Висшата партийна школа. Командиран 8 – 12. 12. 1954 в Плевен, за да окаже помощ на пълномощника на Г. там. Зам. главен редактор в БТА. Контролира в. “Земеделско знаме”.
- Стойчев**, Кръстю (Кръстьо) Георгиев (1910 – 1975) – политредактор. Партизанин и политкомисар. Работи в апарата на ЦК на БКП (1948-49). Назначен със зап. от 1. 10. 1953. Зам. началник на Г. (от 27. 4. 1954 – Разпореждане на МС № 638/27. 4. 1954) – 1400 лв. и разпоредител с кредита, в отсъствието на Е. Гаврилова. Командиран (27 – 30. 5. 1954) в Благоевград за организиране работата на Г. в окръга. От 2 до 9. 6. 1954 е в Бургас, Стара

Загора и Пловдив да организира работата на Г. в окръзите и да провери изпълнението на поставените от Г. задачи. Началник на Г. (2. 4. 1955 – 1. 8. 1956).

Стоянов, Величко Иванов – милиционер при Г. Назначен от 18. 10. 1954 – 420 лв.

Стоянов, Ганчо Георгиев – политредактор. Пълномощник на Г. в Сталин. Назначен със зап. № 21/4. 3. 1954 – 1000 лв. Командирован до София (3 – 11. 3. 1954) на инструктаж.

Т

Танчева, Милослава Александрова – машинописка. Назначена със зап. № 180/19. 8. 1954 – 436 лв.

Тетикова, Веселина Атанасова – машинописка. Назначена със зап. № 128/12. 7. 1954 – 436 лв.

Тодоров, Димо Андреев – политредактор. Назначен със зап. № 187/25. 8. 1954 – 900 лв.

Тодоров, Петко Симеонов – политредактор. Назначен със зап. № 48/6. 4. 1954 – 900 лв. От 6 до 15. 5. 1954 е командирован в Хасковски окръг (Димитровград, Кърджали и Мадан) по организация работата на Г. там.

Тодоров, Тодор Стоянов – политредактор. Назначен със зап. № 61/30. 4. 1954 – 1000 лв.

Томова, Ружа Неделчева – политредактор. Назначена със зап. № 281/30. 12. 1954 – 1000 лв.

Топалов, Христо – политредактор. Сътрудник на Г. в Кърджали.

Тошев, Петър Митов – политредактор. Назначен със зап. № 110/22. 6. 1954 – 1000 лв.

Тошков, Иван Стоянов – политредактор. Назначен със зап. № 55/23. 4. 1954 – 950 лв.

Тутунаров, Димо Димитров – политредактор. Назначен със зап. № 73/15. 5. 1954 – 1000 лв.

Х

Ханджиев, Любен Нешев – политредактор. В периода 1948 – 1951 работи в КНИК – директор на държавно издателство “Наука и изкуство”. От 1951 до 1953 е зам. главен директор на ГДИПТПП. Отговаря за прочистването на библиотеките през 1949 – 1950. Назначен в Г. със зап. № 47/29. 12. 1953 – 1100 лв. Завеждащ отдел “Контрол на вноса и износа на печатни произведения” от 22. 2. 1954.

Христов, Йончо Лалев – политредактор. Назначен със зап. от 30. 3. 1953 – 1100 лв. Зам. зав. отдел, а от 5. 4. 1954 – Зав. отдел – 1200 лв. От 13 до 19. 12. 1954 г. е изпратен в Русе да окаже помощ на пълномощника на Г. в града. Сътрудник на Г., наблюдаващ съдържанието на в. “Работническо дело”.

Христокова, Димитра Георгиева – куриер от 15. 2. 1953. Работи в библиотеката на Г. Освободена по собствено желание на 20. 5. 1954.

Ц

Цветанова, Надежда Кирилова – книговодител. Назначена със зап. № 71/11. 5. 1954 – 456 лв.

Цонкова, Ирина Атанасова – политредактор. Назначена със зап. № 77/19. 5. 1954 – 900 лв.

Ч

Чалъков, Любен Иванов – политредактор. Назначен със зап. № 16/22. 2. 1954 – 1060 лв. От 13. 12. 1954 до 14. 1. 1955 е изпратен в Благоевград да замества Минка Борисова Димова.

Чорбаджиев, Димитър Йорданов – политредактор, инструктор. Назначен със зап. № 29/18. 3. 1954 – 1000 лв. Командирован от 20 до 23. 4. 1954 до Бургас, за да организира работата на Г. в окръга.

Приложение 6. Списък на въпросите, представляващи държавна тайна (Списък на Главлит)

Списъкът е съхраняван от Поверителната служба на Главлит с гриф “строго поверително” – ЦДАРБ, ф. 112, оп. 1, а. е. 6, л. 1 – 31.

СПИСЪК
на въпросите, представляващи държавна тайна и забранени за открито публикуване.

Увод

1. Настоящият списък не е в състояние да обхване всички въпроси, каквито могат да възникнат в практическата работа на Главлит. Затова политредакторът, като пълномощник на Главлит в редакциите, издателствата и пр., трябва в отделни случаи да взема сам решение. В такива случаи политредакторът трябва да изхожда от общодържавните интереси и съображения на целесъобразност, независимо от това, че в списъка някой конкретен въпрос не е предвиден.

2. От деня на въвеждане настоящия списък в действие се забранява да се възпроизвеждат, цитират или повтарят в открития печат, в другите видове печатни произведения и по радиото данни, които се съдържат в списъка, макар да са били публикувани по-рано. Изключение се допуска само за данните, публикувани в официалните документи.

Забележка : Под официални документи се разбират публикуваните в централния и местен печат постановления и решения на Партията и правителството, укази на Президиума на Народното събрание, речи и доклади на членове на правителството и членове на Политбюро на ЦК на БКП, съобщения на Централното статистическо управление и на Държавната планова комисия.

I. Сведения, свързани с отбраната на страната.

Забранява се да се публикуват :

§ 1. Дислокацията, наименованията и номерацията на войсковите поделения, части, съединения, кораби, заведения, управления, служби, складове, постове, инсталации, съоръжения и военно-териториалното деление на страната в мирно и военно време.

§ 2. Организацията на войсковите поделения, части, съединения, на военните заведения, учреждения, управления и служби в мирно и военно време и числен състав на същите.

§ 3. Всички сведения за въоръжението и снаряжението на войската – видове и количество оръжия, машини и технически средства за воюване; всички кораби и други подвижни средства на флотата, самолети, радиолокаторни станции и др. и тактико-технически данни за същите /далекобойност, скорострелност, мощност,

типове самолети и мотори, подвижност, образец, начин на употреба и действие и пр./.

§ 4. Способи за попълване на войската с офицери, старшини и войници в мирно и военно време : всички въпроси за личния състав, подбор и подготовка, премествания, повишения и др.

§ 5. Всички сведения и данни за годишните контингенти от младежи, които подлежат на постъпване във войската в абсолютни цифри и проценти, здравословно състояние и др.

§ 6. Всички данни и сведения, отнасящи се до боеспособността и бойната подготовка на войската в мирно и военно време – ход на подготовката, метод на подготовката, степен на подготовката на личния състав (офицери, старшини и войници), сведения за следващите и командированите в чужбина военнослужещи, райони, в които се води подготовката, лагери, станове, учебни полигони, стрелбища, устройството им и съоръжения по тях.

§ 7. Морално-политическото състояние на войската – дух, дисциплина, извършени нарушения и престъпления, злоупотреби и произшествия и др., в мирно и военно време.

§ 8. Всички въпроси, свързани с плана за организацията, развърщането и мобилизацията на войската – численост на запаса /хора, коне, превозни средства/, отчетността по запасните офицери, старшини и войници, добитъка и превозните средства, състоянието, състава, размерите, дислокацията и назначението на всички видове мобилизационни запаси : мероприятия за повишаване мобилизационната готовност на войската, като цяло или на отделни войскови поделения, части, съединения, учреждения, заведения, кораби и на отделни военни обекти.

§ 9. Мобилизационни и оперативни планове, разчети, проекти и мероприятия, свързани с плановете, осигуряващи отбранителната способност на Републиката, по линия на държавното управление, индустрията, транспорта, свръзките и всички други отрасли на народното стопанство, изцяло и поотделно – по министерства, предприятия и териториални райони.

§ 10. Данни и сведения за разположението, състоянието, размерите, числото, заетостта на летищата и на площадките за кацане.

§ 11. Военно-морски бази и тяхното местоположение, капацитет и съоръжения.

§ 12. Брегова отбрана – артилерия, постове, складове, наблюдателни пунктове, радиостанции и други брегови съоръжения.

§ 13. Хидрографски сведения, фарова служба, хидрографски измервания и др.

- § 14. Минни заграждения, минни полета, данни за видовете мини, минопоставачи.
- § 15. Всички дълговременни, полупостоянни или временни инженерни съоръжения в крайграничните райони и във вътрешността на страната, във връзка с отбраната на последната – местонахождение, видове, количество, технически данни, чертежи, планове, схеми, фотографически снимки, свързочни данни и др.
- § 16. Всички сведения за охраната на държавните граници – състояние, начини, способности и методи на охранение, също така и на обекти във вътрешността на страната.
- § 17. Схема на телефонната и телеграфна мрежа на войската и тактико-технически данни за телефонните и телеграфни апарати.
- § 18. Даване данни и сведения без разрешение от Министерството на народната отбрана за войсковите части, подразделения и за военнослужещите чрез вписване в разни указатели, справочници и други, техните имена, адреси и телефонни номера, както и разгласяване имената на командири на подразделения, свързани със съобщения за проява на техните подразделения, а така също и пощенските номера на подразделенията.
- § 19. Всички триангулачни данни, координати, височини и описания на триангулачни точки; карнети за наблюдения и изчисления, от които могат да се извлекат същите данни; всички схеми, даващи общото разположение на триангулачните точки.
- § 20. Всички нивелачни данни – нивелачни коти и описания на планинските участъци; нивелачни карнети за наблюдение и изчисление на същите участъци.
- § 21. Всички топографски карти, снимки, планове, копия пълни или части от тях, с изключение на тези, които са явни; всички хидрографски карти и снимки на Дунава и морето; с изключение на общите пътеви (маршрутни) карти за навигацията; всички сборни листове на топографски и хидрографски карти; всички карнети за наблюдения и изчисления.
- § 22. Всички земни и въздушни снимки на местности, позволяващи направата на планове и карти, репродукции и копия от тях и техните фотографически възпроизвеждания.
- § 23. Всички данни за земния магнетизъм на територията ни – за магнитна деклинация с точност по-голяма от един градус; за хоризонталния интензитет с точност по-голяма от 0.01 Гауса.
- § 24. Всички подробни топографски и хидрографски описания на местността и крайбрежието.

§ 25. Статистически данни за възможностите на народното стопанство във връзка с използването им за материално осигуряване във време на война.

§ 26. Дислокацията, обзавеждането, финансово-индустриалните планове, състоянието, производствената мощност, номенклатурата и размерите на производството на военната индустрия, а също така и на другите индустрии по отношение на изпълняваните от тях военни поръчки; възможностите на стопанските предприятия в страната във връзка със задоволяването военновременните нужди на войската.

§ 27. Въпросите относно всестранното снабдяване и материалното и финансово осигуряване на войската за мирно и военно време.

§ 28. Общият годишен стопански план на Министерството на народната отбрана; тримесечните и месечни стопански, снабдителни и производствени планове на МНО; периодичните няколкогодишни стопански планове на МНО; сведения за периодичните нужди на МНО и отчетите по стопанския план, давани на Държавна планова комисия и на държавните търговски обединения.

§ 29. Наличното количество на горива и смазочни материали в страната и във войската и наличното количество и дислокация на съоръженията за съхранение на казаните материали.

§ 30. Сведения за местата, които се отчуждават за военни цели – местонахождение, размери, за какво се подготвяват.

§ 31. Откритията, изобретенията, усъвършенствуванията, изследванията и експерименталните работи в областта на техническите или другите средства, имащи значение за отбраната на страната.

II. Промишленост

Военна промишленост

Забранява се да се публикуват :

§ 32. Всякакви сведения за военната промишленост : дислокация, наименования на заводите и условната им номерация, количество и качество на оборудването им, производствено-финансовите им планове и тяхното изпълнение в абсолютни цифри и в проценти, производствения им капацитет, броя на инженерно-техническия персонал и на заетите в производството работници, номенклатурата на изделията, технологията на производството, рецептурата на производствените процеси и всякакви други сведения, които сочат за наличието на военно производство и за неговото състояние.

Забележка : Всички авиационни, авторемонтни и авиоремонтни заводи, числящи се към Министерството на Народната отбрана следва да се считат за военни заводи.

§ 33. Всякакви сведения за специални цехове и отдели в гражданските предприятия, техния капацитет, обем на производството в абсолютни цифри и проценти, броя на инженерно-техническите кадри и на работниците в тези цехове, номенклатурата на изделията, технологията и себестойността на производството, рецептурата на производствените процеси и всякакви други сведения, които сочат за наличие на цехове за военно или специално производство.

§ 34. Сведения за подготовката на кадри по всички специалности на военната промишленост.

Гражданска промишленост

Забранява се да се публикуват :

§ 35. Сведения общо по министерства и по отделни предприятия за производствената мощност (капацитет) на предприятията и цеховете, производствените планове и тяхното изпълнение в абсолютни цифри и ценово изражение, броя на инженерно-техническия персонал и на заетите в производството работници, данни за техническото оборудване на предприятията по следните отрасли : чугун, желязо, стомана, цветни и редки метали, електроенергия, електрически машини, локомотиви и вагони, металообработващи стругове, цимент, химически произведения, нефт, нефтопродукти, промишленото производство на медикаменти.

§ 36. Данни за себестойността на промишленото производство в абсолютни цифри.

§ 37. Панорамни /перспективни/ снимки на промишлени предприятия от всички отрасли на промишлеността.

III. Строителство

Забранява се да се публикуват :

§ 38. Сведения за строежи на нови предприятия или отделни цехове, предвидения техен капацитет, разширения на вече съществуващи предприятия, размера на капиталовложенията в това строителство, заетите в строителството работници и инженерно-технически кадри – за следните видове производства : чугун, стомана, валцово желязо (прокат), цветни и редки метали (добиване и преработка), всички видове химически произведения, електроенергия, електрически машини, цимент, нефтопродукти /добиване и преработка/, локомотиви и вагони, металообработващи стругове, медикаменти.

§ 39. Технически данни, капацитет, размери, капиталовложения и точното местонахождение на строежите на нови хидротехнически мероприятия /язовири, водохранилища, шлюзи/.

§ 40. Технически данни и други сведения и схеми за нови строежи на градски водопроводи и водопроводи на промишлени предприятия.

§ 41. Сведения за строежи на нови електропроводи с високо напрежение. Схемите и точното местонахождение на електровъзлите и техническите съоръжения на новостроящи се и на вече съществуващи електропроводи с високо напрежение.

§ 42. Сведения за строежи на скривалища против бомбардировки и всякакви други съоръжения на противовъздушната отбрана за цялата територия на страната.

§ 43. Сведения за строежи на нови летища и аероплощадки за цялата територия на страната.

Забележка : За пускането в експлоатация на отделни новостроящи се предприятия може да се публикуват данни само с изричното разрешение на правителството или ръководителя на съответното министерство или ведомство.

IV. Полезни изкопаеми

Забранява се да се публикуват :

§ 44. Всякакви сведения за радиоактивни изкопаеми в страната.

§ 45. Сведения за запасите и местонахождението, процентното съдържание на метала в рудите, точното местонахождение на рудниците – за следните цветни и редки метали : олово, цинк, мед, хром, злато, сребро.

§ 46. Сведения за запасите в земните недра на следните полезни изкопаеми за цялата страна и по райони : желязна руда, пирит, въглища, манганова руда, сол.

§ 47. Сведения в абсолютни цифри за производството на рудите, упоменати в § 45, за цялата страна и за отделни предприятия, за производството на концентрати и метали в абсолютни цифри, за процентното извлечение на метала от рудите, капацитета на предприятията, броя на работниците и инженерно-техническите кадри, количеството на изразходваната електроенергия; техническото описание на оборудването и механизмите, дължина и местонахождение на въздушните линии при упоменатите по-горе рудни предприятия.

§ 48. Сведения в абсолютни цифри за производствените планове и тяхното изпълнение за полезните изкопаеми, упоменати в § 46 за цялата страна и за отделни райони.

§ 49. Сведения за геоложката проучвателна работа и геоложки открития на полезни изкопаеми, упоменати в § 45.

§ 50. Сведения за геоложките нефто-проучвателни работи и за местонахождението и запасите на вече открити нефтозалежи.

§ 51. Сведения за строежа, предвидения капацитет, капиталовложенията и пускането в експлоатация на предприятията за цветни и редки метали, упоменати в § 45, до получаването на официално разрешение за публикуване.

V. Селско стопанство

Забранява се да се публикуват :

§ 52. Сведения в абсолютни цифри за размерите на посевните площи за следните култури за цялата страна и по окръзи : пшеница, ръж, царевица, ориз, овес, ечемик, тютюн, памук, рози, захарно цвекло, лен, коноп, слънчоглед.

§ 53. Абсолютни цифри за валовия сбор на реколтата за цялата страна и по окръзи за всички гореизброени култури.

§ 54. Сведения в абсолютни цифри за размерите на държавните доставки и откупки по всички видове селскостопански произведения /в това число и продукцията от животновъдството/, за цялата страна, по окръзи и по околии.

§ 55. Броя на конете за цялата страна, по окръзи и по околии.

§ 56. Общото количество на всички видове добитък за цялата страна и по окръзи.

§ 57. Сведения за масова смъртност сред добитъка.

§ 58. Броя на тракторите в цялата страна, по окръзи и по отделни министерства и ведомства.

§ 59. Данни за общия брой на държавните силози /елеватори/ и указания за тяхното местонахождение и обем.

§ 60. Техническо описание, схеми, карти и разположението на водонапоителните станции от по-важните напоителни системи.

§ 61. Сведения за нанесени на селското стопанство щети в национален, окръжен и околийски мащаб от стихийни природни бедствия (град, пожар, наводнения).

VI. Транспорт

Забранява се да се публикуват :

§ 62. Броя на всички видове влакове, вагони и локомотиви и разпределението им по отделни ж. п. управления и депа.

- § 63. Сведения в абсолютни цифри за плановете и тяхното изпълнение в ж.п. транспорта, данни за дневно натоварване и разтоварване на вагоните по брой и по тонаж за цялата страна и на отделните ж.п. управления и гари.
- § 64. Данни за пропускателната възможност на ж. п. линиите за цялата ж. п. мрежа и за отделни участъци.
- § 65. Сведения за техническата скорост на влаковете по всички ж.п. линии и на отделни ж.п. участъци.
- § 66. Данни за големи капитални мероприятия по линия на транспорта, целящи разширение на пропускателните възможности на отделните ж.п. участъци и на пристанищата.
- § 67. Данни за състоянието на охраната по отделните обекти в транспорта.
- § 68. Сведения за строежа на нови ж. п. линии преди официалното им пускане в експлоатация.
- § 69. Данни за техническото устройство на ж. п. мостове, пристанища и други важни съоръжения по линия на транспорта.
- § 70. Снимки на ж. п. мостове, водоснабдителни кули и други важни обекти по транспорта в районите на ж. п. гари, ж. п. заводи и пристанища.
- § 71. Сведения за количествата на резервните материали и гориво за нуждите на транспорта, а също така и местонахождението на резервните складове.
- § 72. Сведения за точното местонахождение и техническото устройство на тунелите, а също и за строителството на нови ж.п. тунели.
- § 73. Сведения за броя и тонажа на морските и речни плавателни съдове.
- § 74. Сведения за пропускателните възможности на морските и речни пристанища.
- § 75. Данни за броя на всички видове автомобили в цялата страна, по окръзи, по околии и по отделни министерства и ведомства.
- § 76. Данни за капацитета на заводите, произвеждащи транспортни средства, (в това число и на авторемонтните заводи).
- § 77. Сведения за местонахождението на складовете за горивни и смазочни материали за транспорта, а също и за количеството на складовите материали.

§ 78. Сведения за броя и тонажа на самолетите от гражданската авиация, за плановете им за превозване на стоки по тонаж и по количество на пътниците.

§ 79. Технически данни и описания на самолетите и моторите от гражданската авиация.

§ 80. Сведения за устройството и оборудването на летищата и площадките за кацане на самолетите от гражданската авиация.

§ 81. Броя и разпределението на летателния и технически състав от гражданската авиация.

§ 82. Сведения за строеж на нови летища, за разширяване на старите и организация на нови места за кацане на самолети от гражданската авиация.

§ 83. Снимки на летища и самолети

Забележка : По линия на гражданската авиация могат да се публикуват само следните летища : София /Враждебна/, Пловдив, Сталин, Бургас, Горна Оряховица.

§ 84. Сведения за местонахождението и капацитета на авиоремонтните заводи и работилници.

§ 85. Обобщени данни за годишния внос и износ на различни видове материали по линия на транспорта.

VII. Пощенски, телеграфни, телефонни и радио-връзки

Забранява се да се публикуват :

§ 86. Схеми и карти на пощенските пътища, на телефонната и телеграфна мрежа в страната, а също така и по окръзи и околии.

§ 87. Карти и схеми на кабелните мрежи.

§ 88. Сведения за установените с други страни телеграфни, радиотелеграфни и телефонни връзки, ако за това няма официални съобщения.

§ 89. Сведения за точното местонахождение и мощността, техническо описание и снимки на Държавните радиопредаватели и радиоприемни станции.

§ 90. Сведения за строежа на нови телеграфни и телефонни линии, а също и за основно разширение и усъвършенстване на съществуващите такива.

§ 91. Сведения за резервните телеграфни и телефонни съобщения, техническата апаратура и други технически материали и за тяхното местонахождение.

§ 92. Адресите и телефоните на забранените за публикуване учреждения в пощенски, телеграфни и телефонни указатели, предназначени за общо ползуване.

§ 93. Плановете и проблемите, върху които работи Научноизследователския институт при министерството на пощите, телеграфа и телефоните.

VIII. Строежи на пътища

Забранява се да се публикуват :

§ 94. Сведения за строителството на нови шосейни пътища, с изключение на пътищата от местно значение, които се строят на комунални начала.

§ 95. Сведения за строежи на нови мостове по всички магистрали на страната, техническо описание и снимки на вече съществуващи мостове.

§ 96. Сведения за изменения в профила на пътищата и за увеличение ширините на старите пътища общо за страната и на отделни участъци.

IX. Държавен резерв

Забранява се да се публикуват :

§ 97. Всякакви сведения, отнасящи се до съхраняването, отчитането и плащането на държавните резерви, техните размери, видове и местонахождение.

X. Финанси

Забранява се да се публикуват :

§ 98. Сведения за местонахождението на държавните златни и парични фондове и за организацията на тяхната охрана.

§ 99. Сведения за държавните и валутни фондове и сведения за международните сметки на държавата /активен и пасивен баланс/.

§ 100. Сведения за паричното обръщение в страната и количеството на пусканите нови парични знаци.

§ 101. Сведения за размерите на държавните кредити за Министерството на народната отбрана, Министерство на вътрешните работи, Управление “Държавно снабдяване и държавен резерв”, ДОСО и Главното управление на трудовата повинност

§ 102. Сведения за цялата страна за общата сума на влоговете в Държавната спестовна каса.

§ 103. Сведения за банковите шифри и шифрованите преписки.

§ 104. Сведения за дългосрочни кредитни договори, ако за тях няма официални съобщения.

XI. Външна и вътрешна търговия

Забранява се да се публикуват :

§ 105. Сведения за външно-търговския платежен баланс общо за страната и по отделни страни.

§ 106. Сведения в абсолютни цифри и ценово изражение за годишните, тримесечни и месечни планове и тяхното изпълнение по линия на външната и вътрешна търговия.

§ 107. Конкретни сведения за датата на отправяне транспортни стоки за чужбина, а така също и предварителни сведения за датата на пристигането на транспортни стоки в България.

§ 108. Сведения за воденето на търговски преговори и сключване на търговски сделки с други страни до тяхното официално публикуване.

§ 109. Конкретни сведения за научно-техническата взаимопомощ между нашата и други страни ако няма за това официални съобщения.

XII. Икономически обзори

Забранява се да се публикуват :

§ 110. Данни в абсолютни цифри и парично изражение за народностопанските планове и тяхното изпълнение общо за цялата страна, по окръзи, околии, по министерства и ведомства.

§ 111. Икономически конюнктурни обзори, съдържащи конкретни данни за състоянието и развитието на стопанството общо за цялата страна, за отделни окръзи и околии по линия на цели министерства и ведомства, с изключение на официалните съобщения.

XIII. Народно здраве

Забранява се да се публикуват :

§ 112. Местонахождението на складовете със санитарни резервни материали, а също и резервните количества медикаменти, медицински материали и техника /оборудване/.

§ 113. Статистически данни в абсолютни цифри и в интензивни показатели за всички видове болести в страната.

§ 114. Данни за избухване на масови заболявания от инфекциозни и епидемични болести.

§ 115. Данни за масови случаи на отравяния в населението от хранителни продукти и по други причини.

§ 116. Статистически данни в абсолютни цифри за производствени злополуки в национален мащаб.

§ 117. Статистически данни за детската и обща смъртност в населението за цялата страна и по окръзи.

XIV. Наука и техника

Забранява се да се публикуват :

§ 118. Сведения, ако имат крупно народостопанско значение, за открития, изобретения, технически усъвършенствувания, изследователски и експериментални работи във всички области на науката, техниката и народното стопанство, до тяхното окончателно завършване.

Забележка : Разрешение за публикуване открития, изобретения и усъвършенствувания, имащи крупно народостопанско значение, се получава от ръководството на съответното министерство /от министър или помощник министър/.

XV. ДОСО

Забранява се да се публикуват :

§ 119. Сведения за числото на членовете на ДОСО в национален, окръжен и околийски мащаб.

§ 120. Сведения за отпуснатите парични субсидии на ДОСО от страна на държавата или отделни държавни ведомства.

§ 121. Плановете за работата и сведения за броя на подготвените в ДОСО граждани в национален, окръжен и околийски мащаб.

§ 122. Сведения за количеството на бойната техника и самолетите в организациите на ДОСО.

§ 123. Сведения за броя на инструкторите в ДОСО по всички специалности в национален, окръжен и околийски мащаб.

Забележка : Сведения за летищата и аероплощадките на ДОСО могат да се публикуват само, когато тези летища съвпадат с летищата на гражданската авиация.

XVI. Разни :

Забранява се да се публикуват :

§ 124. Сведения за числения състав, организацията, структурата и съдържанието на работата в МВР, с изключение на онези сведения, които се публикуват официално.

§ 125. Сведения за крупни катастрофи, аварии и пожари в транспорта, в промишлените предприятия и в строителството.

§ 126. Сведения за всякакви видове произшествия, с изключение на такива, които се публикуват по официален път.

§ 127. Сведения за местонахождението на затворите и трудово-възпитателните общежития, а също и числото на затворниците и намиращите се в ТВО.

§ 128. Сведения за произведени дознания и следствия, а също така и сведения от закрити съдебни процеси, с изключение на официалните съобщения.

§ 129. Сведения за съдържанието на работата на Главлит.

§ 130. Сведения за държавни шифри и шифровани преписи във всички учреждения и предприятия в страната.

§ 131. Сведения за работата на поверителните служби във всички учреждения и предприятия в страната.

§ 132. Сведения за погранични инциденти, за залавяне на шпиони и диверсанти, а също така и сведения за участието на населението и на отделни лица в залавянето на диверсанти, с изключение на официалните съобщения.

§ 133. Сведения за числения състав, организацията и местоположението на частите и лагерите на трудовата повинност.

§ 134. Сведения за количеството, местонахождението и организацията на охраната на взривните вещества.

§ 135. Данни за техническото устройство и точното местонахождение на водоизточниците и водохранилищата, снабдяващи с вода големите градове и промишлени центрове в страната.

§ 136. Сведения за дипломатическите преговори и срещи от страна на правителството на Народна република България с други страни, до тяхното официално публикуване.

§ 137. Сведения за броя на студентите, изпратени да се учат в чуждестранни висши учебни заведения.

§ 138. Карти в приложения, карти-клишета, които не съответствуват на картите, издадени от Главното картографическо управление /ГУК/ и предназначени за открито ползуване.

Настоящият списък е одобрен с Разпореждане № П-1938 от 10. XII. 1953 г. на Министерския съвет.

25. XII. 1953 г.
София

Секретар на Главлит : подпис
/Д. Манова/

Приложение 7. Списък на използваните архивни фондове :

I. Централен държавен архив на Република България (ЦДАРБ)

1. Ф. 2. Министерство на пропагандата; Министерство на информацията и на изкуствата (12. 9. 1944 – 11. 12. 1947)
2. Ф. 55. Централен комитет на Общия работнически професионален съюз (1945 – 1958)
3. Ф. 112. Главно управление по въпросите на литературата и издателствата – Главлит (1952 – 1956)
4. Ф. 142. Министерство на народното просвещение (1944 – 1956)
5. Ф. 143. Комитет за наука, изкуство и култура – КНИК (1948 – 1953)
6. Ф. 158. Централен съвет на журналистите в България (1945 – 1958)
7. Ф. 273. Издателство “Профиздат” (1945 – 1955)
8. Ф. 274. Управление “Полиграфиздат”. Държавно полиграфическо обединение. Главна дирекция на издателствата полиграфическата промишленост и търговията с печатни продукти (1948 – 1957)
9. Ф. 284. Издателство “Български писател” (1948 – 1958)
10. Ф. 285. Държавно издателство “Наука и изкуство” (1948 – 1957)
11. Ф. 405. Министерство на културата (1954 – 1956)
12. Ф. 551. Съюз на българските писатели (1944 – 1956)
13. Ф. 1137. Народна библиотека “Св. св. Кирил и Методий” (1944 – 1956)
14. Ф. 780К. Димо Тотев Казасов (1886 – 1980)
15. Ф. 1Б. Отдел “Пропаганда и агитация” на ЦК на БКП (1944 – 1956)

II. Български исторически архив при Народна библиотека “Св. св. Кирил и Методий” (БИА-НБКМ)

1. Ф. 260. Издателство “Хемус АД” (1946 – 1952)

2. Ф. 501. Издателство “Т. Ф. Чипев” (1944 – 1952)
3. Ф. 858. Издателство “Златни зърна” (1944 – 1955)

III. Национален литературен музей (НЛМ)

1. Ф. Издателство “Завети” (1944 – 1947)
2. Ф. Георги Славов Караславов (1904 – 1980)
3. Ф. Светлозар Димитров, Змей Горянин (1905 – 1958)
4. Ф. Фани Попова-Мутафова (1902 – 1977)

IV. Open Society Archives at Central European University (OSA-CEU)

1. HU-OSA-300-30-2 Czechoslovak Unit (1951 – 1956)
2. HU-OSA-300-40-1 Hungarian Unit (1949 – 1956)
3. HU-OSA-300-50-1 Polish Unit (1951 – 1956)
4. HU-OSA-300-60-1 Romanian Unit (1946 – 1956)
5. HU-OSA-300-80-1 Soviet Red Archives, Old Code Subject Files (1953 – 1956)